

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

LXIV. évf

2020

1. szám

TARTALOM

Tanulmányok

SORBÁN ANGELLA – ANDRÁS ORSOLYA, Viszontlátásra szép hazám... A 21. századi migráció szociológiai aspektusai a kortárs romániai szépirodalomban....	5
SZABÓ GERGELY – BODÓ CSANÁD, A <i>székely nyelv</i> regisztrálása a közösségi médiában	39

Műhely

M. LEZSÁK GABRIELLA, <i>Gondolatok a pincében</i> . László Gyula és a székely humor rímekben 1944 nyarán az Erdélyi Tudományos Intézetben.....	57
BÜKY LÁSZLÓ, Karinthy Frigyes: <i>Dana Idák</i>	75
SZÖLLŐSSY ÉVA, Szavak és jelentések: a rácsodálkozás öröme a <i>Nagy Magyar Tájszótárban</i>	83

Szemle

KONTRA MIKLÓS, Felelős nyelvészet (<i>Katona Hajnal Tünde</i>)	93
BALLA LÓRÁNT, Csete István kéziratok prédikációi és Gyalogi János-féle kiadásai (<i>Vass Csongor</i>)	95

In memoriam

EGYED EMESE, Dr. Mózesné Dr. Kabán Annamária (1953–2019).....	99
---	----

A ROMÁN AKADÉMIA KIADÓJA – BUKAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

Anul LXIV

2020

Nr. 1

S U M A R

Studii

- ANGELLA SORBÁN – ORSOLYA ANDRÁS, *La revedere, dulcea mea patrie...*
Aspectele sociologice ale migrației secolului al 21-lea din perspectiva literaturii
contemporane din România 5
- GERGELY SZABÓ – CSANÁD BODÓ, Înregistrarea *limbii secuiești* pe rețelele de
socializare 39

Atelier

- GABRIELLA M. LEZSÁK, *Gânduri din pivniță* de Gyula László și umorul lui
secuiesc, în versuri din vara lui 1944, de la Institutul Științific Ardelean..... 57
- LÁSZLÓ BÜKY, Frigyes Karinthy: *Dana Ide* 75
- ÉVA SZÖLLŐSSY, Cuvinte și semnificații: bucuria uimirii în *Nagy Magyar Tájszótár*
(Marele dicționar al regionalismelor maghiare)..... 83

Recenzii

- MIKLÓS KONTRA, Felelős nyelvészet (Lingvistica responsabilă) (*Hajnal Tünde*
Katona) 93
- LÓRÁNT BALLA, Csete István kéziratoss predikációi és Gyalogi János-féle kiadásai
(Predicile manuscrise ale lui István Csete și variantele publicate de János Gyalogi)
(*Csongor Vass*) 95

In memoriam

- EMESE EGYED, Annamária Dr. Mózesné Dr. Kabán (1953–2019)..... 99

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI
Calea 13 Septembrie nr. 13

JOURNAL OF LINGUISTIC AND LITERARY STUDIES

LXIV Year

2020

Nr. 1

C O N T E N T S

Studies

- ANGELLA SORBÁN – ORSOLYA ANDRÁS, Farewell, my dear homeland...
Sociological Aspects of the 21st Century Migration from the Perspective of
Contemporary Romanian Fiction..... 5
- GERGELY SZABÓ – CSANÁD BODÓ, Enregisterment of *Székely* in Social Media 39

Workshop

- GABRIELLA M. LEZSÁK, *Thoughts from the Cellar* by Gyula László and his
Szekler Humour in Rhymes, in the summer of 1944, at the Transylvanian
Scientific Research Institute of Cluj 57
- LÁSZLÓ BÜKY, Frigyes Karinthy: *Dana Ides*..... 75
- ÉVA SZÖLLŐSSY, Words and Meaning: the Joy of Amazement in the *Nagy Magyar
Tájszótár* (Great Dictionary of Hungarian Regionalisms) 83

Book Reviews

- MIKLÓS KONTRA, Felelős nyelvészet (Responsible Linguistics) (*Hajnal Tünde
Katona*) 93
- LÓRÁNT BALLA, Csete István kéziratok prédikációi és Gyalogi János-féle kiadásai
(The Manuscript Sermons of István Csete and the variants published by János
Gyalogi) (*Csongor Vass*)..... 95

In memoriam

- EMESE EGYED, Annamária Dr. Mózesné Dr. Kabán (1953–2019)..... 99

EDITED BY THE ROMANIAN ACADEMY – BUCHAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

TANULMÁNYOK

SORBÁN ANGELLA – ANDRÁS ORSOLYA

VISZONTLÁTÁSRA SZÉP HAZÁM...*

A 21. századi migráció szociológiai aspektusai a kortárs romániai szépirodalomban

Kulcsszavak: migráció, kortárs irodalom, kommunizmus, transznacionális családok, Románia.

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban térségünkben a Nyugat felé tartó (el)vándorlás szociológiai vonzatait a kortárs romániai / Romániához kapcsolódó szépirodalmi művek (regények, esszék) alapján elemezzük, ezek társadalomtörténeti kontextusát helyezve vizsgálódásunk középpontjába.

A szociológia és az irodalom közötti kapcsolat arra a meggyőződésre épül, hogy az irodalmi művek társadalmi képződmények: az irodalom egyfelől merít a társadalmi történelemből, másfelől pedig sajátos kifejezőereje révén hozzásegít ezek sokrétűségét kibontani, árnyalni. Az irodalmi művekben kifejtett gondolatok, érzések, megformált figurák, valamint a magatartásminták is társadalmilag kondicionáltak, a társadalmi élet valóságában, valamint a kultúrában gyökereznek (Jadhav 2014), akárcsak maga a nyelv, amely az irodalmi ábrázolás eszköze.

Az irodalomnak a társadalmi térbe és időbe való beágyazottsága, illetve a két diszciplína között létező sajátos komplementaritás kapcsán címeik egész sorát említhetjük az irodalomtörténetből, amelyek mélyreható társadalmi változásokkal, lényeges szociológiai problémákkal foglalkoznak. Nincsen ez másként az (el)vándorlás kérdéskörével sem, amely tömeges méretei okán jórészt sűríti korunk fő gazdasági-társadalmi és kulturális kihívásait. Napjainkban az (e)migrációval összefüggésben ugyanis olyan új, globális méretű folyamatokkal és jelenségekkel állunk szemben, amelyek óhatatlanul interdiszciplináris megközelítést tesznek szükségessé.

---

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával, a Domus Szülőföldi Ösztöndíjpályázat keretében készült.

Tanulmányunkban hat romániai vonatkozású (magyar, román és német nyelven írt) kortárs irodalmi művet értelmezünk. A kiválasztott művek¹ 2016 és 2019 között jelentek meg, és két, egymást követő időszakra vonatkozóan tartalmazznak az (e)migrációval kapcsolatos történeteket, esszéket. A két időszakot a kommunizmus bukása, a 1989-es rendszerváltozás választja el egymástól, ennek megfelelően az írásokat is két csoportra osztottuk, és ezt a felosztást követi elemzésünk szerkezete is. Így lehetőség nyílik arra, hogy ezek témáit, nézőpontjait, nyelvezetét, stiláris eszköztárát párhuzamba vonjuk, és a 21. századi vándorlások irodalmi megrajzolásának sajátosságait átfogóbb társadalomtörténeti kontextusban mutassuk be.

Az első csoportba sorolt művekben a szerzők a rendszerváltozást megelőző időszak perspektívájából írnak a témáról: Lőrincz György 2018. *Bécs fölött a Hargitát*. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest; Müller, Herta 2017. *A király meghajol és gyilkol*. Napkút Kiadó, Budapest; Nelega, Alina 2019. *mintha mi sem történt volna / ca si cum nimic nu s-ar fi întâmplat*. Polirom Kiadó, Bukarest. A második csoportba olyan irodalmi alkotásokat választottunk, amelyek már a 21. század eleji (el)vándorlások természetrajzát ábrázolják. Ez utóbbi csoportba is három regény került: Lungu, Dan 2014. *A kislány, aki Istent játszott / Fetia care se juca de-a Dumnezeu*. Polirom Kiadó, Iași; Braniște, Lavinia 2016. *Nulla belső / Interior zero*. Polirom Kiadó, Bukarest-Iași; Tamás Kincső 2017. *Módos asszony üres kézzel*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Az elemzett irodalmi alkotások valós történelmi háttérét illetően előjáróban fontos leszögezni, hogy Románia, és ezen belül Erdély, a 20. században, akárcsak a 21. század első évtizedeiben, a masszív kibocsájtó kelet-európai térségek között tartható számon. Mindazzal együtt, hogy a szóban forgó, frissen megjelent irodalmi alkotásokban a 20. század első felének nagy sorsfordító eseményei is felbukkannak (világháborúk, trianoni döntés, az ezeket követő radikális társadalomszerkezeti változások), ezeknek a történeteknek a meghatározó kontextusát a kommunizmus jelenti: a romániai diktatúra és ebben az emberi kiszolgáltatottság megannyi formája, illetve az ezek elől való menekülés / elmenekülési vágy. Fontos hozzátenni, hogy a kommunizmus traumái – a 20. századi, az ezt az időszakot megelőző történelmi megrázkódtatásokkal összeadódva – olyan mélységűek, hogy a nyolcvankilenc utáni vándorlástörténetek is jórészt a kommunista időszakról, illetve ennek a máig ható gazdasági, politikai és társadalomlélektani kísérőjelenségeiről szólnak. Ezt a

---

¹ Az irodalmi művek kiválasztásában alapvetően az előzetes szociológiai vizsgálataink kérdéskörei (az elhagyott hazával, az identitással, az idegenség-tapasztalattal, a nyelv rejtettebb társadalmi funkcióival, valamint a női migráció problematikájával összefüggő témafeldolgozások) játszottak szerepet. Igyekeztünk ugyanakkor olyan kortárs műveket választani, amelyekben tükröződik egyfelől a régió kulturális sokszínűsége, másfelől pedig a különféle generációk és társadalmi csoportok perspektívája: a gyermekeké, a felnőtteké, a külföldről hazatérteké, valamint az itthon maradottaké. A kiválasztott művek túlnyomórészt regények, ami egy népszerű szövegtípus. Fontosnak tartottuk, hogy olyan művekkel foglalkozzunk, amelyek szélesebb közönséghez jutnak el, így olvasóik nemcsak a tárgyalta jelenségek tanúi, esetleg aktorai, hanem a téma feldolgozásának befogadói is egyben.

társadalmi szintű traumatikus jelenséget egyébként egyik, elemzésre kiválasztott alkotás címével is érzékelteti, nevezetesen, hogy Romániában már nem lehet úgy élni, mintha nem történt volna meg velünk az, amit átéltünk a kommunista diktatúrában (Nelega 2019a). „*Mi, romániaiak – vallja az író egy vele készült interjúban –, de a többi hasonló sorsú ország is a posztkommunizmus szindrómáitól szenvedünk, ami egyéni és közösségi szinten is érint minket, és ezeket óhatatlanul átadjuk a következő generációnak. Ha megpróbáljuk elfelejteni, megbosszulja magát, tehát el kell ismernünk ezeket a megrázkódtatásokat, fel kell őket vállalnunk, és együtt kell velük élnünk, nem lehet, hogy úgy tegyünk, mintha mi sem történt volna.*” (Nelega 2019b).

Tekintettel az elemzés témakörére, társadalomtörténeti beágyazottságára, valamint szociológiai szempontrendszerére, tanulmányunkban egyfelől a tárgykörben készült előzetes empirikus kutatásaink eredményeire és megállapításaira (Sorbán 2015, 2016, 2018) támaszkodunk, másfelől pedig a romániai (e)migrációval kapcsolatos aktuális társadalomtudományos kutatásokra és statisztikai adatokra. Az alábbiakban nagyon röviden összefoglaljuk a Romániából külföldre történő népességmozgások legfontosabb trendjeit és jellemzőit 20. század folyamán, valamint az 1989-es változásokat követően.

2. Kivándorlás Romániából. (E)migrációs folyamatok és trendek 1989 előtt és után

A 20. század első két harmadában a kivándorlás Romániából a legnagyobb arányban a nemzeti kisebbségeket, a németeket, a zsidókat és a magyarokat érintette; a románok masszív elvándorlása főleg a kommunizmus utolsó évtizedeiben, illetve az 1989-es változások után, különösen pedig Románia EU-csatlakozása után következett be. A romániai kisebbségek kivándorlását illetően szemléletes adat, hogy az 1930-as népszámlálás alapján Románia lakosságának közel 30%-a tartozott valamilyen nemzeti kisebbséghez, ami a 2011-es népszámlálási adatok szerint ma alig több mint 11%. A nemzeti kisebbségek létszámának nagyarányú csökkenésében² a világháborúk drámai történései és fordulatai, az azt követő politikai egyezségek, a deportálások, a trianoni döntés, a román nemzetállami politika, a kommunizmus totalitárius, kisebbségellenes gazdasági-társadalmi berendezkedése, valamint mindezek folyományaként a tömeges kivándorlás egyaránt lényeges szerepet játszottak (Kis–Veress 2018).

A Romániából való 20., illetve 21. századi kivándorlási hullámoknak eltérő szakaszolása lehetséges aszerint, hogy milyen szempontokat tartunk szem előtt. Fulea elemzését véve alapul – amely éppen az 1975–1995 közötti húszéves időszakot, tehát a kommunizmus utolsó évtizedeit, valamint a rendszerváltozást közvetlenül követő éveket vizsgálja – megállapítható, hogy a rendszer bukása egyfajta „kinyílt

---

² A kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet elemzése szerint 1930-ban 451,892 zsidót regisztráltak, számuk 2011-re 3,271 főre, a németek száma pedig ebben az időszakban 633,488 főről 36,042 főre csökkent. A romániai magyar kisebbség létszáma 1930-ban regisztrált 1,423,459 főhöz képest 2011-ben 1,227,623 fő volt (Kis–Veress 2018: 37, 42, 58).

szelepként” erős lökést adott a tömeges kivándorlásnak. Az 1990-es évben kilencszer többen hagyták el Romániát, mint 1975-ben (mintegy 96,929 fő), s bár 1992 és 1994 között ez a folyamat némileg mérséklődött, 1995 után újra növekedésnek indult. Noha az 1975–1995 közötti időszakban is még meghatározó volt a kisebbségek kivándorlása, ekkor már nagyarányú a hazájukat elhagyó románok száma is: a szóban fogó húszéves időszakban a Romániából emigrálók 43,21%-a volt német, 38,18% román, 13,04% magyar, 3,65% zsidó, 1,92% pedig egyéb nemzetiségű. A vizsgált periódusra jellemző tömeges emigráció legfontosabb okai között a szerző a kommunista diktatúra negatív tapasztalatait, valamint az azt követő politikai-gazdasági átmenet elhúzódását és ambivalenciáit jelöli meg, amire a határok megnyitását követően százezrek válaszoltak azzal, hogy más országban keresik a boldogulásukat (Fulea 1998).

Tényként kezelhető, hogy a kommunizusból a piacgazdaságra való átmenet eredményeként kiépült posztoszocialista típusú kapitalizmus – mint sajátos romániai gazdasági-politikai berendezkedés – azóta is tartó tömeges elvándorlást generál az országból. Az Európai Unió országai közül elmúlt évtizedekben Romániának volt a legnagyobb arányú, migrációval összefüggő lakosságvesztése. Az ENSZ becslései szerint a 2007-ben történt uniós csatlakozás óta 3,4 millió román állampolgár hagyta el az országot. Az aktuális statisztikai kimutatások lesújtó képet mutatnak Románia jelenlegi demográfiai és munkaerő-piaci helyzetéről: az Országos Statisztikai Hivatal jelentése szerint csak 2018-ban 125,5 ezerrel csökkent az ország lakossága, aminek egyik fő oka a negatív tartományban lévő természetes szaporulat, másik pedig a masszív elvándorlás, ám a két folyamat nyilván összefügg egymással (INSSE 2019). Ugyanakkor a Román Nemzeti Bank 2018-as felmérése szerint a 20 és 64 év közötti román állampolgárok 20%-a, tehát minden ötödik munkaképes korú személy más uniós országban dolgozik (BNR 2018, Sorbán 2018).

Ennek a masszív (el)vándorlási folyamatnak drámai kísérőjelensége –, amely az 1989 utáni szociológiai elemzésekben, a sajtóban és az irodalmi művekben egyaránt fontos témaként jelenik meg –, a külföldi munkavállalás / tartós külföldi tartózkodás miatt a szülők nélkül felnövő gyermekek (az ún. migrációs árvák) országos szintű problémája. 2018-ban a Románia Elnöki Hivatalának megbízásából jelentés készült erről a megrázó társadalmi kérdéskörrel. A Gyermekek Védelméért és Szociális Felügyeletéért Felelős Országos Igazgatóság, valamint az Országos Gyermekjogi és Örökbeadási Hatóság (DGASPC / ANPDCA³) 2018. január elsejére vonatkoztatva 94,896 olyan gyermeket tartott számon, akiknek legalább egyik szülője külföldön dolgozik. Ebből 17,425 gyermek esetében mindkét szülő, 64,701 gyermek esetében egyik szülő, 12,770 gyermek esetében pedig a gyermekét egyedül nevelő szülő maga is külföldön keresi a kenyerét. A Megyei Tanfelügyelőségek, valamint az Oktatási Minisztérium összesített adatai szerint azonban ez a szám bő

---

³ Direcția Generală de Asistență Socială și Protecția Copilului / Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului și Adopție.

másfélszerese az előzőnek: 159,038 kiskorú. Ugyanakkor, a különféle szociológiai elemzések és becslések – amelyekre a szóban forgó jelentés is utal –, arra figyelmeztetnek, hogy a külföldi munkavállalás / (el)vándorlás miatt itthon, a nagyszülők, a rokonok, az ismerősök stb. felügyeletére hagyott gyermekek valószínű száma 170,000 és 350,000 közé tehető (Raport CCPPMS 2018). Noha ez a jelenség Románián belül jelentős regionális eltéréseket mutat, elsősorban a moldvai és a dél-romániai megyéket érinti, és kevésbé Erdélyt, következményei a romániai társadalomra vonatkozóan valóban drámaiak.

Megjegyezzük, hogy romániai lakosság külföldi munkavállalási / elvándorlási hajlandósága továbbra is magas: az elmúlt években készült szociológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy minden második romániai vállalkozó külföldön munkát (Bestjobs 2018), az okok között azonban a könnyebb megélhetés, az itthoninál magasabb keresetek mellett az országra jellemző instabilitás és kiszámíthatatlanság, valamint a mindent átítató korrupció is meghatározóak (Lăzărescu 2017). Azt mondhatjuk tehát, hogy a 21. század elején a Romániából való tömeges elvándorlás nem kizárólag gazdasági okokra vezethető vissza, hanem ennél jóval bonyolultabb társadalmi, politikai és kulturális meghatározottságai is vannak. A vázolt kontextusban fontos megemlítenünk egy 2015-ös tanulmányt, amely szerint a külföldön munkát vállaló szülők közül csak minden ötödik gondolja, hogy a gyermekek otthon hagyása a tartós külföldi munkavállalás ellen szóló érv, azzal együtt, hogy mindössze egyharmaduk értékeli úgy, hogy a család anyagi helyzete jelentősen javult volna a külföldi munkavállalás következtében (Sănduleasa–Matei 2015).

A felvázolt trendeket alapul véve, nem véletlen, hogy az (e)migráció napjainkban a romániai társadalom egyik központi problémája, és ebből adódóan, a sajtóban és a szakirodalomban napirenden lévő elemzések mellett, egyre több irodalmi mű is születik a témában.

3. A migrációs tér, mint az irodalmi művek helyszíne. Az elemzés elméleti kerete

Az (el)vándorlások témakörével foglalkozó kortárs irodalmi művek egyéni, családi és közösségi sors történeteket ábrázolnak, amelyek egyfajta migrációs térben, az elhagyott otthon és a befogadó ország / választott haza között játszódnak, ahol egybekapcsolódnak a cselekmények, az emlékezés, az utazások, az álombeli és a képzelt világok, valamint a honvágy és elvagyódások terei. Így elemzésükhöz a tétel elméleti megközelítés látszik kézenfekvőnek, ami napjaink kultúra- és társadalomtudományában jelentős interdiszciplináris fejlemény.

Ez a vizsgálati perspektíva lehetővé teszi, hogy az irodalmi művekben elbeszélte történeteket, cselekményeket és eseményeket egy viszonyos tér fogalom segítségével közelítsük meg, amely segít annak megértésében, hogy miként is épülhet fel ugyanaz a tér különféleképpen más és más emberek számára, illetve a megélt terek mi módon formálják (újra) az identitásokat, változtatják meg az érték- és életszemléletet, módosítva az egyén / szereplő társadalmi terekben való önpozicionálását.

A viszonyszerűséget középpontba helyező térfogalom Foucault-i kategória, és a migrációs tér kutatásának kontextusában nagyon inspiratív: „A tér, amelyben élünk, amely kiszív minket önmagunkból, melyben az életünk, a korunk és a történelmünk eróziója zajlik, a tér, amelynek harapásait és marásait szenvedjük, maga is többnemű tér. Más szóval nem egyfajta űrben élünk, melynek belsejében elhelyezhetnénk a személyeket és a dolgokat. Nem egy olyan űrben élünk, melyet különböző fénypázmák színeznék, hanem egy olyan viszonyrendszerben, melyben az egyes viszonyok helyszíne a többiekéhez képest visszabonthatatlanul meghatározott, melyben az egyes viszonyok semmi módon nem helyezhetők a többiek fölébe. Természetesen megpróbálhatjuk úgy leírni ezen különböző helyszíneket, hogy megkeressük a viszony-együttest, mely által az adott helyszín meghatározható. Például leírhatjuk azt a viszony-együttest, mely definiálja az áthaladás színhelyeit, az utakat, a vonatokat (a vonat esetében rendkívüli viszony-nyalábbal van dolgunk, lévén a vonat olyan valami, amelyen keresztülhaladhatunk, mellyel egyik pontból a másikba haladhatunk, illetve ami maga is halad). Leírhatjuk azokkal a viszony-nyalábokkal, melyek a meghatározásukhoz kellene, az ideiglenes pihenőhelyeket – kávéházakat, mozikat, strandokat. Vagy leírhatjuk, viszonyhálózatukon keresztül, a zárt vagy félig zárt pihenőhelyeket – a házat, a szobát, az ágyat stb. Mindezen helyszínek közt engem itt azok érdekelnek, melyek közös jellemzője, *hogyminden más helyszínnel viszonyban állnak*,⁴ de olyan különleges módon teszik ezt, hogy felfüggesztik, semlegesítik vagy kifordítják a viszony-együtteseket, melyeket éppen jelölnek, tükröznek vagy reflektálnak.” (Foucault 1967).

A szociológiába Henri Lefebvre vezette be a megélt terek fogalmát a társadalmi terek termeléséről szóló alapművében (Lefebvre 1974). Ennek újragondolása Edward Soja elméleti munkásságához kapcsolódik, aki szertágazó elméleti hagyományra építve – amelynek egyik alapja éppen a Foucault-i térkonceptió –,⁵ a Thirdspace kategóriájával egy rendkívül komplex társadalomfilozófiai fogalmat alkotott. Soja értelmezésében az érzékelt, az elgondolt, valamint a megélt tér – a térbeli létezés eme trialektikája – egy folyamatosan változó, a központi és a periférikus pozíciók oszcillációjával és dinamikus természetével is számoló értelmezési perspektíva. A harmadik tér így sokrétű és nagyon különleges: egyszerre reális és képzelt, materiális és szimbolikus, ugyanakkor magában hordozza a kreativitás mozzanatát is, módot nyújtva a terek sajátos, szubjektív berendezésére. S mivel itt összekapcsolódnak az össze nem kapcsolhatók, az emberi képzelőerő eme bázisát a „radikális nyitottság” jellemzi, amiben benne foglalhatik egyebek mellett a személyes ellenállás lehetősége is a hatalom struktúráival szemben (Soja 1996, Berger 2018, Berki 2015).

Ebben a radikális nyitottságában történik/zajlik az irodalmi alkotások cselekménye, az élet- és sorseseemények sora, ezek (újra)értelmezése, éppen a

⁴ Kiemelés tőlünk.

⁵ Ezek között is Michel Foucault a heterotípiákra vonatkozó elméletét, a Borghes-i Alef fogalmát, valamint a posztkoloniális feminista irodalom, ezen belül is Gillian Rose, Gloria Andalúza műveit szokás kiemelni.

különféle terekbe való belegabalyodottság okán. Tengelyi László gondolatai az irodalmi művekre is kiterjeszthetők „[...] a cselekményhez nem csupán azok a cselekedetek tartoznak hozzá, amelyeket a cselekvők végrehajtanak vagy megtesznek, hanem azok az események is, amelyek a cselekvőkkel eközben megtörténnek. Kiváltképpen ezekhez az eseményekhez tartoznak a tettek akaratlan – szándékolatlan és előre nem látott – következményei, amelyek figyelemreméltó módon sohasem maradnak külsőlegesek a cselekedet szempontjából, hanem egyszer s mindenkorra hozzátapadnak, és hozzájárulnak mindenkori értelmének meghatározásához. Ebből a szempontból a cselekvő (ágens) egyszersmind szenvedőnek (patiens) is bizonyul” (Tengelyi 2008).

A cselekmények és a térvonatkozások illetően értelmezett komplexitásához immanens módon hozzátartozik az egyén/szereplő önpozicionálása is, amely a *Ki vagyok?* és a *Hol vagyok?* kérdésekre (Hall 1996, Antaki–Widdicombe 2008) egyidejűleg keresi a választ. A migrációs tér ebben a folyamatban nyilván hatalmi tér is: *ki vagyok, hol vagyok, én X. Y., A. ország B. településén, az adott társadalomban, helyzetben, a hatalmi viszonyok és diskurzusok adott metszéspontján?*

A vándorló ember önpozicionálásának ugyanakkor egyik legsajátosabb rendezőelve a nyelv, nem csak mint anyanyelv (nyelvetthon, nyelvhasza), vagy egy másik ország (idegen) nyelvi közege, hanem mint csoport- és társadalomdiskurzus, amit itt vagy ott „beszélnek” (Müller 2017), s amivel lehet, vagy nem azonosulni. A nyelv a rejtettebb társadalmi funkcióiból kifolyólag ugyanis – itt a befogadás és a kizárás megannyi nyelvi játszójára gondolunk! – igen lényeges szerepet tölt be ebben az önpozicionálási folyamatban (Sorbán 2015, 2016), ugyanis különös logika oszthatja fel a migrációs teret. Például az otthonosság nyelv által megteremtett tereire „*ott vagyok, ahol nem vagyok*” (Foucault 1967), vagy éppen a hallgatás, a magány, a kiszolgáltatottság, az elszigetelődés, a félelem, vagy az idegenség tereire.

A migráció tehát jellegzetes humángeográfiai (Tuan 1974) téridő dimenziókat implicál, amelyek megragadásához az irodalmi művek igen gazdag eszköztárral rendelkeznek.

4. A kommunizmus és a kivándorlás irodalmi megjelenítése: ami ezerkilencszáznolcvankilenc előtt következik

A kommunizmus időszakának kivándorlás-történeteire mindenképp a döntések véglegessége tartozik hozzá, tekintve, hogy akik ebben az időszakban hagyták el Romániát, azok az elhatározások meghozatalakor nem számoltak (nem is számolhattak) a visszatérés lehetőségével. Ez értelemszerűen a leglényegesebb különbség elemzésünk két időszakára vonatkozóan: míg az 1989-es változások előtt kivándorlás melletti döntések lezártak voltak (hiszen lezárt határok átlépését jelentették!), addig az azt követő időszak, különösen pedig a 21. század elejének (e)migrációjára éppen a lezáratlanság és strukturálatlanság jellemző.

Csapó András, Lőrincz György *Bécs fölött a Hargitát c.* regényének hőse a hetvenes években illegálisan, többszöri szökési kísérlet után, a Dunát átúszva

érkezik Ausztriába, a szabadság és az új élet ígéretével. A döntés véglegessége, az otthonával és egész addigi életével való szakítási kényszer traumáját úgy mutatja be a regény, hogy a mű szerkezetében egymást váltogatják az emlékek, az álmok, valamint szereplők által megélt élethelyzetek: a honvágy terei, a veszteségek, a vágyak, valamint a regénybeli cselekmény terei. Az egymást váltogató világok átjárhatóságára, ahol mindezek egyszerre élhetők meg, a szerző a Csapó András hazalátott szóképet használja. Az ittlétnek és a máshollétnek ez a sajátos váltási formája – a hazalátás – kifejező erejénél fogva lehetővé teszi, hogy a hős egyszerre lássa a gyermek- és fiatal felnőttkorának színhelyeit, a Hargitát, a Dunát, Bécs városát, és a regény végén, tizenöt év múltán, a hazatérés megrázó tapasztalatával, már az új családja utáni vágyakozásban a Hargita fölött Bécsset, ahol „kivilágítva fénylik a Stephansdom.” (368)

A szerző magyar sorsregényként határozza meg, és ennek megfelelően építi fel a művét, így a téridő váltogatásokban a magyarság 20. századi történelme, mint kollektív sorseseemény összesűrűsödik, és összekapcsolódik a főhős kisebbségi magyarként / székelyként megélt megrázkódtatásaival és önkereséseivel. A regényben a magyar nemzeti létkérdések jelentik az elbeszélés „vörös fonalát”, hiszen a főhős a trianoni határokkal szétválasztott, a részekből kivándorolt „bécsi” magyarokkal él sorsközösségben. Az ő körükben ismeri meg leendő feleségét, aki vajdasági magyar lány, egyik első munkaadóját, T-né Macskássy Abigélt, a Bécsben élő arisztokrata hölgyet, akinél kertészkedéssel keresi a kenyerét, és aki éppen úgy várja a napot, amikor megy hozzá a magyar kertész, mint ő maga, afölötti örömeiben, hogy végre, heti egy napra bár, de van munkája. Vagy Králik Jankát, leendő anyósát, aki T-né házvezetőnöje, és aki ugyanúgy, mint ő a Hargitát, mindenhol a Csallóközöt keresi, „azokat, akik onnan jöttek, onnan származnak, hogy beszélhessenek róla.”⁶ (212) Mindeközben megpróbál megkapaszkodni Bécsben, mindenféle munkákat vállal, tanul, családot alapít, ám időről időre hazalát, ébren is álmodik, és mindenütt keresi a választ arra, hogy ki is ő valójában, mit adott fel / mit kell feladnia önmagából véglegesen Bécsben?

Ebben a hazalátásban elsősorban az elhagyott szülőföld ikonikus tájai kerülnek középpontba, a honvágy elviselhetetlensége révén emlékezés és álom közötti révületet idézve: „Ott kékllett, fénylett [a Hargita], mint egy mesebeli jéghegy, de nyáron zöld lobogás volt a fenyőkről az egész táj, csak itt-ott törte meg a bükkök nyárvégi barnája. Igen, télen valósággal egybefolytak a messzeségben a hósipkás fenyők, pedig tudta, külön-külön mind fehér templomok virrasztanak.” „Mintha [a Hargita] az ő tulajdona, birtoka volna. Mintha létezésében neki is szerepe lenne.” (13) Ugyanakkor az elhagyott Erdély kínzó emlékéhez, negatív előjellel, a kommunizmus fojtogató sivársága, a kisebbségi lét megaláztatásai, a félelem és kiszolgáltatottság tapasztalatai is hozzátartoznak, amelyek menekülésre készítették, ahol a „politika beköltözött az egérlyukba is” (61), csakúgy, mint a történelmi

⁶ Kiemelés tőlünk.

veszteségek fölött érzett mély szomorúság tere a kolozsvári ócskapiac, ahol „magyar főurak s egykor volt magyar polgárok árulják a magyar múlt emlékeit.” (71) Ám a hazalátások révületi állapotaiból magához térve a főhős kénytelen rácsodálkozni –, ami emigrációja előtt számára ismeretlen volt –, hogy lehet úgy is élni, hogy „gondolatait nem a magyarsága vagy a rettegés, a másság nyomasztó fölénye határozza meg a mindennapokban, csak teszi a dolgát, arról is megfélelmezve, hogy magyar” (111), jóllehet a főhős identitáskeresése és vívódásai kísérik végig a történetet.

Mindezzel együtt regényben olyan élethelyzetek leírásaival is találkozunk, amelyekben a külföldi vendégmunkások / friss bevándorlók akár magukra ismerhetnek. Ilyen például az albérleti szoba bemutatása, ahol a szerző a cipőkkel érzékelteti az újdonsült „bécsiek” társadalmi helyzetét. Az albérletben „a pinceablakon át naphosszat belátszott a járókelők fel-felvillanó bokája. Női és férficipők, női és férfilábak vannak a vasrács által lezárt ablaknyílásban, soha nem lehetett látni egy arcot, tekintetet sem, csak mindössze térdtől lefele a vonuló lábakat. És cipőt és cipőt.” (269) Ugyanilyen beszédes a kommunista blokkból frissen érkezettek munkaerő-piaci helyzetének ábrázolása a kezek leírásának részletezésével: „Csapó András akaratlanul is ránézett a Kulcsár Istvánnak nevezett férfi kezére – talán kőműves vagy építész lehetett –, nagy bütykös, kidolgozott lapátkezei voltak. Ez később valóságos szokásává vált. Valahányszor csak Bécsben magyarral találkozott, az ismerkedés első perci után szeme mindig az illető kezére tévedt, azt cserkészte be, valami furcsa belső készletéstől vezérelve, a kéz nagyságát fürkészte. Vagy hogyha a kéz önmagában nem árulkodott semmiről, a kézfogás során a bőr tapintásából, keménységéből próbált következtetni az illető munkahelyére. És szomorúan állapította meg, hogy legtöbbször nagy, kemény, durva tapintású, bőrkeményedésekkel tarkított kezekkel találkozott. Értelmes arcú, tisztaszívű emberek voltak mind, de a sok munkától lelassult, nehéz mozgásúak. [...] Végigfuttatta a szemét, megfáradt emberek ültek körülötte, ahogy akár otthon is ülhetnének. Megviselt kiszipolyozott arcú, kemény magyarok. Csak a díszlet volt más. Kelet-Európa ugyanúgy nyögi az igát, mint korábban is századokon át. Kelet-Európa mozdulatlan. Mintha betonba öntötték volna.” (179–180)

Sajátos szociológiai fordulat a regényben, hogy a főhős az évek során megjárva a különféle munkahelyeket – hiszen kutyasétáltatással kezdte, volt segédmunkás, targoncás egy bevásárlóközpontban – fordítóirodát nyit Bécsben Andreas Capo néven. Itt román és magyar ügyfelekkel dolgozik, és a törvényszéken is fordít. A fordítóiroda munkaerő-piaci szempontból mindenképpen lényeges előrelépés hősünk társadalmi helyzetét illetően, azonban kérdés, hogy mi következik a munka jellegéből az ő mindennapi életére, különösen pedig azokra a kérdésekre nézve, amelyek vívódásai alapját jelentették, és amelyek őt folyamatosan, itt- és másholléteiben egyaránt foglalkoztatták? Csapó András regényhős a szabadságot és a boldogságot kereste Bécsben, de ez a fajta munka, honfitársainak ügyes-bajos dolgaival, problémáival való foglalatosság, óhatatlanul azokba az életvilágokba és terekbe is visszaviszi, ahonnan eljött.

A regény ezerkilencszázkilencvenben zárul, amikor tizenöt év múltán végre hazatérhet egy segélyszállítmánnyal. Találkozása a képzeletében és álmaiban dédelgetett szülőfölddel kiábrándító. Egyfelől újra szembesül a kommunizmus lepusztult, elhanyagolt, sivár világával, másfelől pedig a bizonyossággal, hogy a távolléte alatt minden megváltozott. A szülői ház, az udvar, a temető is idegen, „az ő életük” már. Bécs fényes, hullámozó bérpalotáihoz, a működő városhoz képest, melynek „szépsége és varázsa sziporkázott”, elkeserítő Románia, a kátyús utak, a rosszul öltözött emberek, a szegénység és a mozdulatlanság. Ráébred, hogy minden, amit erről a világról hazalátásaiban érzett, gondolt, nem úgy igaz, valamikori önmaga véglegesen elveszett. Ennek a leszámolásnak talán legdrámaibb epizódja a testvérével való beszélgetés, aki egy kivándorolt, gyermekeivel hazatérő ismerőséről mesél, akik a hazaúton egy hagyományos szüreti báli felvonulásba csöppennek. És a „kisebbik fiú” szórakoztatónak találja ugyan a székelyruhás szüreti felvonulást, de azzal, hogy úgy kiált fel: *Né, apa, indiánok! Né, apa, itt vannak az indiánok!*⁷ azt is tolmácsolja, hogy neki már nincsen köze ahhoz a világhoz, ami az édesapjának egyik legbensőbb, legszebb énje. (358)

Noha Csapó András hazalátogatása során érzékeli az erdélyi életvilágok, a közösségi élet pozitív oldalait, a székely falu életébe, mindennapjaiba rejtett örömeiket, az összetartás megannyi apró megnyilvánulását, szemben a Bécsben életmódjává vált rohanással és magánnyal, felismeri azt is, hogy nincs már visszatérés. Szűkebb hazája, ha nem is Bécs, de Bécsben van: a családjá, a felesége, akivel együtt boldogultak az idegenségben, akivel közös volt a nyelvháza, akivel a legnehezebb napokon együtt ették a „kőlevest”, vagy kerestek vigasztalást egy-egy magyar szóban, népmesében, verssorban. Mit hagynak ők mindebből a Bécsben felnövő gyermekeikre? A kérdés patetikus, ugyanakkor örök, emberi vívódást jelez a hazájukat elhagyók körében. Ám a főhős két világba való belegabalyodottsága mégis folytatódik, hiszen a felesége vajdasági, és a regény utolsó lapjain, Európa innenső felén, éppen elkezdődik a délszláv háború.

A nyelvháza Herta Müller *A király meghajol és gyilkol* c. esszékötetében kerül középpontba, ahol a megélt terek magában a nyelvben, a kimondás művészetében nyernek formát. A kötetben az író önéletrajzi ihletésű írásai szerepelnek a gyermek- és felnőttkoráról, illetve kivándorlásának tapasztalatairól. Herta Müller 1953-ban született Romániában, egy bánági sváb faluban, Niczkydorfbán. Édesapja SS-tisztként szolgált a második világháborúban, az édesanyját a kommunista időszakban deportálták, és öt évet töltött a Szovjetunió egyik munkatáborban. Temesváron tanult, utána tanárként és fordítóként dolgozott. Az Aktionsgruppe Banat művészeti csoport egyik alapítójaként a Szekuritáte látókörébe került, de miután a titkosszolgálatnak nem sikerült beszerveznie, elbocsátották állásából. 1987-ig, Németországba való kitelepedéséig, fordítóként dolgozott egy gyárban, illetve nyelvórákkal kereste a kenyerét. 2009-ben az Oskar Pastior költővel folytatott beszélgetései alapján megírt *Lélegzethinta* c. könyvéért, amely a bánági

⁷ Kiemelés tőlünk.

svábok második világháború utáni deportálásáról szól, megkapta az irodalmi Nobel-díjat.

A kötetből kiválasztott írásoknak – *Minden nyelv más szemmel lát, Az idegen pillantás, Itt nálunk, Németországban, Belül sziget, kívül határ* – alaptémája az idegenségtapasztalat. Fontos kiemelni, hogy ez már Romániában is hozzátartozott az író életéhez, nemcsak mint a német kisebbség tagja, és nem is csak, mint a bánási sváb falu zárkózottságát elvágódva megélő gyermek (aki a rojtok helyett a szőnyegen, a nagyvárosban akart élni), hanem mint a kommunista rendszerrel szembeni ellenálló, majd későbbi politikai menekült.

Herta Müller nem ír a szülőföldje iránti honvágyról. Otthona a nyelv, pontosabban a kimondás és a kimondhatóság formáinak keresése. A félelemre, a rettegésre, a kiszolgáltatottságra, az elhallgatás kényszerére metafizikai mélységű esztétikai formákat talál: „Egyszer vásároltam egy bajor tájat ábrázoló képeslapot, amelyre Herbert Achterbisch egy mondta volt írva: »Ez a vidék tönkretett engem. Nem hagyom el addig, amíg ez meg nem látszik rajta.« Ez a szellemes mondat az ő filozófiájában nagyon is komoly. Az elolvasáskor csak egyetlen névmást kellett megváltoztatnom, hogy a politikai menekült legrövidebb, grandiózus portréja legyen belőle: »Ez a vidék tönkretett engem. Nem hagyom el addig, amíg ez meg nem látszik RAJTAM.« Hogy ez valakin meglátszik, az az idegen pillantás. És sokkal később írtam ezt a mondatot: »Amit az ember egy vidékből kivisz, azt behordja az arcába.«”⁸ (133)

Számára a nyelvhaza nem a német nyelv, nem is annak bánási, a falujában használt változata, ami az anyanyelve, még csak nem is az a többnyelvűségi, a nyelvi érintkezések tapasztalatával gazdagított nyelvi világ, amelybe Temesváron belenevelődött: „ha az anyanyelvünket egy másik nyelv segítségével, azaz egy más látásmóddal szemmel tarjuk, az egy újra és újra megerősített bizalomhoz, hitelességhez vezet, erőfeszítés nélküli szeretethez.” (25) Ez a bizalmas viszony az anyanyelvhez még nem feltétlenül haza. A nyelvhazához szerinte hozzátartozik egy sajátos szociológiai olvasata a nyelv használatának, ami szükséges ahhoz, hogy ténylegesen otthon érezhessük magunkat benne. „Jorge Semprún egyik mondatához tartom magam: *Frederico Sánchez búcsúzik* című könyvében áll, és összegzi a KZ-fogoly, illetve a Franco-diktatúra elől emigrált, idegenben élő Semprún tapasztalatát: »Nem a nyelv a haza, hanem az, amit beszélnek.« Ez a mondat tud arról a minimális belső egyetértésről az elmondottak tartalmával, ami ahhoz szükséges, hogy úgy érezzük: hozzátartozunk a nyelvhez, és ahhoz, aki használja. [...] Ha az élet összhangja és rendje felbomlik, a szavak is összeomlanak. Hiszen minden diktatúra, akár jobb-, akár baloldali, ateista vagy istenekre hagyatkozó, a szolgálatába állítja a nyelvet. Az első könyvemben, mely a bánási sváb faluban töltött gyermekkorról szólt, a román kiadó annyi minden mellett még a BŐRÖND szót is cenzúrázta. Izgató szónak számított, mert a német kisebbség kivándorlásáról

⁸ Kiemelés tőlünk.

hallgatni kellett. Ez a kisajátítás eltakarja a szavak szemét, és megpróbálja eltörölni a nyelv szavakon belüli értelmét és érhetőségét. A rendeleteket követő nyelv ellenséges lesz, mint a méltóságtól való megfosztás maga. Itt a hazáról, otthonról szó sem lehet.” (28–29)

Németországba való kivándorlását követően az író idegenségtapasztalatát tetézi a romániai származása miatti stigmatizáció. Az ily módon megkettőzött idegenségre és szorongásra nyelvi játékkal válaszol, amely részéről az írásban megtalált ellenállási forma a kirekesztettséggel szemben: „Kétszer virágot vásároltam, ugyanabban az üzletben. Az eladó, egy ötvenes nő, megtartott engem az emlékezetében az első alkalomtól a másodikig. Jutalmul azért, hogy visszatértem, kikereste nekem a vederből a legszebb oroszlánszájat, aztán habozott egy kicsit, és megkérdezte: Hová valósi, maga ugye francia? Mivel nem szeretem a *hová valósi* kifejezést, én is haboztam, és hallgatás csüngött közöttünk, mielőtt azt mondtam: Nem, Romániából származom. Azt felelte: Na, semmi baj, igazán nem tesz semmit, mosolygott, mintha hirtelen rátört volna a fogfájás. Jóságosan hangzott, mintha azt mondta volna: bárkivel előfordulhat, ez igazán csak egy aprócska hiba. És nem emelte fel többet a tekintetét, csak a becsomagolt csokorra nézett. Kínosan érezte magát, túlértékelt engem. [...] Közvetlenül azután az utcán járva elképzelttem, hogy milyen lenne, ha mindenkinek, aki előttem és utánam betér egy üzletbe, el kellene mondania, hogy honnan jön. Helységneveket pörgetek végig a fejemben és hozzájuk rímekeket keresek: »Jó napot! Van köhögés elleni szirup? A lakónegyedem Lurup. Jó napot. Kérek szépen egy doboz aszpirint. Csak ezért hagytam el Schwerint. Jó napot. Szükségem volna két üveg borra, anélkül nem megyek vissza Padebornba. Kéne két borotvapenge, nem lehet kapni otthon Kemptenbe.« Vagy elköszönéskor: »Viszontlátásra, még találkozunk néha, a városom Bréma.« (166–168) Ebben a perspektíaváltásra épülő verses-rímes nyelvi játékban, amely ezúttal nemcsak a Kelet-Európából vagy máshonnan érkezőkre, hanem a helybéliekre is vonatkozik, szórakoztatóvá és nevetségessé válik a kollektív stigmatizáció – az irodalom ennél sokkal többet nem is tehet, minthogy eszközeivel szembeszegül ennek a társadalmi jelenségnek.

Herta Müller esszéiben kritikusan viszonyul minden politikai berendezkedéshez, és különösen érzékeny az egyenlőtlenség, az elnyomás, valamint a hatalmi visszaélések bármilyen megnyilvánulására. Kritikai szemléletmódja a kommunista Romániára és németországi tapasztalataira egyaránt kiterjed, hiszen gyakran alkalmazza az előzőekben már említett perspektíaváltást. Írásaiban a Németországban dolgozó vendégmunkások kiszolgáltatottságát, másodrendűségét, megalázottságát, illetve az emberi munka eltárgyasulását ugyanúgy szóvá teszi, mint a „együtt élő nemzetiségek” megtúrt helyzetét és jogfosztottságát Ceaușescu Romániájában. „A Németországban élő törökök példáját véve alapul, az indiaiakat illetően már ma is elmondható: Németországnak nagyon jól jönnének virtuális indiaiak, ez a szó manapság úgylis olyan modernnek számít. Egy japán cég gyárthatna, mondjuk tamagocsi-indiaiakat, és kiszállíthatná őket egy nagy kartondobozban. A használati útmutatóban ez állna:

»A munkájuk elvégzése után nem is lélegeznek; a szolgálati idő lejárta után meg kell etetni, és hűvös fiókban kell tárolni őket. Türelmetlenül várják a következő munkanapot. Családi élettől nem kell tartani.« (172) Ez az ironikus, keserű-fájdalmas leírás olyan többletinformációt hordoz az emberi és munkaviszonyok eldologiasodásáról, amely csak az irodalom, illetve a különféle művészetek eszközeivel ragadható meg, hiszen aligha elképzelhető, hogy egy ilyen „használati útmutató” a vendégmunkások kiszolgáltatott helyzetének tudományos elemzése során szóba jöhetne. A másodrangúságnak ez párhuzamos tapasztalata teszi, hogy az író Romániában csakúgy, mint később Németországban, folyamatosan vendégnek, sehová sem tartozónak érezze magát.

A lezárt határ, amely az 1989 előtti kivándorlás-történetek fontos térvonatkozása, Herta Müller írásaiban kiemelt szerepet kap. A határ nyilván igen különleges hely, hiszen éppen az átlépése a lényeg. Egyfelől a rettegés, a halál, a borzalmak sűrített helyszíne – „A zöld határon a hullák aratáskor kerültek elő, a cséplőgépek között feküdtek, lelőtték vagy kutyákkal tépték szét őket, legtöbbször mindkettő. A Dunában halottak testrészei sodródtak, a menekülőket hajóval üldözték és hajócsavarral roncsolták szét” (157) –, másfelől pedig a reménység, az ígéretké, illetve akinek sikerült átlépnie, annak a katartikus felszabadulásé, a diktatúrából való megmenekülésé. Az író ugyanakkor ironikusan ábrázolja a menekülési vágy elhatalmasodását is a kommunista Romániában, illetve az ehhez társuló emberi találékonyságot és elszántságot, például azt a stratégiát, miszerint ahhoz, hogy rendszer elől el lehessen menekülni, annak a szolgálatába kell szegődni. „Sokaknál a hatalom kiszolgálásának számtalan módja nem volt más, mint a szökés egyetlen, álcázott előkészítése. Nem annak ellenére, hogy sikeresek voltak, hanem éppen azért, mert elérték céljukat, egyes tisztviselők megléptek külföldre. Az emberek a szökést gúnyosan a legnagyobb luxusként emlegették. A legfelsőbb rétegekben állítólag mindenkit a magasan fejlett szocialista tudat lelkesített. Miután annyian elszöktek közülük, a szocialista tudatnak új meghatározást kellett volna adni, és meg kellett volna állapítani: a szocialista tudat legmagasabb fejlettségi foka a szökés a kapitalizmusba.” (158)

Herta Müller tehát magában az írásban talál otthonra, az írás tárgyát tekintve pedig ott, ahol belsőleg leginkább van megsebezve. „Romániából már régen eljöttem. De nem szakadtam el attól a problémától, hogy a diktatúrák az embereket szándékosan és eltervezetten megkárosítják, és a diktatúrák maradványai lépten-nyomon felvillannak.” (174)

A diktatúra tapasztalatainak irodalmi feldolgozása kapcsán a bevezetőben már hivatkoztunk Alina Nelega „*mintha mi sem történt volna* c. művére. A regény alapvetően a romániai kommunizmus fizikai és lelki nyomorának kíméletlen leírását nyújtja két lány történetén keresztül, akik egymásba szerelmesek. Egyikük (Cristina) tanárnő lesz, férjhez megy szerelme testvéréhez, gyermeket szül, miközben ki van téve a legkülönfélébb megaláztatásoknak nőként és szexuális orientációja miatt egyaránt, másikuk (Nana) színésznői pályára lép Bukarestben, akinek viszont a nyolcvanas évek végén sikerül Romániából megszöknie, így a

forradalom híre Párizsban éri. Az író a homofóbiát, az emberi jogoktól és a szerelemhez való jogtól való megfosztottságot rendkívüli empátiával helyezi a mű középpontjába, miközben már-már szürrealisztikusan, a groteszk eszközeivel ábrázolja a női kiszolgáltatottság, a hatalmi túlkapások, illetve a depriváció számtalan formáját úgy, hogy az itthon maradás, a diktatúrába való bezáródás, valamint az elmenekülés drámája egyaránt előtérbe kerül.

Nelega regénye azon kevés irodalmi mű közé tartozik, amelyek a romániai kommunizmus nacionalista szellemiségével is foglalkoznak, a kisebbségek nézőpontját is szem előtt tartva. Olyan emberek sorsáról ír, akik a legsérülékenyebbek voltak ebben a rendszerben, és akiket halmozottan érintett a diktatúra elnyomása. Ez azért is figyelemre méltó, mert például a nemzeti kisebbségek jogfosztottsága, az interkulturális párbeszéd hiánya ennek az időszaknak megörökölt, máig feldolgozásra váró hagyatéka. Ebben a kontextusban sajátos tere a regénynek a székelyföldi kisváros, ahol Cristina tanárnőként dolgozik, és ahol magyar barátai, ismerősei révén találkozik egy számára eladdig ismeretlen Erdéllyel, nyelvvel, kultúrával, történelemmel. „[Cristina és Béla] Mennek együtt, egy irányba, te hol laksz, kérdezi. De felelet helyett azt meséli, hogy sokat volt Kolozsváron gyermekkorában, mert beteg volt. – Igen, megbetegedtem, miután kitelepítettek, egy alagsor volt, valójában egy pince, mind a négyen ott laktunk, és az anyám azért halt meg. Miért? – kérdezi a lány. Tudod, én gróf vagyok, mondja ő csak úgy, volt egy kastélya a nagyszüleimnek, ami most árvaház, a Mihály kastély, tudod a parkot az öreg tölgyfákkal, olyan tizenöt kilométerre a várostól, de a lány tele szájjal nevet, miféle meséket ad be ez neki, azt képzelte, hogy a *Piroska és a farkas* meséjében van, de lám, a *Hamupipőké*ben találja magát. Lehet, mert [Béla] magyar volt, és nem érzékelte, hogy milyen hatása van annak, amit ráadásul egy másik nyelven mond, abszurd volt vagy katasztrófális, vagy a nemeket tévesztette, de különös volt, teljesen másként gondolkodott, mint ő. El akarja ezt neki mondani, de a fiú nem néz rá, hallja a szavakat, ahogy fordítja, amit folyton megakaszt a másik nyelv szintaxisa. A város árnyéka jobban nyomasztja, mint a sötét utcák, alig látja merre lép, rövidlátó a sok olvasástól. De a fiú léptei biztosak, visszhangzanak a sivár utcán, önkéntelenül belekarol, hallgatja, mit mond, és megérti: noha együtt mennek, különböző városokban vannak.” (53)

Groteszk a regényben kommunizmus évtizedei alatt megtapasztalt élelmiszerhiány, a fejadagok, a „beszerzések”, a hamisított élelmiszerek (homokos kenyér, krétaporral kevert cukor, keserű repceolaj stb.), valamint a mocskos, kivilágítatlan, szemetes terek (boltok, lépcsőházak, lakások) ábrázolása. A történet egyik központi fejezete, ahol Cristina élete is drámai fordulatot vesz *A csirke* címet kapta abból kifolyólag, hogy sikerül a hősnőnek egy csirkére szert tennie, ám a büntett ellenőrzésére bekopog a hatóság, átvizsgálják a lakását, ahol írógépet találnak és Amerika térképét a falon, ez pedig éppen elég is ahhoz, hogy a lány ezt követően folyamatosan a Szekuritáté megfigyeltje legyen.

A bűnnek számító csirkesütést után Cristina a hatalmi és szexuális zaklatások sorát kénytelen elviselni. Ennek következményeként terhes lesz, így a fejezet címe,

a román *Puiu* másik jelentése [állatkölyök, kisgyerek] a bizonytalanságban megszülető és felnövő gyerekére, Ștefanra is utal. Ugyanígy a regény címe is kettős jelentésű: nemcsak azt fejezi ki, hogy a diktatúra traumái és következményei máig kibeszéletlenek, hanem azt is, hogy a főszereplőnek minden elnyomás, erőszak és depriváció ellenére úgy kell tennie, mintha mi sem történt volna.

Lényeges epizód a regényben az a kihallgatás, amelyben a hősnőt azzal gyanúsítják, hogy szerepe van abban, hogy nyugati újságok egy „pornográf” képet közöltek az apósáról, az „építész elvtársról”, ami dehonesztáló Romániára nézve. Állandó zaklatója – aki egyébként a regény (árnyék)szereplőjeként megjelenésével az elbeszélés kínzó hangulatát időről időre felerősíti – beviszi újabb kihallgatásra. Cristina, amikor megérti, miért is vitték be, gondolatban már maga ellen fogalmazza az összes lehetséges vádat: „Nem is szükséges már semmi, ez egy teljes vallomás. Hosszú börtönöveket kaphatsz azért, amit tettél. Pornográf anyagokat továbbítottál, idegenekkel tartottad a kapcsolatot, szabotáltad a román államot, beférköztél egyetemista lapok szerkesztőségébe, katonai titkokat adtál ki. De ez semmi ahhoz képest, hogy egy azonos nemű személlyel tartasz fenn szexuális kapcsolatot.” (272)

A regényben – melyet joggal tekinthetünk feminista szövegnek – a másik szálon az illegális emigráció traumái kerülnek előtérbe, és ezzel a „*The personal is political*” szlogen, a feminizmus második hullámának meghatározó jelszava is új értelmezést kap. A szerző két testvér, Nana (Cristina szerelme) és Radu Nicoară (Cristina férje) elmenekülésének történetén keresztül ábrázolja, hogy a politikai elnyomás miként idézett elő mély egyéni és családi drámákat a diktatórikus rezsim fennállásának közel fél évszázada alatt, még akkor is, ha végül elmenekült ebből az egyén.

Nana szülei akarata ellenére lett színésznő, akik ezért ki is tagadják a családból; később ezt a diktatúrában mégis „kiváltságos” pozíciót használja ki, hiszen ez lehetővé teszi, hogy egy jugoszláviai színházi turnéról ne térjen haza. Franciaországba szökik, ahol hozzá hasonló homoszexuális ismerősöknél talál menedéket.

Radu nem tudja feldolgozni házasságának feszültségét: Cristina azért ment hozzá, mert számára szerelmét, Nanát helyettesítette, de a kapcsolat önmagában nem több, mint látszat. Ezért Radu szeretőjével, a fiatal Annabellával Magyarországra menekül, majd innen már egyedül az Egyesült Államokba, ahol új családot alapít. Nana számára a családi autoritás – az „építész elvtárs” néven emlegetett igen szigorú, erőszakos apafigura – és az állam elnyomása összefonódik, mert egyik sem engedi meg neki, hogy az lehessen, aki ő valójában (szabad művész és leszbikus nő).

Az író a szóban forgó „pornográf fotó” megrázó háttere révén mutatja be, hogy hogyan történt a lezárt határon átjutó információk manipulálása. A fotó, melyen az „építész elvtárs”, Cristina apósa meztelenül látható, annak az iskolának az udvarán készült, ahol Cristina tanít. Az „építész elvtárs” azonban idegileg összeomlott, hiszen mindkét gyermekét elveszítette, akik Nyugatra szöktek, ahova

nem lehet se kimenni, se onnan hazajönni; az iskolában tüzet okoz, majd meztelenül áll a lángok között. Cristinát felelősségre vonják ezért, a Szekuritáté tisztje azonban nem arra kérdez rá, miért örült meg az „építész elvtárs”, hanem a kép értelmezését Cristina elleni vádként fogalmazza meg. A rendszer áldozatának tekinthető beteg öregember képe egyébként csak akkor válhatott érdekessé a kommunista titkosszolgálat számára, mikor kikerült az országból, és a *Newsweek* szerkesztősege, ahová a kép eljutott, szintén nem valakinek a személyes történetét látja benne, hanem az ellenséges szocialista rendszer kudarcát. Mit jelentett a véglegesség az 1989 előtti emigrációs történetekben? A „építész elvtárs” beleőrül, Cristina még inkább elszigetelődik, hiszen 1989-ben bekövetkezett haláláig azzal kell együtt élnie, hogy az életében olyan fontos szerepet játszó testvérpárral már soha nem léphet kapcsolatba, örökre elveszíti őket.

Alina Nelega az emberi méltóság és a személyes sorsok iránti rendkívüli érzékenységgel megírt regényének másik, kiemelésre érdemes drámai jelenete az, amelyben Nana és Radu, a két testvér sok év után ismét felveszik a kapcsolatot. A beszélgetés leírása különös példája annak, hogy a távolság hogyan válhat közelséggé, illetve hogyan jöhet létre egy olyan semleges tér ebben a távoli közelségben, ahol a családi titkok végre megoszthatók. Radu kezébe kerül egy párizsi lap, amelyben Nana álnéven közölt cikkét olvassa, de ráismer a hűgára. Ezért az újságon keresztül megpróbálja vele felvenni a kapcsolatot, s noha Nana először nem akar válaszolni neki, végül barátai győzködésére felhívja őt telefonon. És ebben a néhány percig tartó telefonbeszélgetésben képes elmondani testvérenek a nyomasztó, elhallgatott igazságot: Nana és Cristina tiltott szerelmét, illetve azt, hogy Cristina fiának nem Radu az édesapja, hanem a Szekuritáté tisztje, aki megerősöskolta. Nanának a külföldön megélt súlytalanság – hogy megszabadult a nyomástól, de ezáltal a felelősségtől, a félelemtől és a közvetlen kapcsolatoktól is –, az, hogy saját életét irreálisként érzékeli egy olyan városban, ahol alig van esélye beilleszkedni, lehetőséget nyújt erre a megnyilatkozásra.

Nana Párizsban olyan értékrenddel szembesül, amely számára ismeretlen és idegen: a fogyasztói társadalommal, a pornóiparral, a felületes szórakozások világával, a tájékozatlansággal és azzal a felismeréssel, hogy neki mást jelent a szabadság, mint párizsi ismerőseinek, és teljesen más a diktatúra jelentése is, amiért ő elhagyta a hazáját. „A terror nem az, amilyennek elképzelik. Nem egy szörnyeteg, amely téged megtámad, és amivel harcolnod kell. A terror egyáltalán nem ilyen. Sokkal inkább egy könnyű köd, amelyik fokozatosan ereszkedik le, eleinte láthatatlan és könnyű, mint egy pókháló az egyik sarokban, nem tulajdonítasz neki jelentőséget, és aztán minden pillanatban növekszik, úgy, hogy nem veszed észre.” (348–349) Nyugati barátai ugyanakkor értetlenül állnak az előtt, mit is jelent valójában a szabadság hiánya, mit jelent rettegésben és kiszolgáltatottságban élni egy diktatúrában. Bűntudata van az otthon maradottak miatt, azonban ezt a már régebben kitelepült romániai barátja sem tudja felfogni: „– Jó, megértettem, de nem lehetnél egy kicsit racionálisabb, szórakozz egy kicsit, miért problémázol? –

Most azt akarod, hogy hibásnak érezzem magam, hogy nem szórakozok eleget? – Ha te bűnösnek érzed magad, akkor az a te dolgod. Szabadulj meg ezektől, nem vádol téged senki, hogy szabad vagy. Hogy jól érzed magad. – De mindig csak az otthoniakra gondolok. – Cristinára? – Cristinára. – *Küldjél neki egy kis csomagot szép dolgokkal.*⁹ (343). Azt tapasztalja tehát, hogy Romániából elszármazott ismerősei is hamar elfelejtik, hogy honnan jöttek, beleértve magukat a fogyasztói társadalom kínálta szabadságba, amit legitimál és még inkább felerősít a kommunizmus bukásának előszele, hiszen időközben – a történet végén – Kelet-Európa szerte elkezdődnek a változások, leomlik a berlini fal és kirobban Temesváron is romániai forradalom.

5. A 21. századi elvándorlás az irodalmi művekben. Ami ezerkilencszáznolcvankilenc után következik

Az 1989-es rendszerváltozást követően a határok megnyíltak, és a vándorlás fokozatosan természetes jelenséggé vált Romániából is. A kommunizmus időszakának emigrációs folyamataihoz képest nyilván ebből adódik napjaink vándorlásainak legfontosabb jellegzetessége, nevezetesen, hogy a távozás melletti döntések távolról sem olyan lezártak és sorsfordítóak, mint előzőleg voltak, hiszen a migráció iránya (akár ismételten is) megfordítható. S bár az elvándorlás / külföldi munkavállalás Romániából a változásokat követően is leggyakrabban (gazdasági) kényszerűség, de egyúttal lehetőség is, amivel élni lehet. Következik, hogy az 1989 utáni vándorlások motivációs háttere – ki miért is hagyja el a hazáját? – jóval differenciáltabb és sokrétűbb, mint az előzőleg volt.

Napjainkban a Romániából Nyugatra tartó (e)migráció jellemzői a nemzetközi trendekhez illeszkednek. Egyik ilyen, hogy nők növekvő számban vesznek részt a nemzetközi vándorlásokban. Ez a jelenség nagymértékben érinti a romániai nőket, és az esetek meghatározó részében külföldön vállalt háztartási, illetve gondozói munkát jelent. Ez valójában egy feladat-transzfer, amit a nemzetközi gondoskodási láncolat fogalmával jelöl a szakirodalom (Hochschild 2000, Salazar Parreñas 2001), és arra a nemzetközi kiszervezési folyamatra vonatkozik, amelyben a bevándorló / vendégmunkás mentesíti a nyugati társát a háztartás, gyermeknevelés, illetve az öreg vagy beteg szülőkre való felügyelés feladatai alól, ám ugyanezeket a munkákat otthon, helyette mások látják el. Ennek a globális társadalmi egyenlőtlenségeket – a női munkák transzferén keresztül – leképező folyamatnak igen sokrétű következményei vannak az érintett nőkre, családjukra, a fogadó és kibocsájtó társadalmakra egyaránt.

Ezzel a témával foglalkozik Dan Lungu *A kislány, aki Istent játszott c.* kifinomult szociális érzékenységgel megírt regénye. A felkavaró történet a gyermek és édesanyja drámáján keresztül mutatja be ezt a posztszocialista Romániát mélyen érintő folyamatot. Főhőse egy tízéves kislány, Rădița, akit, miután az édesanyja

---

⁹ Kiemelés tőlünk.

elmegy Olaszországba dolgozni (egy idős hölgyet gondozni), a nagyszülők nevelnek. A kislány magányában hiányait és mély szomorúságát játékokkal úzi el. Egyik játéka, hogy néha eltűnik a nagyszülők szeme elől, felmegy a tömbház tetejére, ahol, mint a regény címe is sugallja Istent játszik, parancsolgat, hogy jó dolgok történjenek, szeretné azt is megparancsolni, hogy az édesanyja jöjjön haza, de „olyan messze” már nem hat az ereje.

Az édesanya (Letiția), aki egyébként foglalkozására nézve óvónő, azért kénytelen elmenni külföldre munkát vállalni, mert a férje, aki a kommunista időszakban mérnök volt egy gyárban, elveszíti a munkahelyét, nem akar „rangon alul” elhelyezkedni, ezzel kitolódik, majd állandósul a munkanélkülisége, az így keletkezett anyagi gondokon azonban nem tud úrrá lenni a család. Ebben a kontextusban az 1989 utáni gazdasági szerkezetváltással együtt járó társadalmi problémákat rendkívüli empátiával körvonalazza a szerző, az egyéni újrapozicionálások nehézségeit és kudarcait, hiszen az emberek egyik napról a másikra veszítették el eladdig biztosnak hitt megélhetésüket és igazodási pontjaikat. A romániai városban, ahol a regénybeli család is él, a gondok megoldására a külföldi munkavállalás lesz a minta, egyre többen mennek ki Nyugatra dolgozni. Ezáltal azonban a valamikori szocialista iparváros terei is átstrukturálódnak. Kialakulnak az utcák, ahol az „olaszok” laknak, illetve a városrész, ahol a „spanyolok”, és lassanként ezek az új terek beépülnek a város szóbeli nyelvi tájképébe. Ezekben a városrészekben a lakosok jobbra a külföldről hazaküldött pénzből élnek, terveznek, építkeznek, így sajátos módon a pénz származási helyét jelölik ezek a megnevezések.

A cselekmény Romániában és Olaszországban váltakozva játszódik, két egymástól nagyon eltérő valóságban, ami az anyagi helyzetre, az életstílusra, a mentalitásra, a nők helyzetére és szerepértelmezéseire egyaránt vonatkozik. A két városban / házban / hazában zajló eseményeket friss nyelvezettel, gyakran humorosan ábrázolja a szerző, ami a történet drámaiságát egyszerre enyhíti és erősíti fel.

A regényből mindenekelőtt az anya–gyermek kapcsolatban az anya külföldre való távozása után bekövetkező törést, az elemi kötődések megélésének hiányát, ezek roppant beleérző képességgel megragadott leírásait fontos kiemelni: „Nagyi a szekrény aljában talált egy kis takarót, anyué volt kiskorában, és megmutatta neki. Nem bolyhos, mert a kommunisták alatt nem voltak bolyhos holmik. Szépen lefektette a babáit, és betakarta őket a takaróval. Az egyik baba volt anyu, ő pedig az anyu anyuja. Amikor erre gondol, nevetnie kell magában. Egyenként végignézte a babáit, de nem tudta megmondani, melyik az anyu. Mivel anyunak már nincsen arca, elmosódott, csak hosszú selymes fekete haja van az oválisra vágott papírlapon, amelyre a lehető legszebben ráírja, hogy „anyu.” (89) Olaszországban hasonló mélységű dráma zajlik. Egyik jelenet a parkban játszódik, ahová az édesanya éppen a felügyeletére bízott öreg hölgyet viszi ki egy sétára. Itt Letiția látni véli a kislányát, odaszalad, „tudja, hogy nem lehet Rădița, de az észszerűségnél erősebb ösztön úzi feléje”, meg akarja fésülni, de a kislány igazi édesanyja kiveszi a gyermeket a „bolond román nő” kezei közül. Erre azonban a

tolókocsiban ülő idős hölgy, aki tudomást sem vesz arról, hogy éppen mi történik, utána kiált: „Letiția, jöjjön visszaa! Tudom, hogy szereti a gyermekeket, de haza kell érnünk.” (278)

A távolodást, az elszakadást, az egymástól való elidegenedést a családi beszélgetések fokozódó kiüresedésével érzékelteti a szerző. A modern technika lehetővé teszi ugyan a hangos-képes kapcsolattartást, de a személyes találkozások hiányában ennek elsvárosodása éppen a kislány szemüvegén keresztül válik tapinthatóvá: „– Remélem, nyáron hazamegyek... Ha megyek, végleg megyek. Mondd csak, mit szeretnél a legeslegjobban? Ő tudja, mit szeretne a legeslegjobban, de ezt hogy mondhatná meg? Hogy mondhatná meg, hogy nagyon szeretné, ha csiklandoznák egymást és úgy kacagnának, hogy megfájdulna az oldaluk. Így hát azt mondja: Semmit. – Tudom, hogy szerény az én bambinám – mosolyog rá az anyja –, de találj ki valamit... Valami szépet! És anyu összegyűjti a pénzt, hogy megvegye neked, jó? – Jó... – Ne felejts el, jó? – Jó... – És akkor most ciao! Jó éjszakát! – Jó éjszakát! Azt akarta mondani, „Jó éjszakát, szép álmokat / hét bolha csípje a lábadat! De már nem biztos benne, hogy az anyja még emlékszik rá. Nagyival elbúcsúznak egymástól, és a képernyőn egy kisebb négyzet elsötétül.” (256–257)

Lényeges szociológiai aspektusa a regénynek, ennek a posztmodern cselédsorsnak a realiztikus bemutatása, amihez hozzátartozik a háztartási, az idős-gondozói munka monoton, rutinos beosztása, a kimenők, a hasonló sorsú honfitársakkal való találkozás öröme a parkokban, a magány órái a zárt terekben, továbbá annak a felismerése, hogy pár év alatt kialakulnak a szolgareflexek. Letiția fiatal még, de az idő múlását észelve keserűen veszi tudomásul, hogy elmegy mellette a saját fiatal élete, pénzért, amit azért kap, hogy egy öreg hölgyre felvigyáz, s ami az otthoni anyagi gondok enyhítéséhez elengedhetetlen. „Csütörtökön és vasárnap abban a pár órában, amikor kimenője van, sokszor azt sem tudja, mivel töltse el az időt. Saját magára kellene időt szánnia, csak nem pont akkor érzi a szükségét. Ha megtörténik, hogy szabadidejében végez valamilyen házimunkát, a Bosse házaspár pánikba esik, azt hiszik, pótdíjat kell fizetniük. Vicces ez a pontosság. És embertelen.” (154) Mintha – mutatis mutandis – egy 19. századi, vagy 20. század eleji irodalmi művet olvasnánk a témáról.

Mindazáltal a szóban forgó cselédsors irodalmi szemléltetéséhez hozzátartoznak Laura történetei is, aki Letiția osztálytársnője volt a középiskolában, és akivel Olaszországban véletlenül találkozik. Laura „mindennek az ismerője”, régóta él Nyugaton, több országban is megfordult, időnként felbukkan a regényben és mesél az életéről. A romániai és az olaszországi életstílus, valamint a mindennapi gondok éles ellentétét, valamint a munka-közvetítésekkel együtt járó emberi kiszolgáltatottságot szarkasztikusan mutatja be az epizód, amelyben Laura, szorult helyzetében éppen iguánákra való felvigyázási munkát kap egy olaszországi vidéki házban. Ahhoz azonban, hogy megkapja ezt a munkát, előzetesen – az állatok egészségének védelme miatt – orvosi vizsgálatra is kell mennie. „És akkor elmagyarázta nekem [a tulajdonosnő], hogy [az iguánák] mennyire hamar elkapják

a betegségeket, és megkért, hogy ne beszéljek durván velük. És azt ajánlotta, hogy előttük ne beszéljek románul se – például telefonon, valamelyik barátnőmmel – mert a szokatlan hangok kibillenthetik őket a lelki egyensúlyukból, stresszes állapotot idézhetnek elő. Olaszul igen, olaszul szabad volt beszéljek velük... Kedves, kellemes hangon. Ezekről a tanácsokról elkeseredtem, és elhatároztam, hogy kitalálok valamit, hogy lelépjek onnan.” (301)

A pénzösszeg azonban, ami Olaszországban megkereshető, és ami nagyságrenddel nagyobb a romániai jövedelmeknél, egyben csapdája is ennek az igen sajátos munkaerő-piaci helyzetnek, hiszen a családi kapcsolatok eldologiasodásához vezet. A regénybeli történet kifejelete az, hogy a család Romániában az Olaszországból hazaküldött pénzből való életre rendezkedett be, és Letítiát már nem is várják haza, csak a pénzére van szükségük. Ez a teljes kérdéskör egyébként fontos témája a női migráció szociológiai vizsgálatának is. Releváns e tekintetben Tolstokorova ukrán kutató megállapítása, aki szerint a női munkaerő-vándorlás egyenlege a kelet-európai társadalmak szempontjából egyértelműen veszteséges, hiszen a helyi a közösségek szétszabdolásához (*social surgery*), a családi értékek devalválódásához, elidegenedéshez, a családi kapcsolatok elüzettesedéséhez vezet, miközben az ilyen áron realizált anyagi felhalmozás értéke igencsak viszonylagos. S bár a nők külföldi munkavállalása – neoliberais értelmezésben – az anyagi függetlenség, és női egyenjogúság ígérését hordozza magában, a tapasztalat azt mutatja, hogy gyakori, hogy ennek éppen az ellenkezője történik. Tehát a külföldi munka nem hogy nem változtat az érintett nők helyzetén, hanem terheiket, kiszolgáltatottságukat még inkább megnövelheti (Tolstokorova 2012, Sorbán 2015, 2016).

Egy másik fontos szociológiai aspektus, amit Lungu regénye felvet, és amivel romániai sajtóelemzések is foglalkoznak a női migráció stigmatizálása (Bezzi 2013).¹⁰ Ez arra vonatkozik, hogy a romániai sajtóban a külföldi munkavállalás kapcsán olyan cikkek is napvilágot látnak, amelyek elítélik azokat a nőket, akik „elhagyják” a családjaikat, gyermekeiket, és Nyugatra mennek dolgozni. A történetben ezt a stigmatizációt Rădița is tapasztalja: a kislány szembesül társai gúnyolódásával, kiközösítésével azért, hogy az édesanyja cselédmunkát végez Olaszországban. Szemléletes epizód, amikor új padtársnője lesz, mert „a tanító néni eldöntötte, hogy többet nem ülhet egy padban két gyerek együtt, ha mindkettejük szülei külföldön

¹⁰ Cristina Bezzi egyik cikkében olyan sajtószövegek elemzésével foglalkozik, melyekben a külföldön dolgozó szülők megbélyegzésével találkozhatunk. Ilyen volt Romániában 2011 őszén annak az aradi kislánynak az esete, akinek az édesanyja külföldön vállalt munkát, és a gyermek olyan mély depresszióba süllyedt, hogy hetekig nem evett, és sajnos meghalt. A televízió és az újságok úgy állították be a történetet, hogy a „rossz anya” hibája okozta a gyerek halálát. Ez egyik Bezzi példái közül, aki szerint ennek a nyilvános (sajtó)diskurzusnak a felépítése valójában a neoliberais hatalom stratégiája, hogy a magánszemélyekre hárítsa a jelenség következményeiből adódó felelősséget. Nyilvánvaló, hogy Romániában rendszerszintű problémával állunk szemben, és elsősorban az állam felelőssége az ilyen tömeges méretű kivándorlás, a munkahelyek hiánya, az alacsony bérek, szociális rendszer gyengesége, illetve a gazdasági-társadalmi instabilitás (Bezzi 2013).

dolgoznak.” (271) Rădița meghívja magához az új padtársnőt, aki elcsodálkozik azon, mennyi szép ruhája, játékszere van, amiket külföldről kapott, és megjegyzi, „Milyen jó, ha anyukád Olaszországban van!” (276) Rădița ezt hitetlenkedve hallgatja, de később meg szeretné osztani ezeket az ajándékokat az új padtársnővel. Utóbbi szülei azonban nem engedik, hogy a kislány elfogadja a ruhákat vagy édességeket, mert nem nézik jó szemmel, ha valaki külföldön jár, és elhagyja a családját. De ezzel azt is akarják bizonyítani, hogy nekik mindenük megvan anélkül, hogy külföldön dolgoznának. Rădița szemszögéből azonban mindez az ajándékok ürességét, haszontalanságát jelzi: nem elég, hogy édesanyja nincs mellette, és hogy a hazaküldött tárgyak egyáltalán nem enyhítik a hiányát, de még arra sem valók, hogy megossza azokat a barátaival.

A nemzetközi gondoskodási láncolat innenső oldalát, az ún. parentifikációt ugyancsak mély drámaisággal mutatja be a regény. A kifejezés arra a jelenségre vonatkozik, amikor a szülők (e)migrálása miatt az otthon maradt gyerekekre olyan feladatok hárulnak, amelyeket egyébként a szülők látnak el. Ilyen átvett szerepök a kisebb testvérekről, az otthon maradt családtagokról való gondoskodás, vagy falusi környezetben a mezőgazdasági munka (Săndulescu–Matei 2013). A regényben Letiția nagyobbik lánya, Mălina is fokozatosan átveszi a háziasszony, majd a feleség szerepét az otthon maradt férj oldalán. Eleinte elkezd viselni az anyja ruháit, a sminkjét, elkészíti az apja kedvenc ételeit, majd normalizálja a férfi szexuális abúzusát is. A gyerekek otthon maradásának másik aspektusa azonban, amire ugyancsak szociológiai vizsgálatok hívják fel a figyelmet, hogy ez a sajátos helyzet egyúttal aktív, cselekvő szerepbe is hozza a gyermekeket, szemben az olyan családmodellekkel, melyek kiszolgáltatott, vagy passzív szerepet szánnak nekik (Bezzi 2015). Lungu regényében Rădița szemszögének külön cselekményszálát szentel, így a tízéves kislány nem pusztán a történelem elszenvedője, hanem a történet drámaiságával számos ponton éppen az ő gyermeki tisztánlátása szembesít.

A romániai nők külföldi munkavállalásának problematikáját Lavinia Braniște *Nulla belső* c. regénye is tematizálja, azonban az előzőhöz képest más nézőpontból: a romániai posztszocialista valóság tereit és figuráit helyezve a középpontba. A regény főszereplője, Cristina már felnőtt nő, idegen nyelv szakot végzett az egyetemen, ennek ellenére egy kis bukaresti építkezési cégnél dolgozik, mert itt nagyobb jövedelemre számíthat, mint a szakmájában. Titkárnőként a cégnél nulla a belső hívószáma, innen a regény címe, azonban elbeszélés ennél sokkal mélyebben, valódi belső drámaként értelmezi a nullát, az ürességet, a hiányokat, a hősnő által megélt félelmek, monotonitás, kilátástalanság, valamint a hétköznapi banalitásainak kontextusában. Ehhez igazodik a mű stílusa is, amely egyes szám első személyben, rövid, tömör, lényegre törő, gyakran tömönatos megfogalmazásban írja le egy fiatal lány mindennapi életét, küzdelmeit, illetve külföldön dolgozó édesanyja utáni vágyakozását és modellkeresését a posztszocialista Romániában.

Az a Románia, ahol Cristina él, és ahonnan édesanyja nyugdíjas éveiben elment Spanyolországba dolgozni, a szerző tálalásában a bizonytalanság és az

ideiglenesség világa, ahol szürrealisztikusan szűk, szorító, sivár minden tér. A regényben megrajzolt figurák részben a kommunizmus nagy túlélői, ilyen például a polgármester lánya, aki Cristinához képest az igazi nagy nyerő, akiről már a kommunizmusban látszott, hogy az apja valaki, hiszen Bukarestbe járt magánórákra. „Antonia Amerikában végezte az egyetemet, majd a Max Planck Intézetben doktorált, és felfedezett egy bolygót, vagy valami ilyesmit, abban az időben, amikor nagy dolog volt, hogy bolygókat fedezz fel, ami annál tragikusabb, hiszen nagyon fiatal volt, vagy 25 éves, persze én is körülbelül annyi voltam, nem is tudom, éppen mit csináltam akkor, azt hiszem, éppen fordítottam. És most itt vagyok egy bizonyos AGS cégnél, őrzöm a telefont és az ajtót, és azzal vigasztalom magam, hogy többet adnak itt mégis, mint amit a kultúrából ki tudnék hozni.” (56) A múlt rendszerből itt maradt figura az Ezredes is, aki a tömbházzal szemben egy hatalmas házban lakik. Ő – miként a szereplők tudni vélik – régen a Szekuritáténál dolgozott, ma már bomlott elmével él, de csodálatot vált ki szépségével és nagy házával a környéken élők körében, akik segítenek neki, és időnként visznek neki ételt.

A regényben ábrázolt posztszocialista típusú berendezkedés szereplőinek másik kategóriájába amolyan 21. századi Caragiale-figurák tartoznak,¹¹ akik mindig feltalálják magukat, különféle viselkedésmódokat vesznek fel aszerint, hogy egy bizonytalan, korrupcióval mélyen átitatott társadalomban éppen milyen helyzethez kell igazodni. Liliana a cég főnöknője, aki nyers és bizalmatlan, mindent ellenőriz, a felelősséget mégis mindig a munkatársakra hárítja, Tavi, a főbérő, aki strandpapucsban és rövidnadrágban járkál az épületben, vagy Ursu, aki mindent elintéz, főleg azt, hogy az ismerősei hozzá forduljanak, hogy elintézzék az ügyeiket. Nem hagy ki egyetlen választási kampányt sem, több személyazonossággal rendelkezik, minden szavazatért megkapja az azért járó összeget, amúgy nem érdekli, hogy melyik párt nyer, mert a választás üzlet. Vagy a taxis, aki először megkérdezi, hogy hová szeretnél menni, és ha elég messzire ahhoz, hogy neki megérje, csak akkor visz el.

A bukaresti építkezési cég, Cristina munkahelye kicsi, levegőtlen, összezárt világ, ahol – jellemzően – a nyári hőségben csak a főnök irodájában működik a légkondicionáló. A cég egy spanyol nagyvállalattal működik konzorciumban, így jövője is ettől függ. A kelet-európai alkalmazottak kiszolgáltatottsága, valamint a nulla belső hívószám mögött élő hősnő mindennapi gondjait a spanyolországiak látogatását leíró regényrészlet tómondatokkal tűzdelt leírása sűríti, stílusával is érzékeltetve ezt a riasztó, posztszocialista egzisztenciális bizonytalanságot: „Moreno jön az övéivel, hogy Enrique Barnabeu-t kinevezze főnöknek Kelet-Európában. Kelet-Európa mi vagyunk, akik húszan voltunk, mikor én idekerültem, és most vagyunk tízen. Egyesek maguktól mentek el, mások kényszerből. Az utóbbi hónapokban a főnöknő nem vett fel senkit, amióta a cégcsoporttal való

¹¹ Ion Luca Caragiale (1852–1912) román satirikus színmű és prózaíró. Vígjátékai a városi román társadalom visszasságait, az elkapkodott, siettetett romániai modernizáció komikus következményeit figurázzák ki.

együttműködés gyanússá vált, miután a mi kis láncunk egy nagyobb láncsal egyesült. [...] A spanyolok kérdeznak. Csodálkoznak, hogy több nyelven boldogulunk. Jegyzetelnek. Merre akarok fejlődni. Mondom nekik a marketinget. Ami hülyeség, mert nem, de ez egy olyan világ, amiben nem lehet, hogy ne fejlődj, *a target fiai és lányai vagyunk*.¹² De nálam az a target, hogy túléljem a mindennapokat, hogy ma ötkor el tudjak menni innen a parkba, szabaduljak, mint egy kutyas az ólból, hogy szaladhassak, hogy kimenjen belőlem ez a szag. Ma az a target, hogy minél hamarabb elmehessek ebből a szűk irodából, ahol érzem, ahogy ez a férfi lélegzik. Ez a szépfiú, aki kikérdezi az életemet.” (167–168)

A munkahelyen kívül Cristina élete napi megélhetési gondokkal terhelt, jövőkép nélküli, deprimált. Van barátja, de kapcsolata nem boldog, hiszen nem bízik a fiúban. Gyermeket vár tőle, de a reménysugarat, amit ez egy rövid időre felvillant, a gyermekével együtt elveszíti. Fizetéséből nehezen jön ki, ezért időnként pénzt vesz le arról a kártyáról, amire az édesanyja a nyugdíját kapja: „ez az ő pénze, öregségére teszi félre, és szégyellem, de nem először járok vele, abból cseréltem ki a szemüvegemet, abból vettem a matracot az IKEA-ból, miután a régi kanapén már nem tudtam aludni, túl régi és keskeny volt. „Jártam ott” írom neki az üzenetben minden ilyen alkalommal, és ő mindig azt válaszolja, hogy „tudod, hogy anya szeret téged.” (116)

Cristina édesanyjával való kapcsolata természetesen megélt kötődés, azonban a hiánya, térben való távolsága csak mélyíti a hősnő belső drámáját. „Anyám Spanyolországban dolgozik, olyan régóta, hogy az az érzésem, hogy öröktől fogva. A turizmusban dolgozik valahol a tenger partján, évente egyszer jön haza, amikor ott nincsen szezon. Úgy oldja meg, hogy ez a téli ünnepekre essék. Évek óta nem látta Romániát zöldben és virágban, mindig sáros, ködbe burkolt tájba érkezik, és úgy érzi, hogy itt ez a világ egy szomorú szeglete.” (23) Ebben a kontextusban a regény azokkal a sztereotípiákkal is játszik, amelyek a kibocsájtó és célországokat egyaránt érintik. Amint elhagyunk egy országot, az a benyomásunk támadhat, hogy ott megáll az idő, és mikor visszatérünk, rácsodálkozunk a változásokra. A regényben például Cristinát édesanyja Spanyolországból hazatérve elkíséri egy műtetre, aki meglepődik, amikor azt tapasztalja, hogy a magánklinika már nem olyan elhanyagolt és piszkos, mint a kommunizmus idején a hazai kórházak voltak. Ezt az író ironikusan találja, érzékeltetve nyugati országok kritikátlan felértékelését a kelet-európaiak rovására: „Annyira ragyogó itt minden, hogy az az érzésem, akár Romániában is oké meghalni!” (87)

Az eltávolodás miatt Cristina egyre kevésbé tud anyjával kommunikálni. Megpróbálja ugyan áthidalni ezt a szakadékot az anya hazalátogatásaikor, de nem nagyon jut túl a banalításokon: „Elmondom neki, hogy ezek az új metrókocsik spanyol gyártmányúak. Meg hogy a lány, aki a megállókat bemondja, pereskedik a Metrorexxszel, mert nem fizették ki a munkáját. Nem tudom, mi mást mondhatnék még neki Romániáról. – De hát nem Ceaușescu idejéből van? – Nem, nem, egy

---

¹² Kiemelés tőlünk.

fiatal csaj. Színésznő.” (25) A valós, meghitt anya-lánya kommunikáció helyét itt is, mint Lungu írásában, az anyagi javak, az ajándékok és az ennivaló veszi át: „Amennyi étel, annyi szeretet, ebben semmit sem változott.” (87)

Brașiște regényében is visszatérő téma a családi szerepek felcserélődése, a parentifikáció, amely itt a szülői modellek hiányának leírásával egészül ki. Cristina úgy érzi, nem hagyhatja egyedül az anyját, amikor hazajön, mert félti, nehogy baja essen – mintha neki kellene betöltenie a gondoskodó, figyelmes anya szerepet. Elvárná tőle, hogy megtanítsa valamire, átadja neki az élettapasztalatát, a bölcsességét, de azzal kell szembesülnie, hogy az anyától nem számíthat ilyesmire. Noha az anya kényszeresen igyekszik pótolni, ami távolléte miatt kimaradt Cristina életéből, erőltetett gondoskodása inkább gyerekeségnek tűnik, és irritálóan hat a lányra: „Így értelmezte ő az anyaságot. Hogy gyorsan megegye, ami rosszabb, és nekem maradjanak a legjobb falatok. És úgy megszokta, most már a vérében van, fel sem tűnik ez neki. [...] – Milyen jól áll neked a hosszú haj – mondom, és ettől egyszerre felderül [az anya] arca. – Tetszik neked? – Igen, és ez a fülbevaló is csinos. – Neked adjam? – Neeem, én nem hordok fülbevalót, nincs türelmem összeválogatni az ékszereket. – Nagyon rosszul teszed. Neked adom, ha kéred. – Nem kell, nem hallottad?” (33–35)

Az édesanya keveset jár haza, de törődik a lányával, meghívja magához, és felajánlja, hogy segít neki munkát találni Spanyolországban. Cristina azonban nem vágyik sem külföldre, sem ajándékokra. Az édesanyjával eltöltött közös idő, valamint a gyermekkori emlékek jelentenek némi menedéket, enyhülést kilátástalannak tűnő életében. „A mizili állomáson keresem a Bukarestbe menő vonatokat, és az első gyors, amelyik egy félóra múlva indul, átmegy Brăilán. Szombat reggel van, lesz elég időm visszaérni, és belém nyilall az édesanyám utáni kínzó vágyakozás, az udvarunk után, ahol áll a ház, amelyikbe évek óta nem fűtöttek be. Még ott van anya illata, a pepita egyenruhám elemi iskolás koromból. Amikor felkapaszzkodtam a cseresznyefára a sárguló cseresznyékért, és azt hittem, hogy a sárguló beteget jelent, mert ezek a cseresznyék szeplősek voltak” (133) „Alig várom a karácsonyt, hogy anya jöjjön haza. Néha, amikor együtt alszunk a szobánkban Brăilán, az az érzésem, hogy nem lélegzik, és ilyenkor én is visszatartom a szuszogásomat, hogy teljes legyen a csend, és fülelhessek. És ez a szeretet, ez a csend, amelyben kicsit megriadva visszatartod a lélegzetedet, hogy halljad, hogy még ott van-e a te őrangyalod.” (259) Cristina számára így az otthon egészen legfelülre húzódik, az édesanyja utáni vágyakozás és a gyermekkor tereibe, amely azonban egyelőre a mélyülő hiányok és a távolodás tartománya marad.

Noha a Romániából Nyugatra tartó 21. század eleji migrációs folyamatokat kézenfekvő gazdasági okokkal magyarázni, szociológiai kutatások bizonyítják, hogy az ezredfordulóra a vándorlások motivációs háttere jelentősen megváltozott: ma már igen sokfélék az útra kelések okai, céljai, módozatai, sőt ezek gyakorta egészen hétköznapiak, vagy esetleg épp jó időben felmerült új lehetőségekhez kötődnek (Bodó 2011, Sorbán 2015).

Tamás Kincső *Módos asszony üres kézzel* c. regényének hőse, Csaba sem gazdasági okokból, hanem családi konfliktusok miatt megy el a Székelyföldről az Egyesült Államokba. Az elbeszélés keretét nyújtó konfliktusokat, illetve az ezek okát képező zárt családi kapcsolatokat a regény szerkezete is tolmácsolja: a történet a három szereplő, az anya (Sára), a fiú (Csaba), és az apa (Józsi) monológjából épül fel, akik váltakozva mondják külön-külön a magukét az életről, a világról, terveikről, valamint arról, ahogyan élni szeretnek/szeretnének. A szerző ezzel a hármas narrációval, az egymás mellett való elbeszélések révén érzékelteti, hogy ez a család nem megtartó kapocs, inkább csak illúzió.

Sára módos asszonynak tudja magát, számára az összegyűjtött vagyon, az anyagi felhalmozás, a szorgalom, a takarékoság a legfontosabb értékek. Kemény kézzel irányítja, és makacsul rendeli alá ennek az értékrendnek az életét, a férjével és a fiával való kapcsolatát egyaránt. Azért dolgozik, hogy „minden meglegyen”, hogy biztosítsa a fia számára is „a jövőt”. Igyekezetében azonban nem veszi észre, hogy ez elől a fia Amerikába, férje pedig az alkoholba menekül. Konokságára jellemző, hogy a fiú Amerikába való távozása után sem adja fel, elindul, hogy meggyőzze és hazahívja a fiát a szülőföldre. Új tervvel áll elő: a gazdálkodás helyett panziót szeretne, amit majd a fia működtet, az ő segítségével és felügyelete alatt.

A szerző Sára amerikai útjának kontextusában ütközteti egymással ezeket az egymástól eltérő értékrendeket, életterveket. Ez az út teszi lehetővé, hogy a történet magvát képező konfliktus kibontakozzon, azáltal, hogy a család élete így egy kitágult referenciális keretbe – a migrációs térbe – kerül, amelynek indulási pontja egy székelyföldi hagyományos falu, a maga évszázados rendjével, zártságával, ám viszonylagos biztonságával, másik pedig Amerika, a maga lehetőségeivel, másságával és rendkívüli sokszólamúságával, ami nyilván a dezorientációs tapasztalatot is magában hordozza.

(*Sára*) „Ó, a fiatalok nem tudják, mi a jó nekik. Csak a holnapot látják, s élnek a mában. Mintha holnapután nem létezne! Nem tudnak előre tervezni, nekünk kell megoldanunk a sorsukat. Ezt vállaltuk, mikor világra hoztuk őket.” (214) „A mai fiatalok nem ismerik a betakarodás örömét, nem tudják, milyen szép a formás tökök serege. Szekérdereknit hordtunk haza, a csűrben tartom, a jászol előtt. A pincét betölti az érő cefre illata, a polcok roskadnak a sok alma, körte alatt. A pityóka szétválogatva, a kicsi pincében egyik oldalt a nagyobb, másikon a magnak való, abból főzök a dísznóknak is. A pad alatt homokba takarva, hogy elálljon, murok, petrezselyem, zeller, karalábé. A kamra tele kompóttal, befőttel, minden gyümölcs saját kertből. Ecetes uborka, sarvált káposzta, vegyes savanyúság, gogos. Paradicsomlé. Mennyi nap telik el befőzéssel, eltevéssel. Mennyi munka! Most, hogy tehén, ló nincs, van időm eltevéssel foglalkozni. Csabika szereti a gyümölcslevest.” (232)

(*Józsi*) „Jó, hogy a te munkamániádból megélünk, szoktam mondani. Egyéb nem érdekl, gyűljön a pénz. Csabának a házra. Folyton a bennvalót emlegeti, s hogy mi minden kell egy házba. Fürdőszoba kettő, függönyök, televízió. Az asszonyok

és a függöny. Megölnék ezzel.” (24). „Megyek a boltba a szivaramért. Sári kiporciózta az adagomat, a hétnek lassan vége. Napi egy csomagot engedélyez. Ilyen az én feleségem, még Amerikából is elér a keze – vigyorgok.” (94)

(Csaba) „Sziklás partok, cédrusok, hideg, kék óceán, tajtékos, vad. Szikrázó napsütés. A homok fehér. A sirályok is fehérek, szelídek. Tele a vidék turistával, mosolyognak, lazák. Sétál és eszik a nép, gyönyörködik a tájban. Mindig körbeautózzuk a Pebble Beach-et, a lakóparkot. A golfpályákon szarvasok legelnek, megbámulják az elhaladó kocsikat. A tengerparti sziklák kis golfpitéket rejtenek, a cédrusok sűrűje igazi palotákat. Magam is golfozok, imádom! Hogyan haza, hová ennyi szépségből? Nem vágyom teheneke, Dacia kipufogóra. Kalifornia a leggazdagabb állam. A legjobb bortermő vidék, a leggazdagabb városok. Silicon Valley, Berkely, Sausalito. Csupa varázslatos hely. Egy köpésre Nevada, Lake Tahoe. Oda járunk síelni. A Yosemite Nemzeti park.” (127) „Hol szívom a cigimet? A fürdőszobában? Bassza meg, eljöttem a világ végére, mégis bujkálnom kell anyám elől. Hát nem feljön, hogy kész a reggeli? Megáll az eszem! Kipakolva elől a nagy csomag cucc, éppen keverem dohánnyal a hosszába hajtott papíron, tele a szoba az illatával. Ötven grammnak megy a szaga baszki. Szerencsére fogalma sincs, mi az.” (54)

A történet kifejelete, hogy a módos asszony üres kézzel marad, ugyanis Sárának nem sikerül hazahoznia a fiát, és amerikai útját is meg kell megszakítania, mert a férje meghal, hiszen nem tud mit kezdeni a hirtelen rászakadt szabadsággal, cukorbeteg, de felesége távollétében elmulasztja beszédni a gyógyszereit, és halálra issza magát. Az út és az amerikai tapasztalatok azonban Sára életszemléletét is megváltoztatják, módossága viszonylagossá lesz, hazaérve ugyanis más perspektívában kerül Románia és a szülőföld egyaránt. Bukarestbe visszaérkezve elképedve állapítja meg: „Szürke blokkok, tetejükön nagy felirattal. Egy-egy tömbház egész falát reklám tartja. Hogy engedik a lakók? Nem értem, hisz nem látnak ki az ablakon. Palinak a sofőr magyarázza, hogy annyi pénzt kapnak, hogy sötétben ülnek. Sokuk dolgozni sem jár, csak lógjon az ablak előtt a reklám. Nyáron egyenest jól fog, mert a fővárosban nagy a hőség. Hogy mi igaz, nem tudom. Hiányzik a szép tiszta környezet, a jóba hamar beleszokik az ember. A ködnél a szél, az eső is jobb. *Az amerikai köd nem is köd, hanem alacsony szálló felhő, ragyog közüle a nap.*¹³ Az esőben tisztán csillognak az utak, a fák körül hánacs, hogy a por ne szálljon, sár ne legyen. Ennyi össze-vissza építkezést, atyám, ami itt van!” (247)

A módosság különféle értelmezhetőségének kontextusában – amivel a regény szembesíti az olvasót – igencsak beszédes az a részlet, amely arról szól, hogy Sára régi erdélyi szötteseket, terítőket, csipkéket visz magával Amerikába, mivel Csaba azt mondta neki, hogy ezek értékesek, ami az anyagi értékre, az egyediségre, valamint az egzotikusságra egyaránt vonatkoztatható. Sára ezeket szem előtt tartva büszkén szeretné átadni az ajándékokat újdonsült amerikai

¹³ Kiemelés tőlünk.

rokonainak (hiszen Csaba időközben megnősült), azonban az ajándékozás félresikerül. Csaba feleségének, a magyar felmenőkkel rendelkező, de magyarul már alig beszélő Margaretnek nincsen szava az ilyen ajándékokra, „rongynak” nevezi a régi csipkét, amit Sára otthon nagy becsben tartott. A fiatalok bedrogoznak, és elmulasztják Margaret szüleinek átadni a terítöket, így Sára azokat érintetlenül visszaviszi magával a Székelyföldre. Ahogyan az általa konok fegyelmezettségben felhalmozott vagyon, úgy ezek a tárgyak sem épültek be szervesen a családi mindennapokba, az értékrendbe. Szemléletes e tekintetben, hogy a régi, féltve őrzött hagyományos terítöknek, mint értéktárgyknak ironikus ellenpontja egy bizonyos fajta szűrő a marihuánás cigarettában, amelyet Csaba „erdélyi specialitásként” mutat be barátainak.

Csaba az anyjától való függés, és a mások által eltervezett jövő elől menekült Amerikába. Ott azonban mindennapjainak szerves részévé válik a kábítószer, bár időközben a felesége gyermeket vár. Amerika esély arra, hogy új életet kezdjen, jövőjét kitágult lehetőségeivel élve az itthonihoz képest valóban másként, saját elképzelése szerint felépítse, de ez csak esély, hiszen kábítószerfüggő, hatalmában tartja a drog. A kérdés így nyitva marad: hol van a jövő és a szabadság, Amerikában, vagy a Székelyföldön? Az Amerikába való távozással a hagyományok és családmódok vonalán bekövetkezett törés még nem jelenti azt, hogy Csabának ténylegesen sikerülhet elszakadnia attól, amitől menekülni szeretne. Ha párhuzamba állítjuk Sára és Józsi, valamint Margaret és Csaba kapcsolatát, több hasonlóságot fedezhetünk fel, mint különbséget. Mindkettőben jelen van a függőség (Józsi alkoholizmusa és Csaba súlyos drogfüggősége), a társ eltárgyasítása (Sára munkaerőként tekint Józsi, Csaba pedig nem akar mást látni a feleségében, mint gyönyörű babát, aki mindig felvidítja őt). Sára és Józsi elvárásai, céljai teljesen eltérőek, nem tudnak kommunikálni egymással; Csaba pusztán csak az élvezetet keresi, így valószínűsíthető, hogy a gyerek születésével járó feladatoktól is úgy fog menekülni, mint minden más valóságos felelősségtől, így feleségétől, új családjától is eltávolodhat.

Mindazáltal fontos üzenete a regénynek, hogy a fiatalok számára vonzó, a hagyományt a mozgásban és változásban lévő világ pezsgésével összeegyeztethető életmodell és értékrend nélkül üres „a szülőföldön való maradás mítosza”, hiszen a kitágult migrációs térben – különösen a 21. század eleji tömeges vándorlások és felgyorsult társadalmi változások kontextusában – az ember bárhol otthonra találhat, választható, egyéni életutak léteznek.

6. Irodalom és társadalom. Összefoglalás és záró gondolatok

Tanulmányunkban a migráció témakörével foglalkozó kortárs irodalmi műveket mutattuk be, ezek szociológiai vonzataira helyezve a hangsúlyt. Azzal együtt, hogy az irodalmi művek a maguk alkotói szabadságával és sajátos eszköztárával a szociológia adatközpontú, empirikus bizonyításnak szigorúan alárendelt természetéhez képest fiktív világokat, kitalált helyzeteket, figurákat visznek leírásaikba, a két diszciplína intertextualitása nyilvánvaló. Ez abból is adódik, hogy a vizsgált téma „az utcán hever”, aktualitása, társadalmi beágyazottsága

egyértelmű, a vándorlás ugyanis napjaink nagytörténete, így az irodalmi szövegek sem rugaszkodhatnak el túlon túl a valóságtól, mert nem állnak ki az olvasás hitelességi próbáját. Így elemzésünk az empirikus adatok, megfigyelések és tapasztalatok, valamint az írói fantázia nyújtotta eseményleírások és társadalomrajzok között – diszciplínák határain – egyensúlyoz.

Napjaink migrációs folyamatainak szociológiai hátterét, fontosabb trendjeit saját előzetes kutatásainkra, valamint egyéb társadalmi és demográfiai vizsgálatokra alapozva jelen tanulmányban is röviden összefoglaltuk. Adódik a kérdés: mit tesz ezekhez hozzá a kortárs irodalom, mi tehát az irodalmi művek sajátos apportja a migrációkutatáshoz? A válasz az irodalmi műfajok alkotói szabadságában rejlik, hiszen az irodalmi mű kinagyít, eltúloz, összesűrit, stílusokat váltogatva szabadon szemléltet társadalmi folyamatokat, előrevetít elképzelhető scenáriókat, kifejeleteket. Ezzel nemcsak ráirányítja a figyelmet egy-egy egyedi vagy közösséget érintő problémára, jelenségre, hanem eszközei révén ennél többet is tehet: fontos társadalmi kérdésekkel ütköztet, vagy éppen ellenáll negatív társadalmi jelenségeknek. S mindezzel az olvasók kritikai szemléletét, vonatkozásokban való gazdagságát is alakítja, szempontrendszerének tág spektruma, valamint az írói fantázia kínálta érvrendszerek sokfélesége a révén.

„Az irodalomban, akárcsak más művészetekben az esztétika kavargatja fel a politikai jelentést”, vallja egy interjúban Herta Müller (Müller 2010). Az esztétika ilyen értelemben értelmzett politikai funkciója rendkívül lényeges, hiszen éppen ez az alkotói szemlélet alkalmas arra, hogy olyan érzelmi diszpozíciókat, katartikus állapotokat idézzon elő az olvasóban, amelyek hozzájárulnak a társadalmi megrázkódtatások egyéni és kollektív szintű feldolgozásához. Elemzésünkben egymást követő időszakokról van szó, megoldatlan, egymásra halmozódó társadalmi problémákkal, ugyanakkor a teljes időszak belátható, még jelenvaló, hiszen összesen alig egy emberöltő.

Mindezzel együtt a vándorlások szociológiai aspektusait alapul véve a bemutatott irodalmi művekben fellelhetőek eltérések és hasonlóságok egyaránt a két, egymásba kapcsolódó időszak migrációs történetei között.

Az eltérések egyrészt abból adódnak, hogy 1989 előtt alapvetően politikai okból, a kommunista diktatúra elől menekülve, a szabadság reményében (vagy legalábbis ennek ígéretével) vándorolnak ki az elemzett irodalmi művek szereplői, szemben az azt követő periódus gazdasági vagy egyéb háttérű elvándorlásaival. A különbségek másik oka, hogy a 21. század elejére a migrációs folyamatok olyan méretűekké és jellegűekké váltak, hogy radikális változásokat eredményeznek a kibocsátó és fogadó társadalmakban egyaránt, fellazítva és viszonylagossá téve az eladdig, akár évszázadokig, stabilnak hitt értékeket: mi a szabadság, mi a közösség, mi a munka, mi végre való az emberi igyekezet, mi a kultúra, kikkel tartozunk valójában össze? Ezek a különbségek az irodalmi művekben is kirajzolódnak. Talán a két székely fiatalember története – amely jelen elemzés kerete is egyben – Csapó András, *a Bécs fölött a Hargitát*, valamint Csaba *a Módos asszony üres kézzel* c. regények főhőseinek értékválasztásai, identitással összefüggő vívódásai érzékeltetik

a legbeszédesebben. A kommunista időszakban az üldöztetés, kiszolgáltatottság és hiánygazdaság elől menekülőknél a szabadság, a kemény munka alapvető értékek, a választott hazába való beilleszkedés pedig fontos célok voltak, amelyek strukturálták az életterveket, és kikényszerítették az egyén/szereplő újrapozicionálását, hiszen nem volt visszatérési lehetőség. 1989 előtt az identitás újrafogalmazását éppen ez a lezártág, kényszer és véglegesség teszi drámaivá. Noha a rendszerváltozást követő elvándorlás fő motivációi között is meghatározó (lehet) a jobb megélhetés, sőt akár a szabadságvágy is (elmenekülni a poszt-szocialista Romániából, a családi modellek elől stb.), azonban ezek a 21. századi migráció kontextusában más jelentésekkel telítődnek, mint a megelőző időszakban. Az eredeti (el)vándorlási motivációkra ugyanis időközben a nyugati posztmaterialis értékek – élményközpontú életmód, magasabb, szabadidős és fogyasztási életszenderdek – is rárakódnak, a szabadság pedig fokozatosan leahagyja közösségi dimenzióit. Ám ez az újfajta (egyéni) szabadság nemcsak lehetőségek tárházát jelenti, hanem dezorientációs tapasztalattal is járhat, amely korunk bizonytalanságait is magában hordozza, ahol a stabilitás, a rend, az alapvető igazodási pontok hiánya, valamint az értékek relativizmusa szélső esetben ugyanolyan traumatikus lehet, mind a megelőző időszakban a kommunista berendezkedés fellazíthatatlansága, az a fajta szorongás, illetve maga a bezártság volt.

A két időszak elvándorlás-történetei között lényeges különbség a női migráció, illetve az otthon hagyott, szülők nélkül felnövő gyermekek problémája, mint témaválasztás, ami a poszt-kommunista térségben 21. századi migrációs fejlemény, és ami méretei és kísérőjelenségei okán jelentős mértékben érinti Romániát is. Az ezt a problematikát feldolgozó regényeknek – *A kislány, aki Istent játszott*, *Nulla belső* – a szociológiai relevanciája éppen abban áll, hogy szembesítik a romániai társadalmat ezekkel a drámai kérdésekkel, különösen ennek a folyamatnak az elszennvedői a gyermekek, illetve a szétszabdalt családok szempontjából. Ám ezekben a regényekben fellelhető szociális érzékenység és realizmus a Nyugat és a poszt-kommunista Kelet-Európa eltérő gazdasági helyzetével, társadalmi berendezkedésével, értékrendjével is ütköztet, rávilágítva a két régió között létező, mély gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségekre, illetve az ebből adódó társadalomszerkezeti különbségekre. *A kislány, aki Istent játszott* c. regényben ábrázolt posztmodern cselédsors summásan érzékelteti ezt a mély egyenlőtlenséget a két világ és mentalitás között, középpontba helyezve azonban az emberi méltóságot is, ami minden korban és társadalmi berendezkedéstől függetlenül egyetemesen emberi: „*Min gondolkodik, Letiția kedves, hiányoznak a gyermekei?* – *Kérdezte Nona, miközben kecsesen felvágta tányérján a halat.*” (28) A női migrációval foglalkozó regények emellett más, nagyon fontos szociológiai kérdéseket is előtérbe helyeznek: a nemzetközi gondoskodási láncolatot, a parentifikációt, a női migráció stigmatizációját, a külföldön dolgozó nők/anyák helyzetét csakúgy, mint a Nyugat és Kelet-Európa között létező női szerepértelmezések szembeszökő eltéréseit.

Ami ezekben az irodalmi művekben, amelyek mégiscsak két történelmi időszak bonyolult társadalmi történéseiből építkeznek, számos sorseseeményt megannyi szálon

és alkotói stílusban végigvezetnek, közös szociológiai aspektusként megragadható, az egyrészt a nyelvnek mint hordozható hazának a szerepe a vándorlások során, másik pedig az emberi kapcsolatok értéke, törekenysége, ami a migrációs tér indulási és érkezési pontjain egyaránt megtartó erő. Az elemzett művek között nincs egy sem, amely a nyelvhezát, illetve a nyelv kizáró-befogadó társadalmi funkcióit és játszmaát elhanyagolná a vándorlások kontextusában, vagy olyan, amelyben a szereplők drámája ne találna enyhülést az intimitásban, a megélt, a valóságos és személyes emberi kapcsolatokban. Mindkét aspektus az emberi lét társas dimenziójához tartozik, és napjaink bizonytalanságai közepette egyre inkább felértékelődik. S bár a migrációs tér, amelyben a történetek is játszódnak, éppen arra utal, hogy a haza fogalma tágítható, bárhol otthonra lelhetünk, mégis az irodalmi művekből az az alapvető következtetés vonható le, hogy a haza, az otthon valójában egyre szűkebbre, egyre inkább bensőbb dimenziókba húzódik. Napjainkban a posztmaterális értékek (az emberi kapcsolatok, a személyes élmények, a természet szépségének megélése, a kulturális értékek stb.) előtérbe kerülését beszédesen ábrázolják a bemutatott irodalmi műveknek a külföldről kapott ajándékok ürességével és haszontalanságával kapcsolatos epizódjai is, különösen, ha ezek személyes találkozásokat, vagy a közösen eltöltött időt, a gyermekkor magányát hivatottak pótolni. Ugyanígy a kommunikáció is kiürül, ha a személyes találkozások megritkulnak.

A migrációs folyamatoknak nyilvánvalóan megvannak a látható nyereségei és láthatatlan veszteségei, és ezek megragadására az irodalom, akár csak a művészetek, igencsak alkalmas diszciplína. A látható nyereségek lehetnek anyagi javak, világlátottság, élményekben való gyarapodás, a szabadság megélése vagy akár sikeres életutak: különféle módosságok. A láthatatlan veszteségek ugyanakkor az egyéni kiszolgáltatottság megannyi formájában, az emberi sebezhetőségben, a szétszabdalt kapcsolatokban, a szereplők személyes, a magánnyal és az elidegenedéssel összefüggő drámáiban, vagy beilleszkedési kudarcaiban érhetők tetten.

Van még egy közös aspektusa ezeknek az írásoknak, amely szociológiai szempontból releváns, és végezetül szükségesnek tartjuk ezt is kiemelni. Ez arra vonatkozik, hogy milyen társadalomkép, országimázs társul Romániához a migrációval foglalkozó kortárs irodalmi művek perspektívájából. Megállapíthatjuk, hogy a diktatúra irodalmi ábrázolása nyilván lesújtó, azonban a posztkommunista Románia képe sem túlságosan kedvező: az irodalmi leírások elmaradottságot, szegénységet sugallnak, egy olyan országot mutatnak be az olvasónak, ahol kiszámíthatatlan az egyéni és a közösségi élet, és tervezhetetlen a jövő. Ez a társadalomkép külső és belső stigmatizációt egyaránt implikál, értjük ez alatt, hogy a szereplők a külföldiek részéről jobbra Románia negatív megítélését tapasztalják, amihez részükről szegényérzet társul, ezért hajlanak arra, hogy romániai származásukat letagadják, ami egy sor ambivalenciát eredményez és tart fenn az identitásstrukturákban itthon és külföldön egyaránt. Ez sajátos mentalitástörténeti kérdés Romániában, amit más kutatások is felvetnek, illetve előzetes kutatásaink

során mi is tapasztaltunk (Heintz 2006, Sorbán 2015). Az elemzésre kiválasztott regényekben azonban nagyobb-kisebb hangsúllyal, de fellelhető egy egészséges kritikai szemlélet a nyugati országok értékei és berendezkedése irányában is, ami a bejáratott sztereotípiákkal – a fejlett Nyugat és a lesajnált, elmaradott posztkommunista Kelet-Európa – az irodalom sajátos eszközeivel vitatkozik, vagy mond ezeknek ellent. Így ezek a migrációs regények, irodalmi nemcsak a két világ, Nyugat és Kelet-Európa viszonyának normalizálásához járulhatnak hozzá, hanem a szóban forgó sztereotípiák árnyalásához, átértékeléséhez is.

7. Összegzésképpen

Az irodalom és társadalom között fellelhető, egymást támogató partnerség, amelyet jelen tanulmányban is felvázoltunk, kétségkívül inspiráló lehet mindkét diszciplína számára.

Szociológiai szempontból ez azt jelenti, hogy ebben a komplementaritásban az irodalom hozzájárulhat a nagy társadalmi (akár közpolitikai) viták kibontakozásához. Korunkban a migráció ilyen nagy és szerteágazó társadalmi téma lehet, hiszen a vándorlások által előidézett gazdasági, társadalmi és kulturális változások kétségkívül próbára teszik a közösségek kohézióját, hiszen fellazítják az egyéni, családi életvezetési értékeket. Egyre inkább kihívás, hogy hogyan éljünk és cselekedjünk egy olyan új világban, amelyben ilyen gyorsan átértékelődnek még egészen a közelmúltig stabilnak hitt igazodási pontok és értékrendek.

Az irodalom szempontjából ez az inspirációs potenciál az irodalmi jelentéstulajdonítás sokrétűségéhez kapcsolódik, az életvilágok morális, a pszichológiai és szociális dimenziójához, amelyek lehetővé teszik a mélyebb megértésen alapuló argumentációt, az írók alkotói szabadságára, valamint az irodalmi művek és műfajok kreatív stílus- és eszköztárára támaszkodva.

A könyveknek általában, és ezen belül a szépirodalmi műveknek is az a célja, hogy lehetővé tegye a beszéd megsokszorozódását, nemcsak megőrzését, hiszen egyetlen személy számára készült könyvnek nem lenne semmi értelme (Escarpit, 1973). Az irodalmi szövegek tehát, tágabb érdeklődésre tartva számít, sajátos nyilvánosságot hoznak létre, és ezzel is hozzájárulnak a tabuk, a társadalmat érintő nagy kérdések kibeszéléséhez. Interdiszciplináris megközelítésben az irodalmi művek egyértelműen a megismerés eszközei, és szerepük nyilvánvaló az élet pragmatikus szférájában. Az olvasmányok, az irodalmi élmények viszonylatokban való gazdagságot hordoznak, beépülnek az olvasók szociális identitásába, hozzájárulnak a társadalmi sémák, sztereotípiák átértékeléséhez, érzékennyé tesznek egyéni sorosok, választott életformák iránt, ugyanakkor a közösségi felelősséget is felébresztik, esetleg rávezetnek, modelleket kínálnak közösségi cselekvésekre. És ez nemcsak a vándorlások során jelent alkalmazható, gyakorlati referenciákat, inspirációkat, hanem az itthon maradás, akár a hazavándorlás szempontjából is, tekintve, hogy kulturális, szövegben, nyelvben kódolt igazodási támpontokat jelenthetnek – az olvasóknak és a témakör kutatóinak egyaránt.

IRODALOM

- Antaki, Charles – Widdicombe, Sue (eds.) 2008. *Identity in Talk*. Sage, London.
- Berger Viktor 2018. *Térré szótt társadalmiság. A tér kategóriája a szociológiaelméletekben*. L'Harmattan – Könyvpont, Budapest.
- Berki Márton 2015. *A térbeliség trialektikája*. Tér és Társadalom 2: 4–18.
- Bestjob 2018. *Studiu. Comunicat de presă*. <https://www.amosnews.ro/studiu-bestjobs-55-dintre-romani-ar-vrea-sa-lucreze-alta-tara-2018-08-06> (2018.12.03.)
- Bezzi, Cristina 2013. *Romanian "Left Behind" Children? Experiences of Transnational Childhood and families in Europe*. Martor, 2013/18: 57–74.
- BNR 2018. *Raport asupra inflației*. August 2018. <https://www.bnr.ro/PublicationDocuments.aspx?icid=3922> (2019.12.18.)
- Bodó Julianna 2011. *Labour Migration from the Seklerland after the Regime Change. A Review of an Anthropological Research Programme*. Acta Universitatis Sapientiae, Social Analysis, 2011/1:108–137.
- Escarpit, Robert 1973. *Irodalomszociológia. A könyv forradalma*. Gondolat, Budapest.
- Foucault, Michel 1967. *Más terekről*. <http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253> (2019.11.06.)
- Fulea, Maria 1998. *Emigrarea. Dimensiuni, cauze, consecințe*. Revista română de sociologie IX (3–4): 283–296.
- Hall, Stuart 1996. *Introduction: Who Needs 'Identity'?* = Hall, Stuart – du Gay, Paul, *Questions of Cultural Identity*. <https://sk.sagepub.com/books/questions-of-cultural-identity/n1.xml> (2018.06.25)
- Heintz, Monica 2006. *Be European, Recycle Yourself*. LIT Verlag, Berlin.
- Hochschild, Arlie R. 2000. *Global Care Chains and Emotional Surplus Value*. = Hutton, Will – Giddens, Anthony (eds.): *On the Edge: Globalization and the New Millennium*. Sage, London. 130–146.
- INSSE 2011. *Rezultate definitive ale Recensământului Populației și al Locuințelor – 2011*. http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/REZULTATE-DEFINITIVE-RPL_2011.pdf (2019.11.20.)
- INSSE 2019. *Populația rezidentă la 1 ianuarie 2019*. Comunicat de presă. http://www.insse.ro/cms/sites/default/files/com_presa/com_pdf/poprez_ian2019r.pdf (2019.11.24.)
- Jadhav, Arun Murlidhar 2014. *The Historical Development of the Sociological Approach to the Study of Literature*. International Journal of Innovative Research and Development (3) 5: 658–662.
- Kiss Tamás – Veress Ilka 2018. *Minorități din România. Recensământ 2011 – Procese demografice*. Institutul Pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj.
- Lăzărescu, Liliana (coord.) 2017. *Emigrația forței de muncă înalt calificate din România. O analiză a domeniilor cercetare-dezvoltare, medicină și tehnologia informației și a comunicațiilor*. http://eminet.cdcdi.ro/sites/default/files/EMINET_Emigrația%20forței%20de%20munca%20înalte%20calificate_2017.pdf (2018. 09.11)
- Lefebvre, Henri 1974. *La production de l'espace*. Édition Anthropos, Paris.
- Lőrincz György 2018. *Bécs fölött a Hargitát*. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest.
- Lungu, Dan 2014. *A kislány, aki Istent játszott*. Editura Polirom, Iași.
- Herta Müller 2018. *A király meghajol és gyilkol*. Napkút Kiadó, Budapest.
- Herta Müller 2010. *Az esztétika kavargja fel a politikát*. Valuska László interjúja. <https://litera.hu/magazin/interju/herta-muller-az-esztetika-kavargja-fel-a-politikat.html> (2019.09.16.)
- Nelega, Alina 2019a. *ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat*. Editura Polirom, Iași–București.
- Nelega, Alina 2019b. *Amintirea comunismului revine, coșmăresc sau asociativ, aproape reflex*. Interviu de Iulia Popovici. Observator cultural 8 martie, 2019. <https://www.observatorcultural.ro/articol/amintirea-comunismului-revine-cosmaresc-sau-asociativ-aproape-reflex/> (2019.09.16)
- Neubauer, John – Török Borbála Zsuzsanna 2019. *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe*. A Compendium. De Gruyter, Berlin–New York.
- Raport CCPPMS 2018. *Copiii cu părinți plecați la muncă în străinătate*. Grup de Lucru Interinstituțional. Administrația Prezidențială.

- https://www.presidency.ro/files/userfiles/Raportul_Grupului_de_lucru_Interinstitutional_dedicat_situatiei_copiilor_cu_prini_plecai_la_munc_in_strintate.pdf (2019.05.19.)
- Salazar Parreñas, Rachel 2000. *Migrant Filipina Domestic Workers and the International Division of Reproductive Labour*. *Gender & Society* 14 (4): 560–580.
- Sănduleasa, Bertha – Matei, Aniela 2015. *Effects of Parental Migration on Families and Children in Post-Communist Romania*. *Revue des Sciences Politiques* 46: 198–199.
- Soja, Edward 1996. *Thirdplace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford, Blackwell.
- Sorbán Angella 2015. *Ó, a Nyugat, a Nyugat! Migráció és gazdasági kultúra. Az erdélyi perspektíva*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
- Sorbán Angella 2016. *Posztmodern cselédsors? Háztartási és gondozói munkát végző erdélyi nők külföldön* = Egyed Emese – Pakó László (szerk.): *Certamen III*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár. 45–60.
- Sorbán Angella 2018. *Nyugatról a haza. A munkaerő-vándorlásról és a visszatérő migrációról*. = Boros Éva – Horák Rita – Námetovszki Zsolt (szerk.): *A Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar tudományos konferenciájának tanulmánygyűjteménye*. Szabadka. 158–174.
- Tamás Kincső 2017. *Módos asszony üres kézzel*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Tengelyi László 2008. *A cselekvés narratív értelmezése*. *Aspecto* 1: 149–167.
- Tolstokorova, Alissa 2012. *Of Women's Bondage: Socio-Economic Effects of Labour Migration on the Situation of Ukrainian Women and Family*. *Acta Univeritatis Sapientiae Social Analysis* 2012/2: 9–29.
- Tuan, Yi-Fu (1979). *Space and place: Humanistic perspective*. http://apcg.uoregon.edu/amarcus/geog620/Readings/Tuan_1979_space-place.pdf (2018.09.15)

LA REVEDERE, DULCEA MEA PATRIE...

Aspectele sociologice ale migrației secolului al 21-lea din perspectiva literaturii contemporane

(Rezumat)

În zilele noastre, migrația este o temă majoră a societății, formele sale fiind din ce în ce mai diferențiate, iar consecințele sale, incalculabile. În ciuda complexității proceselor de imigrație în masă în Europa de Vest, migrația din regiunile post-socialiste rămâne un fenomen important, având în vedere faptul că milioane de oameni sunt afectați de acesta. Lucrarea de față își propune să abordeze fenomenele migrației din România din perspectiva literaturii contemporane (romane, nuvele, eseuri). Cele șase lucrări selectate pentru analiză (scrise în maghiară, română, respectiv germană), au fost publicate între 2016 și 2019. Ele conțin povestiri, interpretări despre (e)migrația din România, acoperind două perioade: deceniile imediat premergătoare căderii comunismului, respectiv cele de după schimbarea de sistem, ceea ce permite o analogie între ele. Studiul nostru se bazează pe intertextualitatea specifică dintre sociologie și literatură. Pe baza datelor de cercetare empirică, rezumăm tendințele majore ale migrației din România, care sunt analizate în complementaritate cu contribuția specifică a lucrărilor literare în acest subiect. Creațiile literare descriu procesele sociale și prevăd diferite scenarii în mod aparte: alternând între stiluri, subliniază sau sintetizează anumite fenomene. Prin acestea nu numai că atrag atenția asupra unor probleme relevante care afectează comunitatea, dar pot obține și mai mult: ne confruntă cu acestea, chiar arată rezistență împotriva fenomenelor negative. Folosindu-se de spectrul larg și de diversitatea argumentațiilor oferite de imaginația literară, ele pot influența atitudinea critică a cititorilor, oferind o mare varietate de aspecte de interpretare. Prin urmare, analiza noastră încearcă să realizeze un echilibru fin între cele două discipline: date empirice, observații și experiențe, respectiv descrieri izvorâte din creația și imaginația literară.

Cuvinte-cheie: migrație, literatură contemporană, comunism, familii transnaționale, România.

FAREWELL, MY DEAR HOMELAND...
Sociological Aspects of the 21st Century Migration from the
Perspective of Contemporary Romanian Fiction

(Abstract)

Nowadays, migration is the main social narrative in our society, its forms are differentiated, and its consequences are incalculable. Despite the complexity of the recent refugee phenomena, the issues of the migration towards the West from post-socialist regions remain an important process, because millions of people are affected by it. This paper aims to approach these migration-related phenomena from the perspective of Romanian fiction (novels, short stories, essays). The six selected works for our analysis (written in Hungarian, Romanian, and German) have been published between 2016 and 2019, and they cover two periods of (e)migration issues from Romania: the decades immediately before and after the political changeover, respectively, which permits an analogy. Our study relies on the intertextuality of sociology and fiction: based on data obtained from empirical researches, it summarises the major trends of today's migration from Romania, and analyses them in complementarity with the particular contribution of contemporary fiction works related to this subject. Fictions enlarge, exaggerate, condense, and, alternating between styles, freely illustrate social processes, predict feasible scenarios and outcomes. Consequently, they do not only bring attention to certain major problems affecting the community but can obtain so much more: they confront us with major social issues or even resist negative social phenomena. Making use of the diversity of argumentations offered by literary creation and imagination, they shape the readers' critical attitude, as well as their insight into the great variety of aspects. Hence, our analysis attempts to strike a fine balance – along disciplinary boundaries – between empirical data, observations and experiences, and descriptions born out of literary imagination.

Keywords: migration, contemporary fiction, communism, transnational families, Romania.

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem,
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Calea Turzii 4
sorban.angella@gmail.com

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31
orsolya.andras@gmail.com

SZABÓ GERGELY – BODÓ CSANÁD

A SZÉKELY NYELV REGISZTRÁLÁSA A KÖZÖSSÉGI MÉDIÁBAN

Kulcsszók: székely, regisztrálás, hang, székely nyelvjárások, hitelesség, kritikai szociolingvisztika, nyelvészeti etnográfia, közösségi média.

1. Bevezetés

A nyelv térbeli változatosságáról szóló nyelvészeti diskurzus hagyományosan a nyelvjárások közötti különbségek nyelvészek által történő azonosítása és elhatárolása körül szerveződik, újabban azonban az a kulturális antropológiai nézőpont is teret nyert a szociolingvisztikai kutatásokban, amely a beszélők perspektíváit, tehát a határok értelmezését releváns elemzési szempontként kezeli (Gal 2016/2018, Heltai 2016). A vonatkozó vizsgálatok egyik kulcsfogalma a regisztrálás, vagyis az a metanyelvi-metapragmatikai folyamat, amely során a beszélők egy megszólaltatott beszédmódot bizonyos nyelvi, vagy akár más szemiotikai jellemzők alapján különálló regiszterként, nyelvváltozatként ismernek fel (Agha 2003). Annak ellenére, hogy a székely nyelvjárások a magyar nyelv változatairól szóló közbeszéd gyakran említett (tehát regisztrált) és nagyra értékelt példái, olyan nyelvészeti elemzés eddig nem készült, amely azt vizsgálta volna, hogy mely attribútumok teremtik meg az autentikus székely hangot a beszélők különböző (erdélyi, magyarországi stb.) csoportjai számára. Tanulmányunkban egy olyan videósorozatról és annak feldolgozásairól készített elemzést mutatunk be, amely humorosan szólaltatja meg a székelyként regisztrált beszédmódot, miközben támaszkodik a székely beszéd autentikusnak tekintett szemiotikai erőforrásaira, és emellett követi a nyelvtanulás piacosításának logikáját. A *Székely nyelvlecke* olyan internetes paródia, amely egy–másfél perces klippekkel halad végig egy fiktív idegen nyelv elsajátításának fokozatain (*kezdő szint-től a Csaba királyfi szint-ig*), számbavéve a lehetséges nyelvtanulók (magyarok, románok, angolok) célközönségét is. A közösségi média platformjain való megjelenés azonban nem csak a gyors terjedést tette lehetővé Erdélyen kívül is, hanem azt is, hogy a befogadók egyben a kommunikációs folyamat aktív résztvevőivé váljanak akár hozzászólások írása, akár újabb felvételek alkotása révén (Leppänen és mtsai 2018).

A regisztrálás és az autenticitás kutatásakor nem feledkezhetünk meg azonban arról sem, hogy a nyelvek és nyelvváltozatok felismerése, megjelenítése, valamint értékelése során a laikus és a tudós kategorizációk nem választhatók el egymástól (Makoni–Pennycook 2007). A Giddens (1984) által kettős hermeneutikának nevezett elmélet alapján abból indulunk ki, hogy a nyelvész nem közvetlenül

találkozik a társas világ részét alkotó nyelvvel, hanem más beszélők értelmezései és konstrukciói révén, amelyekre viszont visszahatnak a tudós megfigyelései és konstrukciói. A nyelv értelmezésének e kétféle gyakorlatát tanulmányunkban egymással kölcsönhatásban vizsgáljuk. A 2. fejezetben azt járjuk körül, hogy a nyelvészeti kutatási hagyomány miképpen jeleníti meg a székely nyelvet, nyelvjárásokat. Ezt követően azt tárgyaljuk, hogy a nyelvészeti etnográfia alapozottságú kritikai szociolingvisztika hogyan közelít a regisztrálás és a stilizálás folyamataihoz (3.). A 4. fejezetben az általunk alkalmazott módszert mutatjuk be, amellyel a vizsgálat teljeskörűsége érdekében a videókon túl a hozzájuk tartozó hozzászólásokat is elemeztük, illetve interjút készítettünk a készítővel, Jakab-Benke Nándorral (akit a továbbiakban, összhangban internetes önreprezentációjával, Nándikának fogunk nevezni). Ezután (5.) az elemzésben a székelyként regisztrált nyelvi és egyéb erőforrások között kitérünk a lexikai, valamint a fonetikai sajátosságokra, azok írásbeliségére és a videókon megfelelő különböző műfajokra egyaránt. Az összegzésben (6.) kitekintünk arra is, hogy a közösségi média különböző színterei mennyiben járulnak hozzá a hitelesség térbeli újraértelmezéséhez, azaz például ahhoz, hogy hol és hogyan szólalhat meg egy autentikus székely hang.

2. A székely nyelv és kultúra kutatási hagyománya

A székely nyelv regisztrálásának egyik szintjéről a tudós diskurzusok alapján kaphatunk képet. Ezeknek a diskurzusoknak a visszatérő eleme, hogy magukat a laikus vélekedésekkel szemben határozzák meg. Például Péntek (2003, 2017) szerint „a mitizáló hagyományban és a köztudatban” élő elképzeléssel szemben a székely nem különbözik olyan mértékben a „közmagyartól”, hogy „nagyon különleges” lenne (2017: 51). És ez annak ellenére is igaz rá, írja Péntek, hogy a székely nem egységes; olyan térbeli tagolódást mutat, amely történetileg részben a székely önkormányzatiság egységeinek, a hajdanvolt székeknek felel meg, és már a letelepedést megelőzően kialakult (a székely nyelvjárás kategorizációjáról újabban lásd Vargha 2017). Péntek megállapítja, hogy az egységesség hiánya ellenére vannak olyan nyelvi jellemzői a székely dialektusnak, amelyek átfogó érvényűek. Ezek a nyelvközpontú leírás kiemelt témái, amelyeket már a magyar dialektológia kezdeteitől figyelem kísér; ilyenek a hanglejtés (Balassa 1890; Csűry 1930, 1935; Magdics 1958), az ikes ragozás (Balassa 1890), a szókészlet és a frazeológia sajátosságai (Budenz 1861; Imecs 1861; Sántha 2004, 2018, 2019) vagy a szórend (Simonyi 1903; Steuermann 1910) és a múlt idejű igealakok rendszere (Balassa 1890).

A strukturális leírásban meghatározó szempontokon túl az irodalom három szociolingvisztikai sajátosságát emeli ki a székely nyelvjárásnak, amelyek a nyelvi egyediség hiánya ellenére is különösnek láttatják ezt a nyelvet. Ezek közül az egyik, hogy az egyetlen magyar nyelvi változatnak tekinthető, amely „stilárisan és funkciójában teljes skálájú (volt)” (Péntek 2003: 19, az idézetben szereplő zárójeles megszorítás az újabb magyar szaknyelvi regiszterek hiányára utal), és ilyen módon a romániai magyar nyelvjárások között egyedülálló módon van esélye arra, hogy

hosszabb távon fennmarad (Benő 2014). Ezzel összefüggésben második szempontként több kutatás rámutat arra, hogy a helyi beszédmódokhoz kivételesen pozitív értékelés kapcsolódik; egy átfogó Kárpát-medencei attitűdvizsgálat szerint Székelyföldön a legmagasabb azoknak a válaszadóknak az aránya (84,2%), akik szerint a saját országukban beszélnek a legszebben magyarul (Benő 2011: 77, 8. ábra; székely fiatalok nyelvjárási attitűdjeiről lásd még Lukács 2007, 2009; Fazakas 2014). Végül a pozitív viszonyulás azzal együtt van jelen, hogy a helyi nyelvet számos regionalizmus és archaizmus tesz ki egyedivé (Péntek 2003, 2017).

Ez a szociolingvisztikailag értelmezett lokális „különössége” a székely nyelvnek nem önmagában regisztrálódik, hanem kapcsolódva a szélesebb társadalmi kontextushoz, amelynek részét alkotja a székely humor exportja a magyarországi vicclapok és kabarék piacára, és az „autentikus” székely termékek kommodifikációja, ami ugyancsak összefüggésbe kerül a székely etnicitással mint politikailag értelmezett kategóriával (a székely zászló példájához vö. Patakfalvi-Czirják 2019, a magyar nyelv és a kisebbségi nyelvi változatok tágabb társadalmi-politikai beágyazottságáról l. Kontra 2019).

3. A regisztrálás és a figura

A regisztrálás az a folyamat, amely során a beszéd elkülönített formái a beszélők attribútumaiként válnak társadalmilag felismerhetővé (Agha 2005). A regisztrálás kutatásának egyik megfigyelése, hogy a regisztrált beszédmódok, nyelvek, nyelvváltozatok stb. sztereotipikusan összekapcsolódnak azokkal a beszélőkkel, akik ezeket megszólaltatják (Worham 2008). Az így megjelenített és ezáltal hitelesként értelmezett beszélőt a továbbiakban Agha (2005) nyomán (karakterológiai) figurának nevezzük. A figurák és a nyelv között létrejövő viszony kulturális modellé válik, amelynek a fenntartásában kisebb-nagyobb csoportok érdekeltek (Rosa–Burdick 2016). Ez a megközelítés a regisztereket nem statikus nyelvi kategóriákként kezeli, hanem a nyelvhasználat reflexív modelljeiként, tehát a beszélők egyszerre támaszkodnak a már meglévő diszkurzív-történeti tudásukra és alakítják újra a már rögzült társas jelentéseket (Agha 2005). A regisztrálást a mindennapokban is végrehajtják a beszélők, például azáltal, hogy a beszédmódokat és az azokat megszólaltató figurákat stilizálják (Kocsis 2018).

A stilizálás az a tevékenység, amely során a beszélők bizonyos nyelvi jellemzőkre és a hozzájuk kapcsolódó társas jelentésekre támaszkodva hangot adnak egy figurának (Jonsson és mtsai 2020), amellyel a mondandójukhoz, önmagukhoz és másokhoz való viszonyulásukat jelenítik meg a kommunikációs céljaik elérése érdekében. A székely hang megszólaltatása során még a Székelyföldről származó Nándika is stilizált a videóiban; a káromkodásról szóló záró epizód kapcsán azt említette a vele készített interjúnk során, hogy „van, amit én találtam ki, meg valami direkt ilyen nagyon izé konstrukció”. Esetében a kommunikációs cél a videóban megszólaló székely beszélő hitelesítése, autentikusságának erősítése volt, amit úgy ért el, hogy a káromkodó (vagy: *kárinkodó*) székely férfi sztereotípiájára épített.

Az internetes és egyéb médiafelületek nagy teret engednek annak, hogy a beszélők bizonyos figurákat eljátsszanak, Nándika esete ebből a szempontból nem egyedülálló. A nemzetközi szakirodalomból most csak pár példát említünk. Super Saamelainen, vagyis a „szuperszámi” az első finnországi kétnyelvű televízióműsorban feltűnő figura volt, aki népviseletben számi verseket szavalt a természetben; népszerűsége miatt a színtársulat ezt az alakot a műsort követően a közösségimédia-felületén is felhasználta (Pietikäinen és mtsai 2016). Madamrygbi egy olyan kitalált walesi rögbirajongó riporternő karaktere, aki egy walesi nyelvű tévéműsorban walesi és angol nyelvi erőforrásokat egyaránt felhasználva igyekezett válogatott játékosokat meginterjúvolni, és akinek az őt megformáló színész, Eirlys Bellin külön Twitter-fiókot épített fel (Coupland 2017). A Braboneger pedig a suriname-i származású, háromévesen Hollandiába került humorista, Steven Brunswijk által megformált figura, akit a Twitteren megjelent, brabanti nyelvjárásban írt, bevándorlóellenes és fehér felsőbbrendűséget hirdető bejegyzései tettek híressé (Swanenberg 2018). A három példában az a közös, hogy a paródia eszközához és a regisztrálás folyamatához nyúlva feszegettek természetesen vett, soha vagy nagyon ritkán megkérdőjelezhető megnyilvánulási formákat: a számi nyelvhez kapcsolódó veszélyeztetettségi diskurzusok megidézését, a rögbi sportág és a walesi nyelv nemzetalkotó szerepét, valamint a regionálisan kötött holland nyelvjárási beszéd és a bezárkózottság összefonódását.

Így a mi példánknál maradva, ami korábban autentikusan a Székelyföldhöz kötődött, az mára az információtechnológiai vívmányok révén (szinte) bárhol elhangozhat. A pozitív visszajelzések révén a *Székely nyelvlecke* kiemeli a székelyt a nyelvjárások köréből, és olyan nyelvként regisztrálja, amelyet érdemes tanulni. A határok parodisztikus túllépése úgy történhet meg, hogy a közösségi médiában több ember válhat feladóvá és a korábbiakhoz képest nagyobb mennyiségű tartalom jelenhet meg szabályozatlanul (Androutsopoulos 2014). Ezáltal azonban a hitelesség is problematikussá válhat. A beszélői perspektívák felől szemlélve kérdéses lesz az, hogy az alkotó hogyan ábrázolja az autentikus székelyt, és hogy mit tekint annak a videóhoz kapcsolódó interakciók többi résztvevője.

4. Az anyag

A székely nyelv regisztrálásának vizsgálatához a nyelvészeti etnográfiai módszertan azon alapelveihez nyúltunk vissza, amely a társas-metanyelvi folyamatok értelmezését többféle perspektíva bemutatásán keresztül tartja csak lehetségesnek (Gal 2016/2018). Ez a mi kutatói gyakorlatunkban azt jelenti, hogy nem csupán a mozgóképes anyagok általunk történő tartomelemzését kívánjuk bemutatni, hanem számot adunk a hozzászólók és a mémként működő videóanyag hordozóinak, valamint a készítő, Nándika perspektívájáról is.

Empirikus vizsgálatunk a *Székely nyelvlecke magyaroknak* című tízrészes videósorozaton alapul. E sorozat epizódjai 2008-ban az erdélyi Kukker.ro videó-megosztó oldalra készültek, ma azonban egy ezzel megegyező nevű Youtube-

csatornán található meg.¹ Tartalomelemzéseink magukban foglalják mind a mozgóképek nyelvi és vizuális anyagát, mind a videók metaadatait (mint a cím, a leírás és az egyéb, részvételi kultúrára jellemző visszajelzések). Az adatgyűjtést kiegészítettük a szerző későbbi sorozataival is (*Székely nyelvlecke románoknak*, *Román nyelvlecke székelyeknek*, *Angol nyelvlecke székelyeknek* és *Székely nyelvlecke angoloknak*), illetve más olyan videókkal, amelyek a nyelvtanulás logikáját és a székely nyelv regisztrálásának sajátosságát megtartva kerültek fel a videómegosztó oldalra.

Ahogy Hámori (2018) is felhívja rá a figyelmet, egy videómegosztó oldalon történő elemzéshez elengedhetetlen a hozzászólások megfigyelése is. Ezek összegyűjtéséhez egy ún. *scraping* eljárást alkalmaztunk, amelynek segítségével nem csak a szövegek, hanem a kommentek metaadatai is adatbázisba rendezhetővé válnak, ezáltal pedig szisztematikus elemzés alá lehet őket vetni. A *Székely nyelvlecke magyaroknak* c. sorozat és a *Székely nyelvlecke hokisoknak* c. videó alól összesen 160 hozzászólást nyertünk ki.

A kutatást még egy kvalitatív adatforrással egészítettük ki: a sorozat (avagy ahogyan ő hívja: *virusvideó*) szerzőjével, Jakab-Benke Nándorral 2019 szeptemberében életút-interjút készítettünk, amely újabb adalékokkal szolgált a videók megértéséhez és a készítő motivációinak megismeréséhez. Coupland (2017) saját vizsgálata során hasonló módszerrel élt, ő a *Madamrygbi* figuráját alakító színésszel készített interjút. A kvalitatív és etnográfiai kutatások egy másik alapelvét is segítségül hívtuk a kutatásunkhoz: a háromszögelés (Babbie 2001: 130) jegyében e cikk kéziratát eljuttattuk Jakab-Benkéhez, aki újabb megjegyzésekkel látta azt el.

5. Elemzés

Székely nyelvlecke magyaroknak c. tízrészes videósorozat egy nyelvoktatási tevékenységet modellál úgy, hogy támaszkodik annak bevett, mindannyiunk által felismerhető forgatókönyveire. Így mindegyik klip a nyelvtanuló szintjének és a feldolgozandó nyelvi elemek témakörének meghatározásával indul. A tematika tekintetében eleinte olyan kifejezőkészséget tárgyalnak a nyelvleckék, amelyek egy idegen nyelv elsajátítása során hamar előkerülnek, így például szó esik táplálkozásról, ruhadarabokról, állatokról, eszközökről. A VII. rész azonban ezt már meghaladja, és ahogyan a hagyományos nyelvtanulás során is történik, a tanuló elkezd megismerkedni a nyelvet beszélő nép kultúrájával is. A székelységgel társított témák között megjelenik a verekedés, a szexualitás (*férfiak s nők* címmel), a család (*a teremtés koronái*) és az obszcenitások. Utóbbi esetében a *kárinkodások* egyenesen a *nemzet megtartó erejű szavai*-ként neveződnek meg, reprodukálva a nemzet egyediségét megtestesítő obszcén nyelvhasználatra vonatkozó nyelvi ideológiákat (l. Szabó 2015). Ráadásul úgy, hogy az ezeket a konstrukciókat elsajátító nyelvtanuló lesz az, aki már a legmagasabb, *Csaba királyfi* szintű

¹ <https://www.youtube.com/user/KUKKERpontRO> (2020. március 24.)

kompetenciákra tesz szert székely nyelven. A szintek ugyanis a hetedik videóig a megszokott megnevezésekkel kerülnek elő (kezdő, középkezdő, középhaladó, haladó), az utolsó három azonban kilép ebből a keretből: a VIII. a mesteri, a IX. az akadémiai, míg a záróepizód a Székely himnuszban is megidézett Csaba királyfi „szintjét” tárja elénk. A nyelvtanulás hagyományos műfaji kereteivel és forgatókönyveivel való játék egyfelől a szándékolt távolságtartásra, másfelől pedig a parodisztikus határátlépések felforgató erejének korlátozottságára mutat rá (Pietikäinen és mtsai 2016).

Az első videó leírásánál a következők olvashatók: „*Unjuk, hogy a magyarországi Erdély-filmekben a magyar színészek ugyanolyan pesti nyávgóással és szóhasználattal próbálják eljátszani az autentikust. Nekik és minden székelyül tanulni vágyónak szól ez a sorozat. Kennyed!*”. Ez alapján a videó a székelyként regisztrált beszédmódot annak autentikusnak ítélt szemiotikai erőforrásai segítségével szólaltatja meg. Ezek az erőforrások ugyanis nemcsak nyelvek lehetnek. Olyan előadó beszél, aki a nyelvkönyvek hanganyagaihoz hasonlóan az „anyanyelvi beszélő” (vö. Davies 2003, Kontra–Szilágyi N. 2002), tehát egy autentikusként megkonstruált figura hangján szólal meg. Az előadás elsődlegesen szavak felsorolását jelenti, és a szavakkal egy időben megjelenik róluk egy kép, ahogyan majd kis késéssel egy felirat is, amely az írásmódját jelöli a kifejezésnek. Mindeközben a háttérben mindig valamilyen instrumentális zene szól. A témakörökhöz hasonlóan ebben is a VII. nyelvleckétől van váltás, onnantól ugyanis már nem csak szavak és rövidebb konstrukciók szerepelnek, hanem hosszabb narratív szövegegységek is. A továbbiakban e logika mentén először a lexikai elemekről, majd fonetikai egységekről és azok helyesírásáról, végül pedig a székelységgel társított műfajokról szólunk, mint amilyen a székely anekdota vagy a káromkodások. Ezeknek a szemiotikai erőforrásoknak a regisztrálását a stilizálás, valamint a hitelesítés és hiteltelenítés metanyelvi gyakorlatai mentén elemezzük. Annak ellenére sem tárgyaljuk az intonációt, hogy a nyelvészeti szakirodalom a székely meghatározó nyelvjárási jegyeként tartja számon, mivel arra vonatkozó reflexió nem történt sem a hozzászólásokban, sem a Nándikával készített interjúban.

5.1. Lexikon

A székely nyelv regisztrálása a nyelvleckék anyagában legmarkánsabban a lexikai szinten történik. A videók mindig szavakat vagy lexikai konstrukciókat rögzítenek. A táplálkozás témáját körüljáró első leckében például egymás után következik a *pityóka* és a *pityókatokán*, az *árdé* és a *tőtött árdé*, a *berbécs* és a *berbécsflékeny* vagy éppen a *maszlina*, a *peccs*, a *borkány* és a *peccsdzsem maszlinás borkányban*. Említésre méltó, hogy az utolsó nyelvlecke témamegjelölése (azaz: *a nemzet megtartó erejű szavai*) is ezt az értelmezést erősíti.

A székely regisztrálása akkor is a szavak vizuális előtérbe helyezésével történik, amikor már valamilyen elbeszélői struktúrába rendeződik a videók dramaturgiája. A mesteri szintet bemutató, *férfiak s nők* tematikát megjelenítő

nyolcadik lecke például a következő mondattal indul: „*na vót nekem egy komám, aki örökkéig a fehérnépek után koslatott*”. Annak ellenére, hogy egy narratíva tárul elénk, a videóban a korábbiakhoz hasonlóan szószedetszerűen jelennek meg a képernyőn a különböző szavak és konstrukciók (például *ügyibevaló menyecske, vizita, gyöszte-sze hezzám, fájin küsdeg fiúgyermek* stb.). Ugyanakkor az elbeszélő forma azt is eredményezi, hogy a „szótári” alakban történő feliratozás olykor eltér a példáinkban másodikként megadottaktól: *vizita ~ vizitába, komagyűjtő ~ komagyüttőjét, petelés ~ megpetelte* (az igék esetében akad némi következetlenség) stb. Ezzel is megidézi a nyelvtanítás forgatókönyveit a videósorozat, hiszen a hanganyaghoz kapcsolódó „szószedet” elemei különböznek a megszólaltatott hangtól.

A székely nyelv ilyen történő megjelenítéséből kiindulva a hozzászólások többsége is elsődlegesen a szavakat ragadja meg. A hozzászólók ugyanis meg-megismélik a kifejezéseket, reflektálnak rájuk, értékelik őket, olykor sajátos erőforrásként használják föl azokat különböző kommunikációs célok megvalósítására. Erre láthatunk példát az (1) részletben is, ahol újabb szavak beemelésével stilizálja a Nándika által megszólaltatott hangot a bejegyzés írója.

(1)

Annyira nem tudtam már éldegélni egyhelyben, hogy fogtam néhány borkán vinetét, beletettem egy pungába, bedugtam a buletint a salapétám zsebébe, felkaptam a remorkára és vettem a direkciót navétázni Kolozsvárra... de előbb elzártam az aragázt, nehogy a pikupál elromoljon mellette... Na, ezzel a mondattal falhoz állítottam a kismagyari kollégáim, kivéve persze az erdélyieket.

Az első leckére érkezett komment felhasználja az onnan elsajátítható erőforrásokat (*borkán, vinete*), illetve újabbakkal egészíti ki azokat: *punga, buletin* (e kettő a hatodik leckében is megjelenik), *salapéta, remorka, direkció, navétáz, aragáz, pikupál*. Az erdélyi élethez kötődő nyelvi erőforrásokon túl a Kolozsvárra történő ingázás említésével egy sztereotipikus figurát is kihangosít, ezzel pedig erősíti a stilizálás hatásosságát. Ugyanakkor az utolsó mondatban hitelesítési gyakorlat is történik. Az erdélyiekkel és nem székelyekkel kapcsolja össze a leírtak érthetőségét a szerző, ami a Magyarországon élőkkel (itt: *kismagyari*-kkal) szembehelyeződik.

A kommentszekcióban más sztereotipikus kapcsolatokra építő hitelesítési gyakorlatok is megvalósulnak. A második nyelvlecke alatti egyik hozzászólás első mondataiban („*Ó, de jó (y)! Minta (!) magamat hallanám... laskasirittő és lapittó:*”) a szerző a leírt lexémák hitelességét a saját nyelvi tevékenységére hivatkozva teremti meg. Máshelyütt viszont a nyelvi erőforrások székelysége megkérdőjeleződik.

(2)

Katie: kas, ganyéhányó, ezek mintha magyar szavak lennének.

Nándor Jakab-Benke: *@Katie hát azok is. magyar szavak, székely tájszólásban*

A Katie nevű hozzászóló a hatodik nyelvlecke alatt hitelteleníteni próbálja a nyelvlecke székely nyelvről addig felépített képét azzal, hogy a két nyelvi jellemzőt magyarként azonosítja. Nándika a saját felhasználói profiljával úgy válaszolt Katie felvetésére, hogy újregisztrálta a székelyt a magyar egyik tájszólásaként.

Mint a fentiekből láthatjuk, a nyelvleckében szereplő szavak állandó kategorizációs eljárásoknak vannak alávetve. Az utolsó videóban feltűnik a *bassza meg a csincs az ötöt* konstrukció, amelyről Nándika így szólt az interjúban: „*na az a csincs az az öt románul. S ebbe nagyon benne van, hogy egyébként, ha belegondoltok, egy-egy nagyon erős erdélyi melankólia ebbe a »bassza meg a csincs az ötöt«-be. A román ötös bassza meg a magyar ötöt*”. A fordításbéli ekvivalencia ellenére eltérő hatókört tulajdonít a két nyelvi formának, az ő beszélői perspektívájában a *csincs* a magyar *öt*-tel hierarchikus viszonyban álló román szóként tételeződik. Ez a hierarchia nem nyelvi természetű, hanem a magyar és román nyelvű beszélők között áll fenn, ahogyan Gal és Irvine (2019: 1) fogalmaz, „[a] nyelvről tett állítások sohasem csak a nyelvről szólnak – és sohasem csak állítások” (saját fordításunk – Sz. G. és B. Cs.), hanem a társadalmi élet különböző szinterein véghez vitt ideológiai aktusok. A *hogyan az a magasságos dumnyező üssön meg* kifejezés esetében hasonló jelöltséget láthatunk, amelyet a hozzászólók humorosnak értelmeznek, ugyanakkor magyarázatra is szorul; egyikőjük fel is teszi a kérdést, hogy „*ki az a dumnyező?*”. Benő Attila a kölcsönszavakról szóló munkájában (2004: 115–116) a *dumnyező* káromkodási formulákban való elterjedését azzal magyarázza, hogy ez a románként regisztrált kifejezés kevésbé szentségtörő, ezért nem számít olyan nyelvi tabunak, mint *Isten* nevének ilyen jellegű mondatban történő szájra vétele.

Olyan esetekkel is találkozunk azonban – bár kisebb számban –, amelyek során éppen a románhoz köthető nyelvi erőforrások miatt kérdőjeleződik meg a nyelvlecke és a készítőjének hitelessége (vö. Bodó 2017).

(3a) *há de a buletin szó az román*

(3b) *Nem hiszem, hogy a székelyek ne lennének magyarok. Azt se gondolom, hogy az oláh szavak székely szavaknak számítanak. Egyébként van székely nyelvjárás, csak azt kell bemutatni!*

Míg a (3a) csak egyetlen konkrét lexémát regisztrál románként, addig a (3b) többet is akként azonosít azok megnevezése nélkül. Utóbbi ezen túl a nyelvtanítás logikájára épülő nyelvlecke legitimitását is kétségbe vonja: ha a székelyek magyarok, akkor a nyelvük sem érdemli meg, hogy azt önállóan regisztrálják. Utolsó mondatában egyértelművé teszi, hogy a nyelvjárásként való értelmezést és annak kizárólagos (azaz: román szavak nélküli) bemutatását tartaná szükségesnek. A hozzászólók egyes helyeken más szempontok mentén is hiteltelenítik a nyelvleckét. Az (4a) komment szerzője a *harisnya* és a *sláp* helyett más szavakat tekint helyénvalónak (noha a *lepcsí* szintén megjelenik a nyelvlecke anyagában), míg az (4b) az általa hibásnak értékelt *vinete* alakkal szemben a *vinettá*-t javasolja.

(4a) *Mondjuk amit harisnyának látok, az székelyharisnya, a sláp pedig lepcsi*

(4b) *Na azér'vót egy hibád...vinettát'pajtás... vinettát:)))) Agyon isten! :)*

A fenti példákban azt láthatjuk, hogy a székely nyelv regisztrálása a *Székely nyelvlecke magyaroknak* videósorozatban elsődlegesen a szavak szintjén valósul meg, és ezt a megteremtett nyelvtanulási diskurzust a hozzászólók egy része továbbkonstruálja például úgy, hogy egy lexikai szinten stilizált narratívát hoz létre. Ugyanakkor vannak olyan esetek is, amikor a szavak miatt megkérdőjeleződik a nyelvlecke és a szerzőjének a hitelessége, ami a székely helyett románként felismert lexémákra való utalással vagy más, feltehetőleg székelynek gondolt szavakkal való helyettesítéssel valósul meg. Már ebből a rövid összefoglalásból is látható azonban, hogy a székely nyelv és az autentikus székely hang regisztrálásához a szavakon túl más szemiotikai erőforrások is hozzájárulnak: a fonémák és azok itt megteremtett írásbelisége (l. *borkán ~ borkány*), vagy a székelységhez kötött műfajok (l. *kárinkodások*).

5.2. Fonetika és írásbeliség

A *Székely nyelvlecke* hangzó anyagának fonetikai elemzése meghaladná tanulmányunk kereteit. Itt csak azokkal a hangtani jellemzőkkel foglalkozunk, amelyek a sorozat és a hozzá kapcsolódó kommentek írásbeliségében járulnak hozzá a székely regisztrálásához. Ez az írásbeliség a magyar helyesírástól való eltéréseivel nemcsak egy-egy hangtani jelenségre hívja fel a figyelmet, hanem azokat egyúttal olyan nyelvi jegyként azonosítja, amelyek a székely regiszterhez tartoznak. Ennek az írásbeli gyakorlatnak a megértéséhez hasznos lehet a heterográfia Jan Blommaert (2008: 7) által definiált fogalma, amely „grafikai szimbólumok ortográfiai (!) normákat megszegő módokon történő alkalmazása” (saját fordításunk – Sz. G. és B. Cs.). A helyesírással szembeállítva a heterográfia jellemzői közé tartozik a szavak írásmódjának nagy változatossága és a kiejtéshez fűződő szorosabb kapcsolat – egyéb jellemzőket, amelyek a kézírásos szövegekben mutathatók ki, itt most nem tárgyalunk. Blommaert ugyan a heterográfiát az elit írásbeliségben kevésbé járatos beszélők sajátjaként írja le, de a stilizálásnak is gyakori forrása, például éppen egy ilyen beszélő megidézésének eszközeként (vö. Vigouroux 2017).

Heterográfia a videósorozat írott megnyilvánulásaiban is jelen van. A képek alatt feltüntetett írott szöveg néhol szorosan, akár a helyesírásra fittyet hányva követi az elhangzottak kiejtését, néhol pedig éppen helyesírási normakövetés figyelhető meg benne. Mivel a sorozat anyaga változatos, és a nyelvleckék logikáját követve az új leckék írásban is megjelenített anyaga nem ismétli meg a korábbiakét, csak néhány esetben állíthatjuk szembe egymással azonosan hangzó alakoknak a heterográf megjelenítését. Erre példa a tájszótárainkban *serít*-ként köznyelviesített lexéma családjába tartozó szóalakok kétféle írásmódja: egy helyütt *laskasirittő* halható és olvasható, másutt a *megsirít* ige, amely a Nándika által *meksirittette* formában ejtett szó „szótári” alakjaként tűnik fel a képalírás szövegében. A *laskasirittő* írásmódja a kiejtésnek felel meg, számos más esethez,

például a *lapítottó* vagy a *tányér s merőkalán* alakokhoz hasonlóan. Ezzel szemben a *megsírít* írásmódjában már a helyesírási norma hatása is kimutatható, mint ahogy sok más szóalaknál is. Egyetlen további példát említve: a *bornyú*-ként átírt és Nándika által *bórnyu*-ként ejtett szó egyszerre mutatja a helyesírástól való eltérést a „szabályos” *borjú* alakkal szemben, valamint a helyesíráshoz való igazodást: elmarad a jelölése a szóvégi magánhangzó rövidegének és annak, hogy az *r* a megelőző magánhangzóra nyújtó hatást gyakorol.

A vele készített interjúban Nándika nem reflektál a saját heterográf gyakorlatára. Csak arról számol be, hogy „hálstennek a magyar nyelv az egy ilyen teljesen fonetikus nyelv, hogy- hogy- ahogy olvassuk, úgy írjuk, s vice versa, s ezért nagyon könnyű leírni szerintem a székely tájszólást. Kivéve egy valamit, amivel egyébként szerintem szegényebb egy hanggal a sztenderd magyar, ez, amivel beszélünk, ez a nyílt *ä* – *ë* megkülönböztetés”. Nándikával ellentétben azonban a kommentelőknek csak az írásbeliségben van lehetőségük arra, hogy a székelyként megjelenített hangzó produkció nyelvi jellemzőit regisztrálják. A stilizálás eszközeként a kommentekben is az ejtémód megjelenítésének heterográfiája figyelhető meg, mint erre (5a–b) mutat példát.

(5a) „*ugy elródalta, hogy egy hétig aprószeget szart*” :DDDD

(5b) *e hééjtig apró szeget szart xD Dóltem...*

A verekedésről szóló nyelvlecke két kommentelő által is átírt részlete Nándika előadásában a magyar egyezményes lejegyzés szerint így hangzott: *úgy mēgródalta, értēd-ē, hogy ēty héítig aprószēgēc cart*. Az (5a)-ban olvasható átírat többnyire követi a helyesírási normát, míg az (5b) kommentelője törekszik a szöveg néhány hangtani jellemzőjét is megragadni, például az *éi* diftongust az *ééj* betűkapcsolattal írja át. Eközben a részlet egyéb hangtani sajátosságait nem regisztrálja. Ugyanakkor mindkét komment a székely beszélő figurájának hitelesítéséhez járul hozzá, csak éppen más-más írásbeli jelölést vonva be a regisztrálás folyamatába.

A stilizálás és a hitelesítés kettőssége van jelen a következő két kommentben is:

(6a) *Lófasz s ástifény! Hát hun marad a butélia, a kalorifer, a ler, a gogos, a zakuszka, nomeg a többiek! Be kő venni ezeket es! Tessen hát szaporítani a nyelvleckéket! Kezicsókolom!*

(6b) *Hát ez kegyetlen! Bár egy kicsit heányoltam, amikor jönnek a surbankó legénkék és elkezdnek hánkolódni...*

Mindkét kommentelő stilizált hangon szólal meg. Az első hozzászólás az utolsó nyelvlecke zárszavát idézi meg, amelynek nem volt írott változata a videón. A kommentelő a Nándika-interjúban is említett nyílt *ä* átírását az erre gyakran alkalmazott *á* betűvel oldja meg. Emellett a heterográfia egyéb megnyilvánulásai is megfigyelhetők a szövegben (*hun, kő, es*), amely jónéhány lexémát is regisztrál. Hangtani stilizálás a hangsúlyos a (6b) hozzászólásban (*heányoltam, legénkék, hánkolódni*), de megjelenik a *surbankó* 'serdülő' tájszó is, amely azonban az ÚMTsz. szerint nem Székelyföldön, hanem Alföldön élő lexéma (és mint ilyen,

nem is feltétlenül egyetlen régió nyelvének, hanem a térbeli kötöttségektől eloldott „népnyelvnek” a regisztrálásához járulhat hozzá). A nyelvlecke székely hangjának hitelesítése nem teljesen egyértelmű ezekben a hozzászólásokban, mivel a stilizáláson túl mindkét szöveg hiányról számol be; még ha ez a hiány csak a lexikai szinten értelmeződik is. Azonban fontos különbség, hogy a lexikai jegyekre vonatkozó hiteltelenítéssel szemben a beszélő „hangtani” autenticitásának megkérdőjelezésére – a már korábban említett *vinete* : *vinetta* szembeállítás kivételével – nem találtunk példát anyagunkban. A *vinete* kapcsán, bár a kommentelő nem fejt ki, a hiteltelenítés lehetséges módon összefügghet a szó román megfelelőjével való homonímiával, azaz tulajdonképpen a szó „románságával”, a lexikai elemekhez kapcsolódó hitelességnek a hozzászólásokban többször felvetett szempontjával. A hangtani hiteltelenítés hiánya összefüggésben állhat azzal is, hogy az autenticitás írásbeli megteremtése a nyelvleckékben elválaszthatatlan attól a sorozat egészét meghatározó metanyelvi konceptualizációtól, amelyben a székely mint nyelvtanulásra hivatott nyelv jelenik meg. A székely nyelv ekként tételezett státusából adódóan a sorozat képfelirataiban legitim módon alakíthatja ki Nándika a hangzó szövegek sajátos írásbeliségét. A következő elemző fejezetünkben arról lesz szó, hogy a nyelvleckék műfajiságát ugyancsak befolyásolja a nyelvtanulás logikája, de emellett további tényezők is szerepet játszanak abban, ahogyan a kezdő szintek szöszedeteihez képest haladó szinteken már jóval összetettebb nyelvi formák jelennek meg.

5.3. Műfajiság

A sorozatban megjelenő műfajok regisztrálása kétféle szinten értelmezhető: az egyik a nyelvleckéhez mint a nyelvtanulás intézményesült gyakorlatához kapcsolódik, a másik a székely beszélő figurájának autentikus megszólaltatásához. A műfaj szociolingvisztikai meghatározása Bahtyintól ered; eszerint „a műfaj egy-egy gyakran névvel illetett aktivitás felismerhető típusáról szóló konvencionizált elvárások elkülönülő halmaza” (Rampton és mtsai 2015: 26; saját fordításunk – Sz. G. és B. Cs.). A nyelvlecke műfaja „*haladó*” szinten annak az elvárásnak felel meg, hogy a nyelvtanuló már komplexebb megnyilatkozásokat is képes létrehozni, például rendelkezik szemiotikai erőforrásokkal ahhoz, hogy – mint Nándika a IX. lecke kísérelő szövegében fogalmaz – „*bémutatom a családomot*”. A családról szóló narratíva azonban a nyelvórai beszédtevékenységhez kapcsolódó konvenciókat már az első megnyilatkozásban felrúgja, mikor a családtagok felsorolásával párhuzamosan egy-egy rokon kevésbé pozitív tulajdonságai is megneveződnek. Megtudjuk például a narrátor öccséről, hogy „*ennek feszt ki van guadva a szeme a fehérnépek után*”, míg a nagybátyja felesége „*egy bü nagy cáca, aki addig sertepetélt a nagybátyám bukszája körül, hogy valahogy elvetette magát feleségü*”. A műfajok ugyan magukban hordozzák annak a lehetőségét, hogy a konvencionizált elvárásoknak való megfelelés révén a beszédtevékenység és az azt fenntartó intézmények (itt éppen a nyelvoktatás intézményei) kiszámíthatóbbá váljanak, de az elvárások soha nem érvényesülnek. Másképp fogalmazva, „a műfajok sematikus és tökéletlen eszközök, amelyekkel

élve a beszélők szükségszerűen improvizálnak a gyakorlatban” (Hanks 1987: 687; saját fordításunk – Sz. G. és B. Cs.). Ha kevésbé improvizatív módon is, de Nándika a család bemutatásának olyan paródiáját hozza létre, amely a műfaji elvárásoktól való eltérés által a beszélés módjára hívja fel a figyelmet.

És ezen a ponton kapcsolódik össze a nyelvlecke műfaja a székely figurájának hitelességével. A családját bemutató beszélő az akár a naivitásig őszinte és őszinteségében humoros székely figuráját jeleníti meg. Ennek a figurának az autenticitása a nyelvleckékben további műfajokkal kapcsolódik össze: tréfás anekdotákkal és a *kárinkodás*-sal. Az előbbire két nyelvleckében is látunk példát: a VII. lecke egy verekedésről szóló történetet, a VIII. lecke egy „fehérnépek után koslató” koma intim kalandját és annak következményeit mutatja be. A legutolsó, X. nyelvlecke káromkodásait a nyelvlecke műfaji elvárásait sértő látszólagos keresetlenségükkel a nem intézményi nyelvtanulásra vonatkoztathatjuk, amelynek gyakori eleme valamely idegen nyelv obszcenitásainak az elsajátítása. Az anekdota és a *kárinkodás* olyan műfajokként jelennek meg a sorozatban, amelyeknek a megidézése hozzájárul a székely figuráját megjelenítő beszédmód regisztrálásnak folyamatához.

Ezzel szemben a kommentekben a hitelesítés csak néhány esetben kapcsolódik össze a műfajok regisztrálásával. Egyszer a X. lecke alatt az „*Ez az igazi kárinkodás!!!!*” hozzászólás olvasható, egyszer pedig az „*így kárinkodnak a székelyek Romániába. Magamra ismertem 😊😊😊*” értékelés. Míg e két hozzászólás explicit módon hitelesíti az előadást, a legtöbb bejegyzés csak megismétli Nándikának egy-egy megnyilatkozását, de nem vállalkozik a műfaj stilizálására. Hasonlóképp elmarad a székely anekdota stilizálása is, mint ahogy a műfaj regisztrálására sem érkezik hozzászólás. A műfajiság hitelesítése vagy hiteltelenítése elsősorban a nyelvlecke műfajának a már fent említett módon történő értékelésében ragadható meg. A székely figura autenticitása így a hozzászólóknál a humor és a *kárinkodás* pozitív megítélésében tükröződik. A székely anekdota regisztrálására vagy a műfaji elvárásokat követő figura hiteltelenítésére nem találunk példát.

5.4. Elő- és utóélet

A székely nyelv regisztrálása sokrétű témakör, ennek demonstrálásához több okból is Nándika művét választottuk. A bemutatott videósorozat elkészülése után tizenkét évvel is nagy sikernek örvend; miközben némiképpen eltér a székely nyelvjárások tudományos recepciójától, nagy és földrajzi értelemben véve is széles közönsége van, és ez a nagy hatás szociolingvisztikai vizsgálatra érdemessé teszi a nyelvleckéket. Nándika a videósorozat „eredettörténete” kapcsán konkrét filmélményét emelte ki (erről a következőt mondta: „*magyar filmekbe megengedik maguknak, hogy elvileg Gyergyóba játszódnak, és pont úgy beszélnek, mint hogyha az első vagy a második kerületbe üldögnének egy teraszon*”), és felháborodásának kinyilvánításához olyan humoros formát keresett, amelyen keresztül autentikusan mutathatja be a kérdéses beszédmódot. Nándika esetében a regisztrálás maga is a motivációk között szerepelt a székelyhez kapcsolódó nyelvi jegyeket bemutató más előadásokkal

szemben (mint az Open Stage Székelylend dalai, a Székely Góbék vagy újabban a Pittyes2es és Gyufa jelenetei).

A közösségi média kutatóiként Androutsopoulos és Tereick (2015) Epheszoszi Hérakleitosz „panta rhei” gondolatát parafrázálva – ahogyan ugyanezt az ókori elképzelést használta fel Kiss Jenő (2013) is a nyelvi változás szemléltetésére – azt állítják, hogy egy ember nem látogathatja meg kétszer ugyanazt a Youtube-videót, mert a kommunikáció menete a két látogatás között nagy mértékben megváltozhat a megtekintések száma, az érkező kommentek, a feltöltő viszontválaszai, a reakciók, a kedvelések, a nem-kedvelések, vagy akár a videó szerkesztése által, de még a felület is állandó fejlesztés alatt áll. A mi vizsgálatunk esetében ez két szempontból is fontos. Egyfelől a *Székely nyelvlecke* eredeti lelőhelye, a kukker.ro oldal már nem üzemel, ezért az oda írt hozzászólások többé nem elérhetők, noha Nándika emlékei szerint ott is élénk metanyelvi eszmecsere folyt a videókra reagálva. Másfelől akár úgy is mondhatjuk, hogy a *Székely nyelvlecke magyaroknak* c. videósorozat műfajteremtő lett. Gazdag utóéletéről ugyanis nem csak az árulkodik, hogy a mai napig jelennek meg újabb hozzászólások a videósorozat alatt, vagy hogy a készítő további videókkal is előállt, hanem az is, hogy válaszvideók is születtek az évek során, amelyek más és más eszközökkel járulnak hozzá a regisztráláshoz. Nándika egyéb nyelvekhez kapcsolódó videói politikai feszültségekre is reflektálnak, például akkor, amikor a román–székely verzióban a román oldalon „*vă rog să dați jos steagul secuiesc de acolo*” a példamondat (azaz: 'kérem, vegye le onnan a székely zászlót'), a székelyen a megfelelője pedig a „*kérek szépen egy pofot*”. A válaszvideók közül a *Székely nyelvlecke hokisoknak* címűt említenénk külön. Ebben négy nyelvtanulói szinten értelmeződik a székely (*kezdő, középhaladó, haladó és anyanyelvi*), amelyek közül az első három az eredetihez hasonlóan a szavak szintjén regisztrálja a székelyt, a negyedik pedig a sportközvetítés műfaját kapcsolja hozzá. A székesfehérvári utánpótlás jégkorongosok által készített videó elején azonban a hangok mögött rejlő életrajzi figurák is bemutatkoznak nevük és székelyföldi származási helyük megadásával az autentikusság demonstrálása érdekében. Az ezen videó alatti hozzászólások hasonló mintázatokat mutatnak: olvashatunk stilizálást lexikai („*Gyerekek fel a dreszt, a giricset, a kaszkát, a keccsűt botokat kézbekapni, és irány a meccs*”) és fonetikai („*Lágtübbjük Csíkszárádabú vannak*”) szinten egyaránt, ahogyan különböző hitelesítési gyakorlatokat is („*nekem fel se tunt mivel en is székely vagyok*” és „*1:00 úgy halatszódott mint egy brassai kapus edzőm hangja és a sutpenál nálunk brassóbam penálti*”).

6. Összegzés és kitekintés

Tanulmányunkban azt kívántuk bemutatni, hogy a különböző beszélői perspektívákban miképpen regisztrálódik a székely nyelv egy videósorozat kapcsán generálódó, a legnépszerűbb videómegosztó oldal által mediált diskurzusokban. Mindehhez nem lett volna elegendő a sorozat hanganyagának dialektológiai leírása, ezért a regisztrálás metanyelvi-szemiotikai folyamatára koncentrálna elemzésünk

anyagában a videók metaadatai és multimodális elemei mellett helyet kaptak a hozzászólások és a szerzővel felvett interjú is. Megállapítható, hogy a regisztrálás legmarkánsabban a lexikai szinten valósul meg, de ehhez hozzájárul a *Székely nyelvlecke* szövszedetszerűen felépülő struktúrája is. A szavak mentén alakul ki a legélénkebb interakció a komment szekcióban is, ami miatt többen magukat székelyként azonosítják, egyesek ezen nyelvi erőforrások alkalmazásba vételével szólaltatnak meg egy székely figurát, ugyanakkor a sok megerősítés mellett páran meg is kérdőjelezik egyes elemek hitelességét azok vélt románsága okán. Egy másik meghatározó jelenségcsoport a hangtani jellemzők és azok írott formáinak variabilitása, amely kapcsán azt emeltük ki, hogy heterográf gyakorlatok jellemzik az írásban történő stilizálást, és ennek a helyesírási konvenciók által jelöletlen nyelvi különbségek vizuális megjelenítése áll a középpontjában. Emellett a regisztrálás a nyelv strukturális jellemzőin is túlmutat, azaz más szemiotikai erőforrások is szerepet játszanak benne (l. Johnstone 2013). Így a nyelvleckék felépítésében például a műfajiság nagy szerepet kap: az autentikus figura hangjához a székely anekdota és a káromkodás is hozzátartozik, ami pedig több szinten összekapcsolódik magának a nyelvtanulásnak a műfaji kereteivel. Ugyanakkor a regisztrálás a nyelvi jellemzőknek csak bizonyos körére irányul (Eberhardt 2012); a *Székely nyelvlecke* körüli diskurzusok bizonyos dialektológiai jellemzőket, amelyeket a második fejezetben bemutatott kutatási hagyomány részletesen tárgyalt – így az intonáció, a szórend vagy az ikes ragozás –, figyelmen kívül hagynak.

A *Székely nyelvlecke magyaroknak* sorozat 2008-ban készült a közösségi média kibontakozásának idejében. A közösségi média olyan társas tereket teremtett, amelyek nemcsak kiegészítik az offline társas tevékenységeket, hanem össze is fonódnak velük az internetes technológiák széles körben való elterjedésének tulajdoníthatóan (Blommaert és mtsai 2019). Ezeket a társas tereket résztvevői kultúra jellemzi (Mortensen és mtsai 2017), amely révén bárki egyezkedés tárgyává tehet olyan koncepciókat, mint például a székely nyelv(járások), és ennek a résztvevői kultúrának a sajátosságai figyelhetők meg az imént említett válaszvideók kapcsán. A közösségi média platformjai azért is nyújtanak újdonságot, mert a lokalitás kiterjed: a korábban csak helyben, földrajzilag kötötten vagy közvetetten (például szépirodalmi szövegekben) megszólaló székely hang nem csak a világ bármely pontján, így Magyarországon is elérhető, hanem ezáltal annak autenticitása is állandó egyezkedés tárgya lehet. A videók feltöltői és a hozzászólók egyaránt élhetnek saját nevük megadásával vagy valamilyen felhasználónév választásával, így sohasem lehetünk teljesen biztosak afelől, hogy valójában ki rejtőzik a név mögött. Ezt a bizonytalanságot folytonosan kíséri az a kérdés, hogy valaki csupán stilizált hangot szólaltat meg, vagy az tényleg a sajátja. A nyelvről szóló állításaink – köztük a nyelvészetiek is – folytonosan alá vannak vetve a rájuk adott reakcióknak, amelyek a hitelesség ideologikus diskurzusai körül szerveződnek. Ezek elemzéséhez pedig olyan komplex és etnográfiai látásmódra van szükség, amely a közvetítő rendszerek sajátosságainak figyelembevétele mellett a legkülönbözőbb beszélői perspektívákat is láttatni tudja.

IRODALOM

- Agha, Asif 2003. *The social life of cultural value*. Language & Communication 23: 231–273. [https://doi.org/10.1016/S0271-5309\(03\)00012-0](https://doi.org/10.1016/S0271-5309(03)00012-0)
- Agha, Asif 2005. *Voice, footing, enregisterment*. Journal of Linguistic Anthropology 15(1): 38–59. <https://doi.org/10.1525/jlin.2005.15.1.38>
- Androutopoulos, Jannis 2014. *Moments of sharing: Entextualization and linguistic repertoires in social networking*. Journal of Pragmatics 73: 4–18. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2014.07.013>
- Androutopoulos, Jannis – Tereick, Jana 2015. *Youtube. Language and discourse practices in participatory courses*. = Georgakopoulou, Alexandra – Spilioti, Tereza (eds.): *The Routledge Handbook of Language and Digital Communication*. Routledge, London – New York. 354–370.
- Babbie, Earl 2001. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Balassa József 1890. *A székelyek nyelve*. Ethnographia 1(7): 309–313.
- Budenz József 1861. *Székely szók*. Magyar Nyelvészet 6: 172–175.
- Benő Attila 2004. *A kölcsönző jelentésvilága*. Erdélyi Tudományos Füzetek 246. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Benő Attila 2011. *Hol beszélnek a legszebben magyarul?* = Balogh F. András – Berszán István – Gábor Csilla (szerk.): *Újrateremtett világok. Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére*. Argumentum Könyvkiadó, Budapest. 61–70.
- Benő Attila 2014. *Kontakusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Blommaert, Jan 2008. *Grassroots Literacy: Writing, Identity and Voice in Central Africa*. Routledge, London – New York.
- Blommaert, Jan – Ying Lu – Kunming Li 2019. *From the Self to the Selfie*. Tilburg Papers in Culture Studies 222: 1–11.
- Bodó Csanád 2017. *Mediatizált nyelvjárások*. = Benő Attila – Fazakas Noémi (szerk.): *Élőnyelvi kutatások és dialektológia. Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia – Marosvásárhely, 2016. szeptember 7–9. – előadásaiból*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. 38–50.
- Coupland, Nikolas 2017. *Styling syncretic bilingualism on Welsh-language TV: Madamrygbi*. = Mortensen, Janus – Coupland, Nikolas – Thøgersen, Jacob (eds.): *Style, Mediation, and Change. Sociolinguistic Perspectives on Talking Media*. Oxford University Press, New York. 77–97.
- Csúry Bálint 1930. *A székely és csángó mondathanglejtés*. Magyar Nyelv 26: 249–54.
- Davies, Alan 2003. *The Native Speaker: Myth and Reality*. Multilingual Matters, Clevedon – Buffalo – Toronto – Sydney.
- Eberhardt, Maeve 2012. *Enregisterment of Pittsburghese and the local African American community*. Language & Communication 32(4): 358–371. <https://doi.org/10.1016/j.langcom.2012.08.002>
- Fazakas Noémi 2014. *Linguistic Attitudes and Ideologies of the Students of the Sapientia Hungarian University of Transylvania*. Acta Universitatis Sapientiae, Philologica 6(3). 335–356. <https://doi.org/10.1515/ausp-2015-0022>
- Gal, Susan 2016/2018. *Szociolingvisztikai differenciáció*. = Vančo Ildikó – Kozmács István (szerk.): *A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok. Susan Gal válogatott tanulmányai magyar nyelven*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara, Nyitra. 101–126. [Gal, Susan 2016. *Sociolinguistic differentiation*. = Coupland, Nikolas (ed.): *Sociolinguistics: Theoretical debates*. Cambridge University Press, Cambridge. 113–135.]
- Gal, Susan – Irvine, Judith 2019. *Signs of Difference. Language and Ideology in Social Life*. Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne – New Delhi – Singapore.
- Giddens, Anthony 1984. *The Constitution of Society*. Polity, Cambridge.
- Hanks, William F. 1987. *Discourse Genres is a Theory of Practice*. American Ethnologist 14(4): 668–692. <https://doi.org/10.1525/ae.1987.14.4.02a00050>
- Hámori Ágnes 2018. *„Jó lett, táven baktali”*. *Egy orális kultúra vizualitása: A cigány nyelv meg-JEL-enesei a Youtube szemiotikai terében*. = Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség II. Nyelvhasználati terek és nyelvi sokszínűség*. Scientia, Kolozsvár. 13–31.

- Heltai János Imre 2016. „Csángós beszéd” és „tisza magyar”. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* LX(1): 21–36.
- Johnstone, Barbara 2013. *Speaking Pittsburghese: The Story of a Dialect*. Oxford University Press, Oxford.
- Jonsson, Rickard – Franzén, Anna – Milani, Tommaso M. 2020. *Making the threatening Other laughable: Ambiguous performances of urban vernaculars in Swedish media*. *Language & Communication* 71(1): 1–15. <https://doi.org/10.1016/j.langcom.2019.11.001>
- Imecs Jakab 1861. *Székely szók és szólásmódok*. *Magyar Nyelvészet* 6: 366–377.
- Kiss Jenő 2013. *Panta rhei – Geheimnisse im Sprachwandel?* = Knipf-Komlósi, Elizabeth – Öhl, Peter – Péteri, Attila – Rada, Roberta V. (Hrsg.): *Dynamik der Sprache(n) und der Disziplinen: 21 internationale Linguistiktage der Gesellschaft für Sprache un Sprachen in Budapest*. *Budapester Beiträge zur Germanistik* 70. ELTE Germanistisches Institut, Budapest. 5–10.
- Kocsis Zsuzsanna 2018. *Nyelvi regiszterek megítélése és megjelenése budapesti kollégisták hétköznapi társalgásaiban*. = Dombi Judit – Farkas Judit – Gúti Erika (szerk.): *Aszimmetrikus kommunikáció – aszimmetrikus viszonyok*. SZAK Kiadó, Bicske. 402–417.
- Kontra Miklós 2019. *Felelős nyelvészet*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor 2002. *A kisebbségeknek van anyanyelvük, de atöbbségnek nincs?* = Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 3–10.
- Leppänen, Sirpa – Peuronen, Saija – Westinen, Elina 2018. *Superdiversity perspective and the sociolinguistics of social media*. = Creese, Angela – Blackledge, Adrian (eds.): *The Routledge Handbook of Language and Superdiversity. An Interdisciplinary Perspective*. Routledge, New York. 30–42.
- Lukács Csilla 2007. *A székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási attitűdje*. = Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvvaltozatok*. II. kötet. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó, Kolozsvár. 55–65.
- Lukács Csilla 2009. *Nyelvjárási és köznyelv: székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási tudatosságának vizsgálata*. = Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Tinta Könyvkiadó, Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra. 331–338.
- Magdics Klára 1958. *A bukovinai magyar telepések hangléjtése*. *Nyelvtudományi Értekezések* 17: 31–52.
- Makoni, Sinfree – Pennycook, Alastair 2007. *Disinventing and Reconstituting Languages*. = Makoni, Sinfree – Pennycook, Alastair (eds.): *Disinventing and Reconstituting Languages*. Multilingual Matters, Clevedon – Buffalo – Toronto. 1–41.
- Mortensen, Janus – Coupland, Nikolas – Thøgersen, Jacob 2017. *Introduction: Conceptualizing style, mediation and change*. = Mortensen, Janus – Coupland, Nikolas – Thøgersen, Jacob (eds.): *Style, Mediation, and Change. Sociolinguistic Perspectives on Talking Media*. Oxford University Press, New York. 1–24.
- Patakfalvi-Czirják Ágnes 2019. *Székelyföld a kirakatban. Szimbolikus tárgyak és árukörforgásuk*. *Regio* 27: 81–133.
- Péntek János 2003. *Népi nevek, népi hagyományok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Péntek János 2017. *A Székelyföld nyelvi képe*. = Pomozi Péter (szerk.): *Magyar nyelvű otthon 3. Székelyföld*. Anyanyelvápolók Szövetsége – Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest. 49–58.
- Pietikäinen, Sari – Kelly-Holmes, Helen – Jaffe, Alexandra – Coupland, Nikolas 2016. *Sociolinguistics from the Periphery. Small Languages in New Circumstances*. Cambridge University Press, Cambridge. 152–193.
- Rampton, Ben – Maybin, Janet – Roberts, Celia 2015. *Theory and Method in Linguistic Ethnography*. = Snell, Julia – Shaw, Sara – Copland, Fiona (eds.): *Linguistic Ethnography. Interdisciplinary Explorations*. Palgrave Macmillan: New York. 14–50.
- Rosa, Jonathan – Burdick, Christa 2016. *Language Ideologies*. = García, Ofelia – Flores, Nelson – Spotti, Massimiliano (eds.): *The Oxford Handbook of Language and Society*. Oxford University Press, Oxford. 103–123.
- Sántha Attila 2004. *Székely szótár*. Havas Kiadó, Kézdivásárhely.
- Sántha Attila 2018. *Bühnagyszékely szótár*. Kárpát-medencei Tehetségfondozó Nonprofit Kft., Budapest.

- Sántha Attila 2019. *Székely szótár küssebb s nagyobbacska gyermekeknek és cinkáknak*. Kárpát-medencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft., Budapest.
- Simonyi Zsigmond 1903. *A magyar szórend*. Nyelvészeti füzetek 1. Athenaeum, Budapest.
- Steuermann Mihály 1910. *A székely nyelvjárási szórend sajátosságai*. Nyelvészeti füzetek 64. Athenaeum, Budapest.
- Swanenberg, Jos 2018. *Dialect Authenticity Upside Down: Brabantish Writing Practices of a Black Comedian on Twitter*. = Weth, Constanze – Juffermans, Kasper (eds.) *The Tyranny of Writing. Ideologies of the Written Word*. Bloomsbury, London – New York. 183–196.
- Szabó Gergely 2015. „Hogy fejezzem ki magam szépen?” – Nyelvi ideológiák az obszcenitások mögött. Magyar Nyelvőr 139: 334–348.
- Vargha Fruzsina Sára 2017. *A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése*. Magyar Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Vigouroux, Cécile 2017. *Magic marketing: Performing grassroots literacy*. = Arnaut, Karel – Karrebæk Martha Sif – Spotti Massimiliano – Blommaert Jan (eds.): *Engaging Superdiversity: Recombining Spaces, Times and Language Practices*. Multilingual Matters, Bristol. 199–219.
- Wortham, Stanton 2008. Linguistic Anthropology of Education. *Annual Review of Anthropology* 37: 3.1–3.15. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.36.081406.094401>

ÎNREGISTRAREA LIMBII SECUIEȘTI PE REȚELELE DE SOCIALIZARE

(Rezumat)

Discursul lingvistic despre variația diatopică interesează mai cu seamă crearea granițelor dintre dialecte; cu toate acestea, în ultimul timp, s-a răspândit în cercetările sociolingvistice un punct de vedere antropologic ce exploatează perspectiva vorbitorilor ca unități relevante ale analizei. Deși dialectele secuiești sunt des menționate ca exemple relevante în discuțiile despre limba maghiară, încă nu a fost publicat niciun studiu care să inventarieze trăsăturile care creează o voce autentic secuiască pentru diferite grupuri de vorbitori (din Ardeal, din Ungaria etc.). Cercetarea de față analizează o serie de scurte filme care reprezintă, într-o modalitate parodică, felul de a vorbi specific secuilor, amplasat într-un registru stilistic aparte, creat prin utilizarea resurselor semiotice presupus autentice, și exploatănd logica marketingului pentru învățarea limbilor. *Székely nyelvlecke* (Lecții de limbă secuiască) este o parodie în mediul on-line, care urmărește diferitele etape ale achiziției unei limbi străine. Circulația seriei pe rețelele de socializare a făcut posibilă răspândirea sa rapidă în afara Ardealului. Răspândirea e ușurată aici și de faptul că receptorii pot deveni ușor participanți activi, prin reacții, comentarii sau prin crearea de noi filme. Lucrarea arată că redarea registrului stilistic „secuiesc” în acest context de comunicare se bazează pe aspectele fonetice și lexicale, utilizând genuri în mod stereotip asociate cu secuii.

Cuvinte-cheie: *secuiesc*, înregistrare, voce, dialecte *secuiești*, autenticitate, sociolingvistică critică, etnografie lingvistică, rețele de socializare.

ENREGISTERMENT OF SZÉKELY IN SOCIAL MEDIA

(Abstract)

The linguistic discourse on the geographic variability mostly touches upon creating boundaries between dialects; nevertheless, a cultural anthropological point of view has recently emerged in the sociolinguistic inquiry that also exploits the perspectives of speakers as relevant units of analysis. Though the *Székely* dialects are frequently mentioned and much-valued examples in common talk

about the varieties of Hungarian language, no linguistic study has yet been delivered yet which traces the attributes that create the authentic *Székely* voice for the different groups (Transylvanians, Hungarians, etc.) of speakers. Our paper presents a research on a video series and its covers that voice parodically the 'enregistered' *Székely* speech mode through its supposedly authentic semiotic resources, drawing on the logic of the language learning marketing. *Székely nyelvlecke* is a parody on the internet, which follows the different steps of the acquiring a fictional foreign language. Its appearance on social media platforms made the quick spread possible outside of Transylvania, this being facilitated by the fact that recipients can easily become active participants by reactions, comments or by creating new videos. Our paper shows that the enregisterment of *Székely* in such communicative context is based on the lexical and the phonetic aspects of the language supplemented by genres which are stereotypically associated with the *Székely* people.

Keywords: *Székely*, enregisterment, voice, *Székely* dialects, authenticity, critical sociolinguistics, linguistic ethnography, social media.

Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Budapest, Múzeum krt 4/a

Universitat Oberta de Catalunya
Information and Knowledge Society Doctoral Programme
Barcelona, Av. Tibidabo, 39-43
gergely.szabo9@gmail.com

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Budapest, Múzeum krt 4/a
bodo.csanad@elte.btk.hu

MŰHELY

M. LEZSÁK GABRIELLA

GONDOLATOK A PINCÉBEN
LÁSZLÓ GYULA ÉS A SZÉKELY HUMOR RÍMEKBEN 1944
NYARÁN AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZETBEN

„A humor a bölcsék esernyője”

(Erich Kästner)

László Gyula születésének 110. évfordulójára¹

Kulcsszavak: László Gyula, játékos versezet, ironia, Kolozsvár bombázása, Erdélyi Tudományos Intézet.

László Gyula (1910–1998) a 20. századi magyar régészet legnagyobb hatású alakja. Az a magyar tudós, aki nemcsak a tudományban alkotott kimagaslóan maradandót, hanem képzőművészeti tevékenysége is jelentős. Lebilincselő előadói képességét, rendkívüli írói vénáját a régészetről írt népszerűsítő könyvei bizonyítják, ám az eddig rejtve volt a nagyközönség előtt, hogy a rímfaragáshoz is értett. László Gyula családi hagyatékában őriznek egy 1944-ben keletkezett humoros versezetet, amelyet a fiatal tudós még a kolozsvári évei (1940–1949) alatt írt munkahelyéről, az Erdélyi Tudományos Intézetről. Az alábbiakban ezt adjuk közre, örök tanulságul, hogy amikor minden veszni látszik az ember körül, a humor képes átlendíteni a nehézségeken.

A *Gondolatok* születése és László Gyula kolozsvári évei dióhéjban

A *Gondolatok a pincében* című humoros versezetet „Alugy Ólszál” (visszafelé olvasva, László Gyula) néven, 1944 nyarán, Kolozsvár bombázásának idején írta munkahelyéről, az Erdélyi Tudományos Intézetről (a továbbiakban ETI), saját elmondása szerint a légópincében töltött idő, a bombázások és légiriadó-gyakorlatok hatására. A versezetről kiderül, hogy az intézet „megéneklése” Tamás Lajos intézeti igazgató ötlete volt („Athéneként Zeus agyból / Pattant ki a Tamás agyból. / Hogy versre kék egyszer kelni / Intézetet énekelni.”). Valószínűleg mások is írtak az intézet

---

¹ Ezúton is köszönöm a László Gyula családi hagyatékát gondozó László Zoltánnak, hogy a kéziratban lévő versezet közzétételéhez hozzájárult. Köszönöm továbbá Boér Hunornak a cikk megjelenítéséhez nyújtott segítségét.

kutatói közül humoros versezetet, tehát – mai szóhasználattal élve – ez egy kihívás volt. („E gondolat, mint a ragály, / Agyról-agyra továbbra száll / Tagjaira Intézetnek, / Kik ím, egyre versbe kezdnek.”). László Gyula művét „ódaként” aposztrófálta („Ez az óda észtvésztoén / Igaz címe, semmi más, / S egyúttal a vallomás.”), de eposzi, drámai kellékeket is felsorakoztat az „invokáció”, „kórus” stb. játékos használatával. A versezet műfaját tekintve a diák- és közköltészet közé tehető, párhuzamként pedig pl. Szemere Miklós² *Tolcsvai pincémben* című verse említhető (Weöres 1977, 488–489).

Műve elején László Gyula azt is meghatározta, hogy versezetét az utókornak írta („Nem a mának / Szól a tézis, s nyilvánvaló, / Téves útra vitt a nyakló.”). Saját magán kívül az ETI-ben bölcsészeti-, történet- és társadalomtudományi területeken tevékenykedő kollégáit³ „énekelte meg”, szarkasztikus humorral, felnagyítva vélt vagy valós hibáikat, eltúlozva jellemző tulajdonságaikat, kifigurázva kutatási témáikat („Van itt minden báva-báj / Eszmetorzó, ami fáj. / Faluorzás, szellemfutás, / Régészeti áskálódás. // Van itt ócska cserép tára, / Nyelvvvel élők tudománya, / Fehér néprajz, hittudomány, / Cédulázás tömennyi már. // Üres kartotékszekrények, / Tisztánlátott sok agyrémek, / Magyar román és bakszások / Szemétdombján kaparászók.”).

Helyet kapott az ironikus versezetben Tamás Lajos⁴ nyelvész, az ETI igazgatója, Kniezsa István⁵ nyelvész, 1941–1942-ben az ETI ügyvezető igazgatója, 1942–1944 között az intézet település- és népiségtörténeti szakosztályának vezetője, illetve az ETI kötelékébe tartozó szakosztályvezetők/kutatók: Makkai László⁶ történész, Jancsó Elemér⁷

² Szemere Miklós (Lasztóc, Zemplén vármegye, 1802 – Lasztóc, 1881) költő, ügyvéd, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (WEÖRES 1977, 489).

³ Tehát azokat, akikkel napi kapcsolatban volt – a földrajzi, embertani és élettani osztályok munkatársai hiányoznak a versezetből.

⁴ Tamás Lajos (Temesvár, 1904 – Budapest, 1984), nyelvész, nyelvtudományi szakíró, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1940–1944 között az ETI igazgatója, a Kolozsvárra visszaköltözött Ferenc József Tudományegyetem tanára. 1944 őszén visszatért Budapestre, ahol tanszékvezetői tisztsége mellett 1948–1951-ben a budapesti tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja, 1951–1956-ban az egyetem rektora. 1963–1965-ben az MTA I. Osztályának titkára, 1966–1973 között az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója (MÉL, IV, 886).

⁵ Kniezsa István (Trsztena, 1898 – Budapest, 1965), Kossuth-díjas nyelvész, nyelvtörténész, szlavista, az MTA tagja. A 20. századi magyar nyelvtörténeti kutatások egyik legjelentősebb alakja. 1940-ben a kolozsvári tudományegyetemen a szláv filológia nyilvános rendes tanáraként adott elő. 1941-ben visszatért a budapesti tudományegyetemre, ezzel egyidejűleg 1941–1942-ben az ETI ügyvezető igazgatója, 1942–1944 között az intézet település és népiségtörténeti osztályának vezetője (ETIJ 1942, 1; MÉL, I, 941).

⁶ Makkai László (Kolozsvár, 1914 – Budapest, 1989), történész, egyetemi tanár. 1982-től 1985-ig a Magyar Történelmi Társulat elnöke. 1941-től az ETI intézeti tanára, 1942-től egyetemi magántanárként dolgozott a kolozsvári tudományegyetemen. 1945-től Budapesten a Teleki Pál Tudományos Intézethez, majd az MTA-hoz tartozó Történettudományi Intézete munkatársa, 1961-től főmunkatársa (RMIL, 3, 456–457).

⁷ Jancsó Elemér (Marosújvár, 1905 – Kolozsvár, 1971), irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, 1942-ig a kolozsvári egyetem tanáraként dolgozott, 1942–1945 között az ETI intézeti tanára, majd 1945-től az újonnan létesített kolozsvári magyar Bolyai Egyetem, illetve ennek a román tudományegyetembe való beolvasztása után haláláig a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar irodalmi tanszékén professor (MÉL 1981, 338).

irodalomtörténész, K. Kovács László⁸ néprajzkutató, Venczel József⁹ társadalomkutató, statisztikus, Méri István¹⁰ és Paulovics István¹¹ régészek, Juhász István¹² egyháztörténész, Nagy Lajos¹³ jogtudós, Nagy Zoltán¹⁴ közgazdász, Márton Gyula¹⁵ nyelvész, Gálffy

⁸ Keszi Kovács László (Polgár, 1908 – Budapest, 2012), néprajzkutató, történész és közgazdász végzettséggel. 1934-től a budapesti tudományegyetem tanársegéde, valamint külföldi tanulmányokkal megszakítva, a későbbi Néprajzi Múzeum munkatársa, 1939-ben utóbbi Etnológiai Adattárának megvalósítója. 1940–1944 között a kolozsvári tudományegyetem tanára, 1941-től az ETI intézeti tanára, néprajzi osztályának a vezetője. A háború után a budapesti tudományegyetem és az MTA tudományos kutatója, egyetemi tanár, 1973-as nyugdíjazásáig. (https://hu.wikipedia.org/wiki/K._Kov%C3%A1cs_L%C3%A1szl%C3%B3.)

⁹ Venczel József (Csikszereda, 1913 – Kolozsvár, 1972), társadalomkutató, egyetemi tanár, közíró. Meghatározó személyisége volt a két világháború közti erdélyi magyar szociológiának, az erdélyi földkérdéssel, demográfiával, a szociológia módszertanával foglalkozott. 1941–1946 között az ETI intézeti tanára, majd a kolozsvári Bolyai Egyetem tanára, levéltáros. A kommunista román állam kétszer is letartóztatta, utóbbi alkalommal tizenegy évet ült. 1969-től haláláig a Babeş–Bolyai Tudományegyetem tudományos kutatója (Székely 2014, 6–10).

¹⁰ Méri István (Abony, 1911 – Budapest, 1976), restaurátor, régész. 1932-től a Magyar Történeti Múzeumban restaurátor, 1934-től ásatásokon is részt vett. 1942-től az ETI intézeti segédtisztje, 1942–1944 között a kolozsvári tudományegyetemen képezte magát. 1944-ben visszakerült a Magyar Történeti Múzeumba, majd a Teleki Pál Tudományos Intézetben (1949-től Kelet-Európai Tudományos Intézet, Néptudományi Intézet) dolgozott. Közben befejezte tanulmányait a budapesti egyetemen, 1948-ban a szegedi tudományegyetemen szerzett doktori fokozatot. 1949-től újból a Magyar Történeti Múzeum és az abból letisztuló mai Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, 1958–1963 között a Középkori Osztály vezetője (MMACS 2002, 599–601).

¹¹ Járdányi Paulovics István (Izsa, 1892 – Debrecen, 1952), régész, egyetemi tanár. 1940-től haláláig a debreceni tudományegyetemen az egyetemes ókori történelem és a régészet nyilvános rendkívüli tanára. Régészeti kutatásaiban a pannóniai limes kérdéseivel, a keleti kultuszok emlékeivel, a pannóniai és daciai limes erődítményeivel, Savaria-kutatással foglalkozott, ásatási leleteket közölt. Tagja volt a Magyar Régészeti és Történeti Társulatnak és a Német Régészeti Intézetnek (MMACS 2002, 689).

¹² Juhász István (Nagyenyed, 1913 – Kolozsvár, 1984), református teológiai tanár. 1942–1947 között az ETI intézeti tanára. 1948-tól a Kolozsvári Református Teológiai Fakultás professzora, 1960–1966 között az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet rektora. 1969-től a prágai Comenius Teológiai Fakultás, a debreceni Református Teológiai Akadémia díszdoktora (RMIL, 2, 532–563).

¹³ Nagy Lajos (Marosvásárhely, 1911 – Budapest, 1986), jogtudós, bibliográfus. Kutatói pályáját az ETI-ben kezdte, 1943-ban. 1944-ben behívták katonának, hadifogságba esett. Hazatérve, Budapesten telepedett le, és a Kelet-Európai Tudományos Intézet, majd az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársa volt (RMIL, 4, 54–55).

¹⁴ Nagy Zoltán (Hódmezővásárhely, 1905 – Kolozsvár, 1948), közgazdász, szakíró. Az erdélyi Hangya Szövetkezet iskolaszövetkezeteinek szervezője és vezetője. 1941–1944 között az ETI intézeti tanára, majd 1945–1948 között a Bolyai Egyetemen tanított (RMIL, 4, 74–75).

¹⁵ Márton Gyula (Nagymon, 1916 – Kolozsvár, 1976), nyelvész, egyetemi tanár. A romániai magyar nyelvjárás kutatás kiemelkedő alakja. *A nagymoni néprajzi ígertővei és igealakjai* címen megírt disszertációját a Kolozsvárra visszaköltözött Ferenc József Tudományegyetemen 1942-ben védte meg, majd bekapcsolódott az erdélyi magyar nyelvátlasz megteremtésére irányuló munkálatokba. Nemcsak Kolozsvár és vidéke magyar nyelvföldrajzi felvételezését végezte el, hanem 1942-től szolgálatra beosztott intézeti tanárként részt vett az ETI-nek a Borsa-völgyben kezdeményezett kutatómunkájában is. Orosz hadifogságból (1944–1947) hazatérve, a kolozsvári Református Kollégium tanára, majd 1948 őztől előadótanár a Bolyai Egyetem magyar nyelvészeti tanszékén. 1950-től egyetemi tanár, majd tanszékvezető, a filológiai kar dékánja és rektorhelyettes (MÉL, III, 509).

Mózes¹⁶ nyelvész, Nagy Jenő¹⁷ nyelvész, Finta Zoltán¹⁸ költő. De a „segédmunkaerők”, mint Nemec Anna¹⁹, Kovács Katalin²⁰ sem maradhattak ki. A versezetből többek között megtudhatjuk, hogy Venczel József nem sokat tartózkodott az intézet falai között („Intézetet megveti, / Lábát oda sem teszi”). Juhász István egyháztörténész nem szerette a pajzán vicceket („Szaftos viccek cserzője, / A szent beszédek szerzője”), vagy, hogy Tamás Lajos nem kis erőfeszítés árán gyűjtötte be az ETI Évkönyve számára a kutatóktól a cikkeket („Mi van öregem a cikkel, / Kérdi szatíra dikiccsel”).

Találóak a jelzők is, amelyekkel László Gyula az egyes kutatótársait jellemezte („Lajos, a nagy Tamás”; „Népbogarász, szép Nagy Jenő”; „Méri Pista, a szelíd”). Nem mindegyik kutató szerepel a versezetben, így pl. Szabó T. Attila,²¹ a nyelvészeti szakosztály vezetője sem, valószínűleg azért, mert nem intézeti tanári minőségben volt a munkatársuk. A versezet végén az intézetet létrehozó és működtető, 1942-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter Hóman Bálint is feltűnik, aki eszerint miniszterségét követően is személyesen döntött magas hivatali pozíciójában az ETI esetleges evakuálásáról.

¹⁶ Gálffy Mózes (Nagyszeben, 1915 – Budapest, 1988), nyelvész. 1940–1941-ben a kolozsvári Unitárius Kollégiumban a magyar nyelv és irodalom tanára, 1942–1944 között az ETI szolgálatra beosztott intézeti tanára. Adjunktus, majd 1956-tól előadótanár a Bolyai Egyetemen, 1970-től 1980-ig a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszéken adott elő (RMIL, 2, 40–42).

¹⁷ Nagy Jenő (Kolozsvár, 1916 – Kolozsvár, 1996), nyelvész, néprajzkutató. 1940–1944 között kutatóként dolgozott az ETI-ben, utána 1950-ig a Bolyai Egyetemen volt a német nyelv lektora, illetve adjunktus a néprajzi tanszéken. 1950–1956 között tanárként működött, majd 1959-ig a Román Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi Intézetének tudományos kutatója. 1959-ben adminisztratív munkakörbe helyezték, és csak 1968-tól folytathatta tudományos pályáját (RMIL, 4, 47–49).

¹⁸ Finta Zoltán (Nagyajta, 1893 – Budapest, 1947), költő, újságíró. Középiskolai tanulmányait Erzsébetvároson végezte, majd orvosi tanulmányokat folytatott Kolozsváron, ami katonai szolgálata miatt félbemaradt. 1940-től Kolozsváron a *Keleti Újság* c. lapot szerkesztette, az ETI-ben 1943-tól intézeti tanár, bibliográfiákat állított össze. 1944-ben a trianoni Magyarországra menekült (MÉL, IV, 263).

¹⁹ Nemec Anna elemi iskolai tanítónőt 1942-től osztották be szolgálatára az ETI-be. (ETIJ 1942, 1; ETIJ 1943, 22.) Később irodalmi munkát végzett. Valószínűleg a kolozsvári Bolyai Egyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi karán 1946. február 27-én tartott, XIII. rendes ülésén felvett jegyzőkönyv szereplője is ő: „Nemec Anna II. éves kari hallgató kérése rendkívüli hallgatóként lehallgatott éveinek rendes éveikül való beszámítása iránt. 1945–46” (KÁL, Fond 1363, inv. 1476, Dos. 118, 376).

²⁰ Kovács Katalin (1903–1989), húga Kovács László (1892–1963) írónak, nagynénje Kovács Sándor (1928–1984) biológus és Tiboldi Zoltán (1929–2013) könyvtáros muzeológusoknak a Székely Nemzeti Múzeumból, valamint Kovács András művészettörténésznek, stb. 1942-től alkalmazták az ETI-ben díjnoknak, irodalmi munkát végzett. (ETIJ 1942, 1; ETIJ 1943, 22. Az anyakönyvi adatokat Kacsó Andrásnak köszönöm.)

²¹ Szabó T. Attila (Fehéregyháza, 1906 – Kolozsvár, 1987), erdélyi magyar nyelvész, történész, irodalomtörténész, néprajzkutató, az MTA tiszteleti tagja. 1936-tól Kolozsváron az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában Kelemen Lajos mellett tevékenykedett, 1940-től a kolozsvári egyetemen a magyar nyelvészet tanára volt. 1940-ben kinevezték a Magyar Nyelvtudományi Intézet igazgatójává is, illetve az akkor megalakult ETI nyelvészeti osztályának élére, intézeti tag egyetemi tanár minőségben. 1945-ben, a Bolyai Egyetem megalakulásakor a Nyelvtudományi Tanszék vezetője lett. 1952-ben eltávolították az egyetemről, és a Román Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi Intézetében a román–magyar nagyszótár szerkesztéséhez osztották be. 1954-től visszatérhetett az egyetemre, ahol 1971-ben történt nyugdíjazásáig magyar nyelvtörténetet tanított (MÉL 1994, 825–826).

László Gyula többek között Hóman Bálintnak köszönhette, hogy a második bécsi döntés után, 1940 őszén Kolozsvárra került az újonnan létrehozott Erdélyi Tudományos Intézetbe. Egyetemi tanári pályáját a Szegedről visszatelepített kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen, 1941 szeptemberében kezdte meg, miután magántanárrá habilitáltak. A „kis magyar világ” időszakában azonban korántsem számított „ejtőernyősnek”, hiszen 1910-ben székely szülők gyermekeként, az erdélyi szászöldi Kőhalomban (ma Rupea, Brassó megye) látta meg a napvilágot.²²

A László családnak többször kellett menekültként elhagynia az országrészt, a trianoni békediktátum után pedig véglegesen Budapesten telepedtek le. A Képzőművészeti Főiskola elvégzése (1933), majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem (ma Eötvös Loránd Tudományegyetem) bölcsészdoktori oklevélének megszerzése (1935) után László Gyula a Magyar Történeti Múzeum²³ segédőre lett (1937), itt érte 1940 őszén – Észak-Erdély visszatérte után – a felkérés az újonnan létrehozott kolozsvári ETI ún. intézeti tanári állásának betöltésére. Egyben az ETI régészeti szakosztályának vezetésével is megbízták (Tamás 1941: 413; Mikecs 1944: 14–16; Sárándi 2015: 469).

László Gyula 1941 júliusában nyerte el az egyetem magántanári kinevezését, és ettől kezdve a leghangsúlyosabban a honfoglalás korával foglalkozott, hiszen a két évtizedes román tudománypolitika érvényesülése miatt ebben volt a legnagyobb lemaradás. Nevéhez fűződik a Kolozsvár – Zápolya utcai honfoglalás kori temető „vitézi sírjának” feltárása, amellyel bebizonyosodott, hogy Erdély földjén a honfoglaló magyarság már a honfoglalás korában megtelepedett (László 1942a: 541; László 1942b: 584; László 1943: 371). Kolozsvári éve alatt írta meg *A honfoglaló magyar nép élete* című könyvét (László 1944), amelyet a szakma napjainkig alapműként tart számon. A Szamos-parti városban dolgozta ki részletesen a régészeti néprajz módszerét is, a többi között azt a meglátását, hogy a temető a földi élet tükörképe, amelyben fordított világgép érvényesül (László 1944: 468–472). Utóbbit annyira sajátjának érezte, hogy humoros vereszetében is ezzel jellemezte magát („Írta: Alugy Ólszál, a fordított világgép szentje”; „Önvallomás: / A bal jobbá változik, / A jobb ballá változik”).

Tudományos tevékenysége elismeréseképpen 1944 nyarán a honfoglalás tárgykörében egyetemi katedrát kapott a kolozsvári tudományegyetemen, amelyet azonban a front közeledése, majd az újabb román impériumváltás miatt nem foglalhatott el. A 2. világháború befejezése után az egyetem ingó és ingatlan vagyonát a Nagyszebenből visszatérő román egyetem vette át, az újonnan létrehozott magyar tannyelvű Bolyai Egyetem régészeti tanszékét viszont László Gyula vezette 1949-ig, amikor meghívást kapott a budapesti egyetemre, a „Népvándorlás és az első magyar századok régészete” tanszék élére. A Bolyai Egyetem tanári tisztségét sem

²² László Gyula részletes életrajzát lásd Balassa–László 2001.

²³ A Magyar Történeti Múzeum ekkor a mai Magyar Nemzeti Múzeumhoz képest az Iparművészeti és a Néprajzi Múzeumot is magába foglalta.

szándékozott feladni,²⁴ de 1949-ben a román állam megtiltotta az idegen állampolgárságú tanárok alkalmazását a román felsőoktatásban (Lázok–Vincze 1998: 43; Balassa–László 2001: 88).

Budapesten sem várt rá jobb sors. Az 1945 utáni politikai történések megakadályozták, hogy a neki ígért egyetemi katedrát és a Magyar Történeti Múzeum-főigazgatói posztját elfoglalhassa (Balassa–László 2001: 88; Benkő 2012: 74; M. Lezsák 2017: 181). László Gyula 1949 nyarán visszatérve Budapestre, néhány hónapon át megbízásos munkákból tartotta el családját, míg az év végén beosztott régészeti előadóként a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjához került (Mesterházy 1993: 281–282; Balassa–László 2001: 89–98; Benkő 2012: 74). Óraadóként 1950-től alkalmazták a budapesti egyetemen. 1952-ben a Magyar Nemzeti Múzeum újonnan alakult Középkori Osztályának vezetője lett, 1957-től pedig 1980-ig nyugállományba vonulásáig a budapesti tudományegyetem régészeti tanszékén egyetemi tanári, majd tanszékvezető egyetemi tanári tisztséget töltött be (MMACS 2002: 550). 1998-ban a Székely Nemzeti Múzeum és a Barabás Miklós Emlékbizottság sepsiszentgyörgyi kiállításának megnyitójára igyekezve, Erdély kapujában, Nagyváradon hunyt el.

Amit az ETI-ről és Kolozsvár bombázásáról a vers kedvéért röviden tudni kell

Az Erdélyi Tudományos Intézet 1940 októberében alakult meg,²⁵ az 1920 után „erősen visszaesett erdélyi magyar társadalomtudományi kutatások pótlására, illetve az újabb – főként magyar népiségtörténeti – munkák irányítására” (Kósa 1977: 713.). Székhelye Kolozsvárott, az Erzsébet út 21. sz. alatt volt (3. ábra). Az intézet épülete a román megszállás idején a Néprnyelvkutató Központnak adott otthont, 1940 telén alakították át és újították fel (Tamás 1941: 416). A szervezés és a vezetés munkálataival Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter Tamás Lajos és Kniezsa István kolozsvári egyetemi tanárokat bízta meg. Az ETI gondolatát még gróf Teleki Pál vetette fel (Tamás 1941: 409), terveit a vezetésére kiszemelt két tudós dolgozta ki. A Tamás Lajos által 1944-ig vezetett intézmény „az egyetemes magyar és a szorosabb értelemben vett erdélyi magyar tudományosság ügyét szolgálta” (Tamás 1941: 410). A kormányzat a kutatásoktól a trianoni döntéssel megtépázott magyarság öntudatának erősödését is remélte (Mikecs 1944: 5).

Megalakulásakor öt intézeti tanár tagja volt az ETI-nek: László Gyula mellett az általa a versekben is megörökített Nagy Zoltán, Venczel József, Kovács László

²⁴ Tervei szerint a két város között ingázva, a tavaszi félévet töltötte volna a Bolyai Egyetemen, ahová lehetséges helyetteseinek Székely Zoltánt, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatóját, és Szabó György irodalomtörténészt, klasszika-filológust nevezte meg. Lásd erről a László Gyula családi hagyatékában lévő, *Pro memoria 1949. c. dokumentumot* (Benkő 2012: 73–74; M. Lezsák 2017: 181).

²⁵ Az ETI tevékenységéről bővebben lásd Szabó T. 1940–1941: 183–189; Tamás 1941: 409–416; ETIJ 1942–1943; Mikecs 1944; Benkő 1992: 62–71; Imreh 1995: 11–12; Faragó 1996: 48–54; Faragó 1997: 3–4.

és Makkai László. Hóman Bálint 1941 szeptemberében jelentette be a Teleki Pál Tudományos Intézet megalakulását, amelynek az Államtudományi Intézet és a Történettudományi Intézet mellett az ETI is tagintézete lett (Tamás 1941: 410). 1942. január 1-jei hatállyal a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium további három intézeti tanárt nevezett ki: Jancsó Elemért, Tóth Zoltánt és Juhász Istvánt. Egyidejűleg szolgálattételre beosztotta Gálffy Mózes, Imre Samu, Márton Gyula középiskolai tanárokat, és intézeti címet adományozott nekik (ETIJ 1942:1). Tóth Zoltán történész röviddel kinevezése után Budapestre távozott, míg Imre Samu nyelvjáráskutató 1944-ben a keleti fronton harcolt, ezért nem szerepelnek László Gyula versében. Nagy Lajos bíró, az intézet jogásza 1943-ban került az ETI-hez (ETIJ 1943: 1).

Az ETI 11 szakosztállyal működött, a régészeti mellett földrajzi, néprajzi, történeti, társadalomtudományi, nyelvészeti, magyar–román kapcsolatokkal foglalkozó, irodalmi, embertani, élettani szakosztálya is volt (Tamás 1941: 412). Régészeti szakosztályát megalakulásától, 1940 ősztől László Gyula intézeti tanár vezette, 1942. január 31-től alkalmazták Méri István I. osztályú segédtszert (ETIJ 1942: 1), szerződéses munkaviszonyban viszont a feltárások során több erdélyi²⁶ és budapesti²⁷ kutatót is foglalkoztattak,²⁸ köztük a *Gondolatok a pincében* c. humoros verszetben is szereplő Paulovics Istvánt, a debreceni egyetem nyugalmazott rendkívüli tanárát. 1943-ban László Gyula kezdeményezte a kolozsvári főtéri „mintaásatást”, amelynek során Méri István megtalálta a város 12. századi, templom körüli temetkezőhelyét.²⁹ A dokumentálásban és újszerű feldolgozásban (pl. a természettudományos vizsgálatok alkalmazása) mintaásatás Kolozsvár településtörténetéhez is új adatokkal járult hozzá: a feltárás során az őskori rétegek fölött csupán Napoca, a római város maradványait és a magyarság emlékeit találták meg.³⁰ A főtéri ásatáson részt vett İbrahim Kafesoğlu³¹ ankarai régész is, aki a legújabb ásatási technikákat tanulmányozta (ETIJ 1943: 3). Az ETI régészeti szakosztályát László Gyula az intézet megszűnéséig, 1947-ig vezette, 1944 nyarán az intézet igazgatói posztjára is felkérték,³² amit azonban nem

²⁶ Rendszeresen foglalkoztatták Ferenczi Sándort és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum fiatal múzeumőrét, az intézmény későbbi igazgatóját, Székely Zoltánt.

²⁷ Pl. Radnóti Aladárt, a Magyar Történeti Múzeum fiatal múzeumőrét, és Szilágyi Jánost, az aquincumi múzeum régészét.

²⁸ 1943-ban a fényképleltár és a régészeti kataszter munkájában Egyed János végzős középiskolás tanuló is „segédkezett” (ETIJ 1943, 1).

²⁹ Méri 1986, 9; Gáll–Gergely 2009: 217. A témáról még lásd: Filep 2018: 107–138.

³⁰ ETIJ 1943, 3; Méri 1986: 9; MMACS 2002: 599; Gáll–Gergely 2009: 217. Megállapítását a 2017 tavaszán feltárt 6. századi edényégető kemence módosítja: Gáll Erwin et al. 2017: 64.

³¹ İbrahim Kafesoğlu (1914, Tefenni – Isztambul, 1984), ankarai török régész. 1936-tól nyelvészetet, történelmet és földrajzot tanult az ankarai egyetemen. 1940–1945 között Magyarországon tanult, hazatérve az Ankarai Egyetem Nyelv, Történelem és Földrajz Tanszéken kezdett el tanítani. Később az Isztambuli Egyetem Irodalmi Tanszékén középkori történelmet tanított, 1959-től az Isztambuli Egyetem Turkológia szakának professzora, majd tanszékvezetője. (<http://web.archive.org/web/20160303224240/https://www.otuken.com.tr/index.php?p=Writers&view=123>; 2019.09.26. A török nyelvű szócikk fordítását Somfai Dávidnak köszönöm.)

³² Makkai László, Kovács László és Juhász István által aláírt levél, Kolozsvár, 1944. július 17. A levél László Gyula családi hagyatékában található.

fogadott el. Az intézet 1940–1944 közötti tevékenységét 1944-ben Mikecs László³³ foglalta össze, és a régészeti szakosztályt az elért eredményei alapján az első helyen tárgyalta (Mikecs 1944: 14–16).

Fontos kutatásokat végeztek Szabó T. Attila irányítása alatt a nyelvészeti szakosztályban is. Erdély településtörténetének feldolgozásához járultak hozzá a pl. Kalotaszegre, Kolozsvár környékére, a Borsa-völgyre és Hétfalu vidékére vonatkozó helynévanyag felgyűjtésével, de gondot fordítottak a hangtani és alaktani megfigyelésekre, valamint a szókincs vizsgálatára is. A néprajzi gyűjtés Gálffy Mózes tevékenysége nyomán az igealakokra is kiterjedt (Tamás 1941: 414). A magyar–román kapcsolatok szakosztályát az ETI főigazgatója, Tamás Lajos vezette, aki pl. a román nyelv magyar kölcsönszavait művelődéstörténeti szempontból tanulmányozta, Knieszsa István szlavista, 1941-től az ETI ügyvezető igazgatója pedig többek között Erdély vízneveit vizsgálta (Mikecs 1944: 21).

A történettudományi kutatások terén tevékenykedett Makkai László és Juhász István. Venczel József a társadalomtudományi szakosztály vezetőjeként az erdélyi román földbirtokreformot célzó kutatásai mellett a falukutatás módszerét dolgozta ki, amelynek alkalmazására falukutató táborokat rendszeresített (Tamás 1941: 413–414). Az irodalmi és néprajzi kutatások is fontos adatokkal szolgáltak Erdély művelődéstörténetéhez, az előbbi területen pl. Jancsó Elemér 18. századi és 19. század eleji kéziratokat közölt (Mikecs 1944: 21), az utóbbiban K. Kovács László a kolozsvári hóstátiak temetkezését dolgozta fel (Tamás 1941: 412; Balassa–László 2001: 51).

Amint a versezet végén széljegyzetben László Gyula megjegyezte: a front közeledésének hírére 1944-ben az ETI apparátusát és ingó vagyont a békés megyei Okányba, a Szilágy-kastélyba akarták menekíteni, amit azonban, Hóman Bálint ellenvetése miatt végül nem valósítottak meg. 1945-ben, az ismételt román impériumváltás után az ETI-t is átszervezték. Az intézet az újonnan létrehozott magyar tannyelvű Bolyai Egyetem keretében folytatta tevékenységét,³⁴ a régészeti szakosztályt továbbra is László Gyula vezette.³⁵ 1947-ben a román állam felszámolta (Benkő 1992: 71).

A humoros versezet vidámnak aligha nevezhető időszakban született: Kolozsvár bombázásának hatására vetette papírra László Gyula. A város bombázására a második világháború vége felé, 1944. június 2-án került sor, a Frantic hadművelet során. Az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió által közösen végrehajtott akció 1944 júniusától szeptemberéig tartott, amelynek során a Dél-Olaszországból

³³ Mikecs László (Diószeg, 1917 – Tăganroș, 1944), történész, író. Magyar–német szakos tanári diplomáját a budapesti egyetemen szerezte, ahol Eötvös-kollégista volt. 1942-ben került Kolozsvárra, mint a Gyakorló Gimnázium tanára. Bekapcsolódott az ETI munkájába, a *Hitel* és az *Erdélyi Múzeum* munkatársa. 1944 őszén civilként elhurcolták, és szovjet fogolytáborban halt meg (RMIL, 3, 578).

³⁴ Átszervezése után a Kolozsvári Bolyai Egyetem – Erdélyi Tudományos Intézet nevet viselte.

³⁵ Az ETI 1945 utáni működésére vonatkozó iratokat lásd KÁL, Fond 1363, inv. 1476, Dos. 122, 218. Az új szabályzatra vonatkozó dokumentumot lásd Uo., Dos. 3, 563–569.

és Angliából felszálló légi kötelékek nem tértek vissza a támaszpontra, hanem ukrainai repülőtereken szálltak le, a visszaúton pedig ismét bombázni tudtak. A hadművelet június 2-án kezdődött, a célpontok Nagyvárad, Kolozsvár, Szolnok, Debrecen, Miskolc, Szeged, Püspökladány és Piski vasúti létesítményei voltak. A légingsapás következtében Magyarország vasúti közlekedése három napra megbénult.

1944. június 2-án 9 órakor szólaltak meg Kolozsváron a légvédelmi szirénák, majd 9 óra 8 perckor a repülőgépek röpcédulákat szórtak a városra. A vasútvonal bombázása 9 óra 14 perckor kezdődött meg, mintegy 5 kilométer hosszúságban, 6-700 méter széles sávban. A város légvédelmét ellátó hat gépágyú, amelyek hatósugara 3500 méter volt, nem voltak képesek a 6–7000 méter magasságban repülő gépeket eltéríteni. Az ötven percig tartó bombázás során a városra több mint ezerkétszáz bomba hullt, a polgármesteri iroda jelentése szerint 459-en veszítették életüket (362 polgári halott, 32 magyar és 65 német katona). A szóbeszéd azonban sokkal több áldozatról tudott. 385 épület teljesen megsemmisült, 860 pedig helyreállításra szorult. Több helyen megsérült a villany- és telefonhálózat is.³⁶

GONDOLATOK A PINCÉBEN³⁷

Drámai dialógus az igazság könyörtelen keresésére, előhanggal, invokációval, inkarnációval, meditációval és nagy záró kórossal, itt-ott Kniezsa³⁸ szellemének közbeszólásától zavarva.

Írta: Alugy Ólszál, a fordított világgép szentje³⁹

Előhang a címre írt változatokkal

Gondola-tok a pincében.

*Hát már ilyen nincsen kérem,
Van tokja a hegedűnek,
S néhanapján még az észnek.*

*Ámde hogy a gondolának
Legyen tokja? Nem a másnak
Szól a tézis, s nyilvánvaló,
Téves útra vitt a nyakló.*

*Gondolatok magyar nyelven
Csónakház az ugye kérem.
Hiba van tehát a címben,*

³⁶ Kolozsvár bombázásáról részletesen lásd Asztalos –Papp 2014.

³⁷ Közvetlenül a cím felett, László Gyula kézírásával: „1944 nyarán / Erdélyi Tudományos Intézetben”. A verszet két példányban van meg László Gyula családi hagyatékában. Ugyancsak László Gyula kézírásával, a másik verzióban 1995-ös dátummal a kézirat tetején: „1944. tavaszán írt kedves marhaság!” A „tavasz” megjelölés valószínűleg téves, a verszet 1944 nyarán, Kolozsvár bombázása (június 2.) után születhetett. A kéziratban László Gyula aláhúzásokkal emelt ki néhány sort, amit a tanulmányban *dekurzálva* jelöltünk.

³⁸ Kniezsa István, ekkor az intézet település- és népiségtörténeti osztályának a vezetője, lásd 5. jegyzet.

³⁹ A verszet másik verziójában (vö. 37. jegyzet) az „intézetünk bájos virágszála” szerepel.

*Megfordítva irták régen.
Pincetok a gondolában.
Ebben már több ráció van,
Ámde még az új címben
Sincs értelem bőviben.*

*Vizsgáljuk hát tovább egyre,
Pincetokban szeszre sejtve.
Ámde mi a gondola?
Magyar nyelven félmúlt a!*

*Az ki nyelvnek bűvárlója,
Jól tudja, hogy ennek tokja
Nem más, mint az agyvelő.
Címünk értelme már nő.*

*Új címként már felködlőben:
Spiritusz⁴⁰ az agyvelőben.
Ámde most meg az baj itten,
Hogy igazság nincs e címben.*

*Nézzünk ennek mélyére,
S feleljünk a kérdésre.
Egyelőre nem a pohár,
Csak gondolat feneke vár.*

*(Kniezsa szelleme izgatottan:
Aztán meg az enyém. A jelenlevők
nem zavartatják magukat, s tovább épülnek a versen.)*

*Nem kell oda nagy vátesz:
In hoc vinko⁴¹ nincsen szesz.
Ez egyúttal a megoldás,
Eszmetoron szép áldomás.*

*Miben nincs szesz, víz csupán,
S így szörnyű tortúrán
Elérkeztünk az út végéhez,
A megtalált helyes címhez:*

*H₂O az agyvelőben.
Ez az óda észtvesztően
Igaz címe, semmi más,
S egyúttal a vallomás.
Invokáció a sötétséghez*

Művelődéstörténeti adalék az eszmék keletkezéséhez.

*Pincénk erős légoltalmi,
Nem oly régi, égi talmi.*

⁴⁰ A verszetet legderűsebb, kulcs-kétértelműsége.

⁴¹ Ebben a vinkóban. (Az *in hoc signo vinces* toposzra – 'e jelben győzni fogsz' – játszik rá.)

*Gerendája a fürdőkádja,
Lekvárfőző nagy kályhája.
Összeült az agytröszt akkor
Légtalmi riadókor,
Forrott az agy-párolt aggkor-
Paralízis komoly faktor.
Athéneként Zeus-agyból
Pattant ki a Tamás⁴²-agyból.
Hogy versre kék egyszer kelni
Intézetet énekelni.*

*E gondolat, mint a ragály,
Agyról-agyra továbbra száll
Tagjaira Intézetnek,
Kik im, egyre versbe kezdnek.*

*Inkarnáció. E cím hallatára Kniezsa szelleme mélabúsan szól:
Van egy tippem. A szerző: Jól van, ne zavarj, hagyjad a végére.*

*Tehát kezdődik az igazság testté válása:
Kezdi Lajos, a nagy Tamás,⁴³
Ki évkönyvről évkönyvre⁴⁴ mász.
Mi van öregem a cikkel,
Kérdi szatíra dikiccsel.*

*Magánéletében tudós,
Ki még hangban is K-át turós
Tremolós⁴⁵ ős fenomén,
Halandzsája a foném.*

*Titkára, az éberszemű
Népbogarász szép Nagy Jenő⁴⁶
Bakszászokkal⁴⁷ bogarász,⁴⁸
Aktára csak fejet ráz.*

⁴² Tamás Lajos, az ETI ekkori igazgatója, lásd 4. jegyzet.

⁴³ Tamás Lajos, lásd feljebb.

⁴⁴ Tamás Lajos az ETI évkönyvének is főszerkesztője volt.

⁴⁵ Szójáték a zenei kifejezés *tremolóra* ('remegtetés'): Tamás Lajos 1933-ig apja után a *Treml* nevet viselte, ekkor behívták a Volksbundba, ez elleni tiltakozását hangsúlyozva vette fel székely anyja családnevét (Balassa–László 2001: 54). A *treml* máskülönben jelentésem német szó ('tan').

⁴⁶ Nagy Jenő nyelvész, néprajzos ekkor az ETI titkári feladatkörét is ellátta. Lásd 17. jegyzet.

⁴⁷ A bakszász kifejezés Mária Terézia trónra lépése (1740) utáni kényszertoborzás időszakában alakult ki. Hogy az erőszakos újoncozástól az erdélyi szászok megmeneküljenek, előfordult, hogy a legények női ruhákba öltöztek. Gyanús helyzetekben a toborzó magyar katonatisztek fel-felnyúltak a szászok szoknyái alá, majd így jelentették be a végeredményt: „Bak a szász!” Ugyanez magyarázza azt is, hogy az erdélyi szászok gyakran női neveket (pl. Mária, Erika stb.) adtak a fiúgyermeknek (Tánczos Vilmos szóbeli közlése, amit ezúton is köszönök).

⁴⁸ Nagy Jenő nemcsak az erdélyi magyar, de az erdélyi szász nyelvjárásoknak is kiváló tudósa volt. (Balassa–László 2001: 51).

*És Nagy Zoltán⁴⁹?
Ő nagyzol tán?
Pórral ha ő szorít kezét,
Mebukik a szövetezet.⁵⁰*

*Nagy hiánya zárt énjének,
Térképei dömpingjének,
Hogy a gittegyletek köre
Nem került még térképekre.*

*Venczel Jóska⁵¹ tibeti,
Akárki elhiheti.
Intézetet megveti,
Lábát oda sem teszi.*

*Földbirtokkal birokra kél,⁵²
Falukutatásra kimén.⁵³
Kartotékkal tönkrement,
Káosszá tett eszmerend.*

*Bús szelidség báva-báj
Elemér de Jancsó⁵⁴ vár
Arankára,⁵⁵ ki nem holt még,
Konyul már a fűstrudacs vég.*

*Épít, épít, egyre épít,
Kőművesként egyre szépít.
Erdélyi ritkaságokat⁵⁶
Ő magából nyögve kiad.*

*Sötét fénykép kamarába,
Kovács László⁵⁷ ül magába.
S könyv híján a jó hóstáti
Nem tudja holtit temetni.⁵⁸*

⁴⁹ Nagy Zoltán közgazdász, szakíró, ekkor az ETI munkatársa. Lásd 14. jegyzet.

⁵⁰ Nagy Zoltán az erdélyi szövetezeteket kutatta (Mikecs 1944: 8).

⁵¹ Venczel József ekkor az ETI intézeti tanára. Lásd 9. jegyzet.

⁵² Venczel József a két világháború közti erdélyi földbirtokreformmal is foglalkozott, e témában megjelent könyve: *Az erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár, 1942.

⁵³ Venczel József az erdélyi falukutatás módszerének kidolgozója volt. Erről lásd Tamás 1941: 413–414; Balassa–László 2001: 49.

⁵⁴ Jancsó Elemér irodalomtörténész, ekkor az ETI munkatársa. Lásd 7. jegyzet.

⁵⁵ Aranka György (1737–1817) négy kötetre terjedő levelezését Jancsó Elemér 1944-ben rendezte sajtó alá, de a megjelenése bizonytalan volt (Erről lásd Mikecs 1944: 21).

⁵⁶ Utalás a Jancsó Elemér szerkesztette, *Erdélyi Ritkaságok* című könyvsorozatra.

⁵⁷ K. Kovács László néprajzkutató, ekkor az ETI néprajzi osztályának vezetője. Lásd 8. jegyzet.

⁵⁸ Utalás K. Kovács László könyvére (*A kolozsvári hóstátiak temetkezése*, Kolozsvár, 1944).

(Kniezsa szelleme prózában:

Na talán nem mindig magában! Ne zavarj, újra kezdem. Tehát:)

*Egyébként ő arisztokrát.
Grófi intézet⁵⁹ doktorát
Tisztelheted benne ó kegyes,
Ő nemes jegyes névjegyes.*

*Ladislaus de Makkai,⁶⁰
Ki az eget fölállali,
Mondá Tamás,⁶¹ senki más,
Hogy e munka felemás.*

*Ő különben nagy halász,
Agyvelőkben kotorász,
Kniezsából ötletet húz
S tovább lesi, mint a hiúz.*

*Juhász Pista⁶² apapap,⁶³
Okmánytárból jót harap.⁶⁴
Szaftos viccek cserzője,
A szent beszédek szerzője.*

*Püspökségnek várója,
Nincsen neki záróra.
Törekvésben, eredményben
Jezsua célszentjében.⁶⁵*

(Kniezsa röhög: Te marha!)

*Nagy Lajos⁶⁶ a csatatéren,
Kisebbségi jogi sérem⁶⁷
Érhet immár nélküle,
A jó isten segítse.*

⁵⁹ Utalás arra, hogy az ETI gróf Teleki Pál kezdeményezésére jött létre.

⁶⁰ Makkai László történész, ekkor az ETI intézeti tanára. Lásd 6. jegyzet.

⁶¹ Tamás Lajos, lásd feljebb.

⁶² Juhász István egyháztörténész, ekkor az ETI munkatársa. Lásd 12. jegyzet.

⁶³ Utalás Juhász István egyházi végzettségére: tanulmányait a kolozsvári Regele Ferdinand I Egyetem Bölcsészeti kara mellett a Kolozsvári Református Teológián, a bukaresti Ortodox Teológián és a nagyszebeni Ortodox Teológiai Akadémián végezte, majd a Debreceni Tudományegyetem teológiai fakultásán doktorált.

⁶⁴ Az ETI-ben az egyházi levéltárakat és Erdély művelődéstörténetét kutatta (Mikecs 1944: 18; Balassa–László 2001: 49).

⁶⁵ Utalás a katolikus–református ellentétre.

⁶⁶ Nagy Lajos jogtörténész, ekkor az ETI munkatársa (ETIJ 1943, 1). Lásd 13. jegyzet.

⁶⁷ Nagy Lajos főként a kisebbségi jogokkal foglalkozott, az ETI kiadásában jelent meg 1944-ben *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában* c. műve, amelyben elsődleges forrásokra hivatkozva, áttekintette a két világháború közti román kisebbségi jogot (Mikecs 1944: 8).

*Méri Pista,⁶⁸ a szelíd,
Főtéren és ős bilit.⁶⁹
Lakásinség libafarm,
Térképkúra jaj de fajn!
Precizitás majsztere,
Kétélyeknek mestere,
Paulovics⁷⁰ nagy könyve⁷¹
Derék el-szerkeszteje.*

*Márton Gyula⁷² e-ző, a-zó,
Népnyelvész, s e megalázó
Állapotban sorsosa
Gálfi Mózes⁷³ páthosza.*

*Finta Zoltán⁷⁴ decimál⁷⁵,
Nemec Anna⁷⁶ szedi már
Babérait énekének,
Nincs fülüik, kik érte élnek.*

*Jobb kezünk, a Katalin⁷⁷
Írógépel, s ó mi kín,
Hallani, hogy a Nemec
Interurbán félrebesz.*

*(Kniezsa prózában: hol marad a félrebesz után az él?
A szerző: nyugodjál meg, mindennap erőteljesen tapasztaljuk, hogy él.)*

*Légoltalmi talmi láz,
Vonsza bácsi⁷⁸ szirénáz.
Gálfiek⁷⁹ is mozgolódnak,
Vége van a riadónak.*

⁶⁸ Méri István restaurátor, régész, ekkor az ETI régészeti osztályának segédtsztje. Lásd 10. jegyzet.

⁶⁹ Utalás Méri István 1942-es, Árpád-kori temetőt hitelesítő főtéri ásatására – a temetőt már korábban, a főtéri illemhely ásásakor felfedezték, de a román megszállás alatt nem engedték feltárni.

⁷⁰ Járdányi Paulovics István régész, ekkor szerződéses viszonyban állt az ETI régészeti osztályával. Lásd 11. jegyzet.

⁷¹ Paulovics István könyvét, a *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése* c. kiadványt (1944) Méri István szerkesztette.

⁷² Márton Gyula nyelvész. Lásd 15. jegyzet. Gálffy Mózessel együtt részt vett a Szabó T. Attila által vezetett, az erdélyi magyar nyelvatlasz megteremtésére irányuló munkálatokban (Mikecs 1944:18).

⁷³ Gálffy Mózes nyelvész, ekkor az ETI munkatársa. Lásd 16. jegyzet.

⁷⁴ Finta Zoltán költő. Lásd 18. jegyzet.

⁷⁵ Tizedel.

⁷⁶ Nemec Anna, ekkor az ETI díjnoka (ETIJ 1942, 1.). Lásd 19. jegyzet.

⁷⁷ Kovács Katalin, ekkor az ETI gépirónője (ETIJ 1942, 1.). Lásd 20. jegyzet.

⁷⁸ Vonsza Mihály, az ETI I. osztályú altisztje (ETIJ 1943, 22).

⁷⁹ Gálfi Péter kiségitő szolga (Vö. ETIJ 1943, 22).

*(Kniezsa szelleme megihletve, versben kezd szólni:
Ugyan te állati marha,
Kimaradt egy pofatura,
Hát te hol vagy László Gyula?
Mit szerénykedsz ott hátul a?)*

*Önvallomás:
A bal jobbra változik,
A jobb ballá változik,⁸⁰
Balkezesek könyveim,
S omlanak a könnyeim.*

*Halottrabló, rongyszedő,⁸¹
Ars-ot képen kereső⁸²
Kritikátlan kritikus,
Nekem bizony most már kuss!*

(Kniezsa: van még egy tippem.)

*Köszönöm,
ahhoz nekem nincs közöm.
Társaimra testálom,
S magamét is ajánlom!*

*Meditáció, azaz a dolgok summája
Agyficamok furcsa csokra,
Intézeti tanárookra
Jellemző e torz való,
Búslakodni ezen jó.*

*Van itt minden báva-báj
Eszmetorzó, ami fáj.
Faluorzás,⁸³ szellemfutás,
Régészeti áskálódás.*

*Van itt ócska cserép tára,
Nyelvel élők tudománya,
Fehér néprajz, hittudomány,
Cédulázás töményi már.*

*Üres kartotékszekrények,
Tisztánlátott sok agyrémek,
Magyar, román és bakkszászok
Szemétdombján kaparászók.*

⁸⁰ Utalás László Gyula ún. „fordított világkép” elméletére, amelyben a temető a földi élet mása, de a tükörkép-elv miatt a temetési szertartás során a fordított rendszer érvényesül.

⁸¹ Utalás a régész szakmájára.

⁸² Utalás László Gyula képzőművészeti tevékenységére.

⁸³ Utalás az ETI Borsa-völgyi falukutatói programjára, ottani etnikumtörténetre?

*Ki mit keres, megtalálja,
Sötétkamrák bús homálya
Fedezi a tudományt.
Ezt keressed, ezt találd!*

*Ámde hiába keressük,
Emberfőben ezt nem leljük,
Borban a tudomány, a desztillált rumban,
S nem az institutum scientiarumban!⁸⁴*

Fuga egy nagy élmény emlékére

*Jelige: Fel, fel, Okányba fel, Schwarz⁸⁵ kastélya vár!⁸⁶
Fürdőkád, csempés, tiszta,
Őstölgy, park és gyermekpesztra,
Közös konyha, víg nyaralás,
Borbély, kéjgáz és minden más!*

*Még az ég is szebb, mint itt,
Járjuk szelíd tájait
Andalogva, elmélkedve,
Vidám kedvre kerekedve.*

*Ámde jön a Hóember,
Ember man az németben,
Bálintnak⁸⁷ is mondják mások,
Fuccsba ment a nyaralástok!*

(Meghatottság, többen zokognak, görög tűz, s egyetemes sajnálkozás, hogy már vége.)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Romániai Országos Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár – Arhivele Naționale ale României
Serviciul Județean Cluj (Kolozsvári Állami Levéltár – KÁL) – Fond 1363, inv. 1476: A *Kolozsvári
Bolyai Egyetem Erdélyi Tudományos Intézetének iratai*. KÁL, Fond 1363, inv. 1476, Dos.
118, 376: Nemeș Anna II. éves kari hallgatóra vonatkozó adat.

⁸⁴ Tudományos intézet.

⁸⁵ Schwartz József zsidó származású nagybirtokos.

⁸⁶ Okány (Békés megye): A Szilágy család építette a kastélyt a falu határában, később a község zsidó származású nagybirtokosai, az Okányi-Schwartz család tulajdonába került. László Gyula a verszet végén kézírással (1995. február 17-i dátummal) megjegyezte, hogy „*Okányba akarták menekíteni az ETI könyvtárát, anyagát*”.

⁸⁷ Hóman Bálint (Budapest, 1885 – Vác, 1951), 1922-től az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója, 1923-tól a gyűjteményegyetemi szervezet Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, 1932-től 1942 nyaráig rövid megszakítással végig vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1933-tól a Magyar Történelmi Társulat elnöke, 1937-től az ásatási engedélyek, egyéb közgyűjteményi jogosultságok, stb. fölött is rendelkező MNM Tanácsának elnöke. A kommunista hatalom 1946-ban letartóztatta, a váci fegyházban halt meg (MMACS 2002, 384–385).

IRODALOM

- Asztalos Lajos – Papp Annamária 2014. *1944. június 2. – Kolozsvár bombázása*. Kolozsvár.
- Balassa Iván – László Emőke (szerk.) 2001. *László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv*. Budapest.
- Benkő Elek 2012. *László Gyula kolozsvári éve, középkori régészeti és művészettörténeti munkássága*. Korunk, 23. évf. (2012/2): 70–74.
- Benkő Samu 1992. *Az Erdélyi Tudományos Intézet*. Valóság (1992/4): 62–71.
- ETIJ 1942 = *A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1942. évről*. Kolozsvár, 1943.
- ETIJ 1943 = *A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1943. évről*, Kolozsvár, 1944.
- Faragó József 1996. *Az Erdélyi Tudományos Intézet*. = Faragó József – Incze Miklós – Katona Szabó István (szerk.): *Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai. Kiállítás és konferencia. Emlékkönyv*. Budapest. 48–54.
- Faragó József 1997. *Volt egyszer egy Erdélyi Tudományos Intézet*. Helikon. VIII. évf. (1997/8): 3–4.
- Filep Antal 2018. *László Gyula és Méri István öröksége. A néprajz és a régészet együttműködésének példája*. = Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajzkutatásban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 107–138.
- Gáll Erwin – Gergely Balázs 2009. *Kolozsvár 10–13. századi temetőinek és szórványleleteinek kutatástörténete*. Acta Siculica 2009. 215–226.
- Gáll Erwin et al. 2017. „Daciától Ultrasilvaniáig” *A Kis-Szamos medencéjének településtörténeti változásai, 3/4–12/13. század*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Imreh István 1995. *Az Erdélyi Tudományos Intézetről*. Művelődés XLVIII. (1995/7): 11–12.
- K. Kovács László 1944. *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Kolozsvár.
- Kósa László 1977. *Erdélyi Tudományos Intézet*. = *Magyar Néprajzi Lexikon* (szerk. Ortutay Gyula), I. Budapest. 713.
- László Gyula 1942a. *A honfoglaló magyarok lelkialkatáról. Jegyzetek a Kolozsvár – Zápolya utcai ásatásokhoz*. Hítel 1942. 540–551.
- László Gyula 1942b. *A Kolozsvár – Zápolya utcai honfoglalás kori temető*. Erdélyi Múzeum. Új folyam 13. 47. kötet (1942/4): 578–584.
- László Gyula 1943. *Erdély településtörténetének vázlata Szt. István koráig (Erdélyi Tudományos Füzetek 167.)*. Kolozsvár. 371–390.
- László Gyula 1944. *A honfoglaló magyar nép élete*. Magyar Élet Kiadása, Budapest.
- Lázok János – Vincze Gábor (szerk.) 1998. *Erdély magyar egyeteme 1944–1949. 2. Dokumentumok 1945–1949*. Custos–Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- M. Lezsák Gabriella 2017. „Ott békültem ki magammal és a sorssal...” *László Gyula kolozsvári éve (1940–1949) a tudomány és a haza szolgálatában*. Erdélyi Múzeum, 79. köt. (2017/1). 168–182.
- MÉL, I–IV = *Magyar Életrajzi Lexikon*, I–IV, Akadémiai Kiadó, Budapest. 1967–1994.
- Méri István 1986. *Ásatás a kolozsvári Fő téren 1943*. Budapest.
- Mesterházy Károly 1993. *A magyar honfoglalás kor régészetének ötven éve*. Századok 127. évf. (1993/2): 270–311.
- Mikecs László 1944. *Új erdélyi tudomány. Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez Erdélyi Tudományos Füzetek 190*. Kolozsvár.
- MMACS 2002 = Bodó Sándor – Viga Gyula (főszerk.): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Tarsoly Kiadó – Pulszky Ferenc Társaság, Budapest.
- RMIL, 2–4 = *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 2–3. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 1991; 4, Erdélyi Múzeum Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár. 1994–2002.
- Sárándi Tamás (szerk.) 2015. *Vita Sándor: Erdélyi gazdaság, Erdélyi politika. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok (1933–1946)*. Kolozsvár.
- Szabó T. Attila 1940–1941. *Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez*. Hítel (1940–41/2): 183–189.
- Székely András Bertalan 2014. *Venczel József centenáriuma*. Honismeret 42. évf. (2014/1): 6–10.

- Tamás Lajos 1941 *Az Erdélyi Tudományos Intézet*. = Bisztray Gyula (szerk.): *Erdély magyar egyeteme*. Kolozsvár. 409–416.
- Paulovics István 1944. *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése*. Kolozsvár.
- Venczel József 1942. *Az erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár.
- Weöres Sándor 1977. *Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*. Összeállította, sajtó alá rendezte, magyarázó jegyzetekkel és utószóval ellátta Weöres Sándor. Budapest.

GÂNDURI DIN PIVNIȚĂ DE GYULA LÁSZLÓ ȘI UMORUL LUI SECUIESC ÎN VERSURI
DIN VARA LUI 1944, DE LA INSTITUTUL ȘTIINȚIFIC ARDELEAN DIN CLUJ

(Rezumat)

Savant și artist, multilateral, în perioada bombardării sistematice a Ungariei din anul 1944, Gyula László (1910–1998) a fost șeful Secției de arheologie a Institutului Științific Ardelean din Cluj. Bombardamentele au început la 3 aprilie, iar atacul aerian asupra Clujului, soldat cu numeroase victime, a avut loc la 2 iunie. Versurile lui Gyula László, acest „poem” cu ambiguități strălucite, plin de umor, chiar dacă amăruie pe alocuri, s-au născut în atmosfera adăpostului antiaerian. Pe lângă imortalizarea năzuințelor, eforturilor și colegilor din institut, acest mic giuvaier literar ne confruntă cu vraja unui creator care nu renunță la esența ludică a spiritului nici într-un context istoric marcat de nesiguranțe și pericole.

Cuvinte-cheie: Gyula László, poezie ludică, ironie, bombardarea Clujului, Institutul Științific Ardelean.

THOUGHTS FROM THE CELLAR BY GYULA LÁSZLÓ AND HIS SZEKLER HUMOUR
IN RHYMES, IN THE SUMMER OF 1944, AT THE TRANSYLVANIAN
SCIENTIFIC RESEARCH INSTITUTE OF CLUJ

(Abstract)

In 1944 the versatile scholar and artist Gyula László (1910–1998) headed the department of archaeology at the Transylvanian Scientific Research Institute of Cluj. The systematic and continuous bombing of Hungary began on 3rd April, and the bombing raid on Cluj claiming many lives took place on 2nd June. Gyula László's playful poem full of sparkling ambiguity and sometimes wry humor was created in the world of bomb shelters. In addition to giving an account of the goals and tasks of the Institute and sketching the characters of numerous colleagues László had there, this work also introduces its reader to the charm of its creator, a man who never gave up on the playful essence of the spirit, not even amidst the greatest dangers and doubts.

Keywords: Gyula László, playful poetry, irony, bombing of Cluj, Transylvanian Scientific Research Institute.

Eötvös Loránd Kutatási Hálózat,
Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Magyar Östörténeti Témacsoport,
Budapest, Tóth Kálmán u. 4., H-1097;
lezsakgabi@gmail.com

BÜKY LÁSZLÓ

KARINTHY FRIGYES: *DANA IDÁK*

Kulcsszók: Karinthy Frigyes, irodalmi karikatúra, lexikális szelekció, szintaxis, stílusjegyek.

1. Babits Mihály (1910) A Danaidák című költeményének témája a görög mitológiából származik. Danaosz ötven lányát nagybátyjuk, Aigüptosz ötven fia üldözte szerelmével. Danaosz Libüából elmenekül leányaival Argoszba, de a gyűlöletes rokonházasságot megakadályozni nem tudja. Lányainak tört ad, hogy a nászéjszakájukon öljék meg férjeiket. Hüpermnésztra kivételével ezt a többiek meg is tették. Haláluk után az alvilágban lyukas hordót kell telehordaniok vízzel. Aiszkhülosz tragikus trilógiában írta meg a történetet (*Oltalomkeresők*), azonban a második és a harmadik, *Danaidák* című rész cselekménye csupán későbbi szerzők tartalmi összefoglalásából ismeretes. Babits költői szövegművének nyelvi kivitelezése a „várható” szövegmondat-szerkesztményektől eltér, a szövegmondattani fölépítés „nem várható” volta növeli az információelméleti értelemben vett hírértéket. A vers formaisága egyedülálló. A Babits költői nyelvében „nem várható” fölépítésről J. Soltész Katalin (1961: 313) írja: „[...] a babitsi hosszú mondat fő típusa nem a szabályosan szerkesztett periódus, hanem az alá- és mellérendelést kuszán egybefonó, szétágazó, meg-megszakadó és újra visszakanyarodó vagy előre kigyózó, sokszor szinte kibogozhatatlannak tetsző mondatszövevény. [...] A »szellőtlen, bús alvilág« hangulatát idéző, végtelenül csobogó, monoton ritmusú hosszú sorokat kitöltő első mondat váza mindössze ennyi: »Lenn a csöndes alvilágban ... óriási amphorákba ... Ötven asszony mindörökre töltöget ... sohasem elég vizet.«” „Babits [A] Danaidák sajátos tördelésével – többsoros szakasz voltaképpen minden »verssor« – az asszonyok soha véget nem érő munkáját érzékelteti. A fül – a szintén hosszú – trochaikus tetrametert hallja (tizenhat szótagos sort). Az ötszörte hosszabb sorokat csak a szem érzékeli” – írja Fónagy Iván (1989²: 198). Szepes Erika – Szerdahelyi István (1981: 268) trochaikus szimultán versként mutatják be „[...] a kezdő soroknak azért oly jellegzetes a ritmusuk, mert ritmuskövető ütemekből állnak:

– U | –U || –U | – – || – – | – – || –U | – –
Lenn a csöndes || alvilágban || szellőtlen, bús || alvilágban”

A szokatlan és ritka formáról Csehy Zoltán – Polgár Anikó (2018: 43) így írnak: „Babits A Danaidák című versében terjedelmes sorok szerepelnek. Az első egység a leghabályosabban nyolcasokra bontható fel [...] A verssor végeredményben egy

szabályos kilencütemű hetvenkettes”, majd hozzáteszik „Karinthy paródiájának metrumba hasonlóan monumentális: Lenn a lenső lélekúton [...] Ez a sor azonban a záró ütem feleződése miatt »csak« kilencütemű hatvannyolcas.” A szerzőpáros nem említi a trochaikus lejtés irányát követő verslábazás egységét (Szuromi Lajos 1990: 35), amelyet a Karinthy-szöveg szintén követ. A teljes versor, amelyről az említett verstanok szólnak, így tagolható ütemekre:

Lenn a csöndes alvilágban, | szellőtlen bús alvilágban, | asphodelosok között, hol | asphodelos meg se moccan, | gyászfa nem bókol galyával, | mákvirág szirmát nem ejti, | mert a szél ott mélyen alszik, | alszik asphodelos ágyban, | mélyen alszik, nem beszél,

Az idézett szövegrész végén lévő vessző mutatja, hogy a Babits-vers első szövegmondatának van még folytatása, de ebből a részből is látható, hogy Babits a verset (a továbbiakban is) számos ismétlődő elemből építi. Ezek rendszere és a vers szintaktikai, valamint az ikonicitás szempontjából való vizsgálatának részletei nem kis mértékben jelzik, hogy Karinthy megérezte és megértette Babits stílusmódszerét (Büky 2015). Ami a babitsi szövegmondattal bonyolultságát illeti, ez esetben J. Soltész Katalin nyilván a több szövegmondategységből álló részekre utal, amelyeket a költő zárójelekkel – ( ) és [ ] – különít el. A hosszabb-rövidebb részeket magukba foglaló zárójelek és az ismétlések monotonája, amely a danaidák véget nem érő munkájának érzékeltetése – az *egyszer egy az egy, kétszer egy az kettő* részismétlése szövegfajta – alapján társíthatta Karinthy a „Matematikai költemény” megjelölést.¹

A Babits-vers első szövegmondatának áttekintése az ismétlések szempontjából mutatja a vízhold danaiszok folyton ismétlődő kilátástalan munkáját. Az előfordulások száma az szóösszetételek belsejében szököz nélkül van beírva; az első előfordulások csak akkor vannak ¹-essel megjelölve, ha a továbbiakban ismétlődnek (Büky László 2015: 120–121):

„Lenn¹ a¹ csöndes¹ alvilágban,¹ szellőtlen¹ bús¹ alvilágban,² asphodelosok¹ között,¹
 hol¹ asphodelos² meg se¹ moccan, gyász¹fa¹ nem¹ bókol galyával, mákvirág¹
 szirmát nem² ejti, mert¹ a² szél¹ ott¹ mélyen¹ alszik,¹ alszik² asphodelos³
 ágyban,¹ mélyen² alszik,³ nem³ beszél,¹
 hol² a³ tók acéltükörként mozdulatlan¹ elterülnek, pillák¹ könnyen szenderülnek, mert²
 a⁴ pillák² legyezője, habszövetnek fodrozója sohase² jár¹ ott,² a⁵ szél;²
 óriási¹ amphorákba,¹ alabastrom¹ amphorákba² ötven¹ asszony,¹ bűnös¹ asszony²
 karcsu¹ vázát megmerítve,¹ majd¹ merítve,² majd² üritve¹ kárhozott¹ bús² ötven²
 asszony³ mindörökre¹ töltöget,¹
 ötven³ kárhozott² bús³ asszony⁴ óriási² alabastrom² amphorákba³ mindhiába² töltögeti²
 drága¹ nedvét, drága² Léthéből¹ merített³ sohasem³ elég vizet.^{1”2}

¹ Karinthy egyébként az egyetemen matematika–fizika szakosként talán egy szemesztert végig is hallgatott, ld. Szalay Károly 1961: 18, 303/1. j.

² A költeményt ld. még Babits Mihály 1963: 120–122. *Összegyűjtött versei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, h. n. [Budapest]. 120–122.

A teljes versben az *asphodelos* 4, a *merit* (és változatai) 7, az *amphora* és a *Léthe* 6, az *asszony* 11 előfordulással szerepelnek, az látszik az említett földolgozás részéből a számok alapján, hogy még számos szó(összetétel) és szövegmondatrész (nemegyszer szórendi változatokban, inverzekben) ismétlődik.

2. Karinthy *Igy irtok ti* című kötetében három Babits-parafrázis sorjázik: a *Futurum Exactum* nem csupán Babits, hanem a Nyugat ízlés- és stílusvilágára is vonatkozik, az *Antik szerelem* című nyelvi megoldásai a Dana Idák eljárás módjához hasonlatosak. A *Dana Idák* szövege az alábbi (Karinthy 1912):

Dana Idák*

Lenn a lenső lélekúton {Hádesz öblén, [hol a lélek élet – állott (élet – állott, mint az állat) s aspodélosz illatokkal] öblögetve, ablakokba} ablakokba öblögetve, öblögekbe ablakogva és makogva és mekegve.

És mekegve és makogva $\sqrt[3]{\text{lent a mélybe, lent az éjbe, hol a kéjbe}}$ $\left(\begin{array}{l} \text{éjbe, mélybe} \\ \text{kéjbe, éjbe} \end{array} \right)$ Ötven

asszony, logaritmus ötven asszony és emelve és kivonva, négyzetekre, köbgyökökre, ötven asszony, hetven asszony, százhuszonhét bünös asszony, ötven órjas amphorába, aspodélosz ötven asszony = bünös asszony, mennyi jött ki, mennyi jött ki. Százkilenczven bünös asszony, óriási amphorába $\sqrt[3]{\text{amphorába, rába, rába}}$, majd mekegve, (log) majd makogva, mindörökre, mindhiába, (mert hiába [mind hiába] töltögetve, öblögetve) öblögetve ablakokba, ablakogva, és makogva, öblögekbe² és mekegve és mekegve és makogva, $\sqrt[3]{\text{fogjanak meg, fogjanak meg}}$ ...

(Megfogják.)

*Matematikai költemény

A vers címe „nem várható!” magyar nyelvi szerkezet, jóllehet első tagja azonosnak tartható a *dana* főnévvel, amely az ÉrtSzt. szerint: „3. (átv, költ) Halk, zümmögő, ütemesnek v. dallamosnak ható zaj. *Csendes álmaiban danát mormog az Olt. AR[ANY JÁNOS]*”, a Nszt. alapján pedig „2. (tulajdonnév részeként is) (kissé rég)’ »műfaji kategóriaként is:« rendsz. egyszerű témájú, egységes hangulatú, kisebb terjedelmű (lírai) költemény.” Aligha kétséges, hogy az ütemes és dallamos Babits-szövegművet ironikus danának minősíteni. A cím *Idák* része női keresztnevek gyanánt való fölfogása összeegyeztethető az ötven danaisz asszony voltával. A *danaidák* szó illetően szétolvasása humoros (stílus)hatást kelt.³ Mindezzel együtt hatást keltő ez a műcím, minthogy mitológiai előismeretek birtokában – az íráskép ellenére – a *danaidákra*, történetükre utal. Az íráskép hasonló megtévesztő lehetőségét Karinthy másutt is használja, a *Kas saison Ka* idegennek ható íráskép a magyar *kassai sonká*-nak felel meg (Karinthy 1958: 90).

Karinthy (amiként ő nevezte:) irodalmi karikatúrájának már első sora mutatja az ismétlések módjának babitsi kezelését, hiszen már ebben tizenegy ismétlődő

³ Karinthy gyakran élt efféle eszközökkel, de Babits lírájából is van erre példa, ld. Büky 2008: 540–541.

szóalak van, emellett mindjárt a sor elején a korai Babits-versekre jellemző alliterációt is megvalósítja a *Lenn a csöndes alvilágban* szövegdarab karinthsyra fordítással:

Lenn a lenseő lélek¹úton {Hádesz öblén, [hol a lélek² élet¹ – állott² (élet² – állott², mint az állat) s aspodélosz illatokkal] öblögetve¹, ablakokba¹} ablakokba² öblögetve², öblögekbe ablakogva és makogva és mekegve.

Az *asszony* főnév Babits versében tizenegyszer, az *ötven* pedig tizenháromszor, a rövidebb Karinthy-versben nyolcszor, illetve ötször ismétlődik. Babits különböző jelzőket tesz a témahordozó *asszony*-hoz: *bús, bünös ~ bűnös, kárhozott, ötven*, ezeket némelykor együttesen: *ötven kárhozott bus asszony*. Emiatt van gyakori előfordulásuk, emiatt is alakul – noha a jelző vagy jelzősor váltakozik – a monotonitás. Karinthy az *ötven asszony* számjelzőjét, az *ötven*-et *hetven*-re, *százhuszonhét*-re, végül *százkilencven*-re változtatja. Ezt megelőzve *logaritmus ötven asszony és emelve és kivonva, négyzetekre, köbgyökökre* szerkezet mutatja a matematikai jelleget, amelyhez csatlakoznak a mínusz- és egyenlőségjelek, a gyökvonások és a különféle zárójelek használata. Utóbbiak meglehetősen föltűnő írásjelek az olvasó számára, hiszen a szépirodalomban ritkán fordulnak elő, ld. Büky László 2019.

Az *öblögetve* igenév négyszer van használva, ami azt a képzetet keltheti, mintha az *ötven asszony* egy ruhamosás befejező műveletét végezné, ám ezt képzettársítást azzal oldja Karinthy, hogy kétszer is torzít *öblögekbe* szóalakra. Így a gépies ismétlődést gúnyolja. A torzítás azután kiváltja a *makogva* és a *mekegve* igenevek megjelenését, ezek groteszk jelentése mellett figyelmet érdemel szöveg (-*kogva*) hangzási hasonlósága az *ablakogva*, illetőleg *ablakokba* szavak szövégeihez, utóbbiak a babitsi *amphora* szót ismétléseinek (*amphorákba* 3x, *amphorába* 2x, *amphorák*) sokaságára utalnak.

Karinthy azután a *makogva és mekegve*, a *majd mekegve*, a *majd makogva*, az *és mekegve és mekegve és makogva* alakulatokkal razolja át a Babits írta „karsu vázát megmerítve, majd merítve, majd ürítve” ábrázolt tárgyiasságok ismétlési sorozatát, amelyben például a *merít* (és változatai) hatszor fordulnak elő. A reménytelen tevékenységet Babits a *hiába, mindörökre, mindhiába* kifejezések tizenegyszeres ismétlésével is tudatosítja; maguk a danaiszok mondják is, hogy ennek ellenére „ugy sem tudjuk abbahagyni” a Léthéből merített víz betöltését az óriási *amphorákba*. Karinthy a „(mert hiába [mind hiába] töltögetve, öblögetve) öblögetve ablakokba, ablakogva, és makogva, öblögekbe² és mekegve és mekegve és makogva” szövegrész pleonazmusával és felsorolásával, hendiadiszával teszi nyomatékosá.

Az alvilági helyre a $\sqrt[3]{\text{lent a mélybe, lent az éjbe}}$ szerkezet és matematikai formulát utánzó folytatása a nagy zárójelbe és egymás fölé helyezett *éjbe mélybe kéjbe éjbe* sorozat elemei mutatnak, amelybe nem csupán szójáték céljából van elhelyezve a *kéj*, hanem allúzió a főntebb említett nászéjszakára.

A szóalakok torzítása és a matematikai jelleg imitálását az *amphorába* $\sqrt[3]{\text{amphorába, rába, rába}}$ is mutatja, ugyanis a gyökvonás elvégzése után maradt

rába, rába hapaxnak tartható. Ugyancsak két torzított szóalak segíti a karikírozást: *aspodélosz, asfodélosz*, amelyek egyúttal célzások Babits Mihály műveltségére is, hasonló módon utal erre másik irodalmi karikatúrájában a latin grammatikai elemek versbeszövése: „»Te tarfejü, tritóni, tarka torzó, | Dús, dőre dátum és dalos *dativusz*, | *Post, penes, pone, praeter, ablativusz*[«]” (*Antik szerelem*, Karinthy 1912). Mindemellett az *aspodélosz* egyszer marad az *illatok* jelzője, másodszor *asfodélosz asszony* szerepel szexuális képzettársításokat keltve.

A matematikai, számtani nyelvezetet Karinthynek az *ötven asszony* (5x), az *ötven kárhozott bús-bus asszony* (4x), *ötven bűnös asszony* halmozásos szerkezetek is sugall(hat)ták: „Ötven asszony, logaritmus ötven asszony és emelve és kivonva, négyzetekre, köbgyökökre, ötven asszony, hetven asszony, százhuszonhét bűnös asszony, ötven órjás amphorába, asfodélosz ötven asszony = bűnös asszony, mennyi jött ki, mennyi jött ki.” A *logarithmus* ~ (*log*) ~ *köbgyök* és a már említett más matematikai jelölések és az asszonyok számának fokozása a szövegmű jegyzetében közölt (*Matematikai költemény*) meghatározás megerősítése, amplifikációja.

A Karinthy-mű három szövegmondatra és egy, zárójelbe tett codára oszlik. Mindegyik szövegmondat – a második és a harmadik beékelést egyelőre nem véve figyelembe – szintaktikai szempontból hiányos, állítmány nélküli. Ez az ellipsis a szövegelőzmény, valamint a szövegbelső pragmatikai és a külső, mitológiai ismeretekből pótolható: **töltöget*. A beékelések gyanánt fölfogható szövegmondat-egységek az elbeszélő megnyilatkozásának rögzítései: a *mennyi jött ki, mennyi jött ki*, továbbá a $\sqrt[3]{\text{fogjanak meg, fogjanak meg...}}$. Ezekből az első még finom ironia az állandóan hangoztatott *ötven*-ből bővített számadatokra vonatkoztatva, a második ennél erősebb. A $\sqrt[3]{\text{fogjanak meg, fogjanak meg...}}$ felszólítás az elbeszélő állapotára vonatkozik, amelybe el nem fogadhatósága vitte, amelyik állapot valamilyen nem kívánatos, esetleg (ön)veszélyes jellegű cselekvésre készítené.⁴ Az elbeszélő zaklatott állapotának nem lett következménye, ezt jelzi a sonetto con la coda mintájára a vers végére helyezett bejelentés retorikai értelemben vett csattanóként: „(Megfogják.)” Ez a rendkívüli lelkiállapotú elbeszélő további sorsára nézve (az olvasó számára is) megnyugtató perlokúció.

3. Karinthy *Dana Idák* irodalmi karikatúrája formai jegyeket használ olyan költői szövegművet hozva létre, amely a szövegértelmenek csupán alapjaira hagyatkozik: az ötven asszony tevékenységére. A nyelvi megformálás a verselés-módban, a stílár-retorikai eszközök használatában (alliteráció, ismétlések, célzások, változatok, matematikai nyelvezet utánzása) mutatkozik meg. Mindez együttesen nem csupán humorként, hanem stíluskritikaként is figyelemreméltó. Nem volt megalapozatlan

⁴ vö. ÉrtSz. „*megfog* I. 4. (*átv*) <Mozgásban, működésben> feltartóztat, megakadályoz vkit, vmit.” Erre a használatra a MTSZt. Petelei István prózájából ad példát: „Jaj, *fogjanak* meg, hogy ne verjek agyon valakit.”

Kosztolányi Dezső (1933: 196) megállapítása, amelyben Karinthy Frigyes torzító művészetét ekként méltatta: „Azokat, akiket torzít, mindenesetre a legmagasabb célhoz méri, a tökélyhez, melyet még nem ért el senki. Ez az ő torzképeinek mértéke és értéke.”

I R O D A L O M

- Babits Mihály 1910. *A Danaidák*. = Nyugat 3. 5: 298–299. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
- Babits Mihály 1963. *Összegyűjtött versei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, h. n. [Budapest]
- Büky László 2008. *Személynevek felbontása és felépítése a költői nyelvben*. = Bölcskei Anna – N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. 540–548.
- Büky László 2015. *Az ikonicitás megvalósulása – Babits Mihály: A Danaidák*. = Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Motiváltság és nyelvi ikonicitás*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 118–38.
- Büky László 2019. *Irodalmi matézis*. = *Jelentés és Nyelvhasználat* 6. 2: 5–9. <http://www.jeny.szte.hu/archive/jeny-06-2>
- Csehy Zoltán – Polgár Anikó 2018. *Gyakorlati magyar verstan – Praktická príručka maďarskej verológie*. Univerzita Komenského Bratislava, h. n. [Pozsony]
- Fónagy Iván 1989. *A költői nyelv hangtanából*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- J. Soltész Katalin 1961. *Babits mondattípusai*. = Magyar Nyelvőr 85: 305–319.
- Karinthy Frigyes 1912. *Igy irtok ti*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T., Budapest. <https://mek.oszk.hu/11700/11758/html/>
- Karinthy Frigyes 1958. *Rejtvények*. = *Az egész város beszél* I–IV. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. IV: 88–90.
- Kosztolányi Dezső 1933. *Karinthy torzító művésze*. = Nyugat 26. 3: 190–196. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
- MTSzt = *Magyar történeti szövegtár*. <http://www.nytud.hu/hhc/> (2020. márc. 21.)
- Nszt. = Ittész Nóra (főszerk.) *A magyar nyelv nagyszótára*. 1–[7]. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2006–[2020].
- Szalay Károly 1961. *Karinthy Frigyes*. Gondolat, Budapest.
- Szepes Erika – Szerdahelyi István 1981. *Verstan*. Gondolat, Budapest.
- Szuromi Lajos 1990. *A szimultán verselés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

FÜGGELÉK

Babits Mihály: *A Danaidák*

Lenn a csöndes alvilágban, szellőtlen, bús alvilágban, asphodelosok között, hol asphodelos meg se moccan, gyászfa nem bókol galyával, mákvirág szirmát nem ejti, mert a szél ott mélyen alszik asphodelos ágyban, mélyen alszik, alszik asphodelos ágyban, mélyen alszik, nem beszél,
hol a tók acéltükörként mozdulatlan elterülnek, pillák könnyen szenderülnek, mert a pillák legyezője, habszövetnek fodrozója sohase jár ott, a szél:

óriási amphorákba, alabastrom amphorákba ötven asszony, bűnös
 asszony karsu vázát megmerítve, majd merítve, majd ürtve
 kárhozott bús ötven asszony mindörökre töltöget,
 ötven kárhozott bus asszony óriási alabastrom amphorákba mindhiába
 töltögeti drága nedvét, drága Léthéből merített sohasem elég
 vizet.

Óriási karsu gyászfák ágait sohasé rázzák: [minden águk egy-egy
 lélek, öngyilkos bús régi lélek, mely most néma fán tenyész;
 érzőn, mégis öntudatlan nyújtja lombát mozdulatlan, mozdulatlan és
 sötétben, át a réten,
 át a réten, hol a Léthe (ez a rét a Léthe réte) száz belémosott bűnöktől
 szennyes vizzel, elfelejtett ősbűnöktől szennyes vizzel körbe
 folyva nem enyész,
 nem enyész, nem ér tengerbe, hanem hétszer körbe-körbe, vissza
 önmagába]: ottan ötven asszony kárhozottan ötven órtás
 amphorába mindhiába, mindhiába tölti könnyét és vizét. [ᵛ: .]
 majd merítve, majd ürtve, mindhiába, mert az ötven bűvös edény
 tölthetetlen mint a tenger önmagától megapad és elhuzódik és az
 ötven bűnös asszony Léthe vizét alabastrom amphorákba
 mindörökre csak hiába tölti szét.

Ötven asszony, alabastrom testtel, ébenszinü hajjal érzőn, mégis
 öntudatlan öntögetve szakadatlan félig értett dalra kel,
 ötven kárhozott bus asszony felvilágból lehozott és lelkeikbe visszajáró
 félig értett félelmeket fojtott hangon énekel:
 „Meggyilkoltuk férjeinket, ötven daliás nagy férfit és szerettünk, csak
 szerettünk, Isten tudja, kit szerettünk, vágykancsóból merítettünk,
 merítettünk, ürtítettünk, fenn a zöldvilágu földön, az aranyos nap
 alatt –
 Régi szavak járnak vissza elsötétült lelkeinkbe, mint sötétben nagy
 szobákba utcáról behullott fények: mit jelentenek? hiába
 próbálunk rá emlékezni; mit jelent az, hogy szeretni? mit:
 kívánni? és: ölelni? a homályban mindhiába kérdezzük az
 árnyakat.

Csak daloljunk: Meggyilkoltuk – s emlékezzünk: férjeinket – csak
 daloljunk, bár nem értjük, és merítsünk és ürítsünk; ugy sem
 tudjuk abbahagyni; és daloljunk, bár nem értjük, mert különben
 némaság van, és a némaság oly félős! néma rengeteg sötétség: a
 sötétség: a sötétség nem beszél –”

Igy dalolt az ötven asszony, ötven kárhozott bus asszony, egymáshoz
 mind oly hasonló ébenfürtü, alabastrom testü ötven testvéraszony
 így dalolt a Léthe-réten, hol a szél
 lenn a csöndes alvilágban, szellőtlen bus alvilágban alszik asphodelos
 ágyban, mélyen alszik, nem beszél.

A fenti szöveg betűhű, az egyetlen nyomdahiba (∂: .) a Babits Mihály: *Versek* 1902–1927 (Athenaeum, Budapest, [1928]) kiadás alapján van jelezve. Ebben kötetben több különbség van egyes magánhangzók jelölésében a nyugatoshoz képest.

FRIGYES KARINTHY: *DANA IDE*

(Rezumat)

Caricatura literară a lui Frigyes Karinthy, *Dana Ide*, utilizează caracteristici formale pentru a crea un text poetic despre danaidele Greciei antice, care se bazează exclusiv pe aspecte structurale ale textualității. Mărcile lingvistice ale caracteristicilor textuale sunt vizibile în selecția lexicală, în sintaxă și în utilizarea mijloacelor stilistice și retorice (aliterație, repetiție, aluzie, paralelism, utilizarea simbolurilor matematice). Textul se remarcă nu doar ca o sursă de umor, ci deopotrivă ca o critică de stil.

Cuvinte-cheie: Frigyes Karinthy, caricatură literară, selecție lexicală, sintaxă, mărci stilistice.

FRIGYES KARINTHY: *DANA IDES*

(Abstract)

Frigyes Karinthy's literary caricature, *Dana Ides*, uses formal features to create a poetic text about the story of the Ancient Greek Danaids, which relies solely on the structural aspects of textuality. Linguistic marks of textual features are apparent in word usage, syntax, and the use of stylistic and rhetoric devices (alliteration, repetition, allusion, parallelism, use of mathematical symbolism). The text is remarkable not only as a source of humour, but also as a critique of style.

Keywords: Frigyes Karinthy, literary caricature, word usage, syntax, stylistic features.

Szegedi Tudományegyetem
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szeged, Egyetem u. 2-4
buky@hung.u-szeged.hu

SZÖLLŐSSY ÉVA

SZAVAK ÉS JELENTÉSEK:
A RÁCSODÁLKOZÁS ÖRÖME A *NAGY MAGYAR TÁJSZÓTÁRBAN*

Találomra kinyitottam az új szótárt.
Ezt láttam:
nefelejcs
fn békapiszok; békaürülék [Mtsz]
Ezeregyedszer is elámultam
az anyanyelvemen.

Kulcsszavak: Nagy magyar tájszótár, tájnyelvi szavak, osztályozás, jelentések, ismeretanyag.

A *Nagy magyar tájszótár*¹ (NMTSz) 2019 elején jelent meg a TINTA kiadó nagy szótárait hagyományosan jellemző szép kiállításban, a szemet kímélő betűkkel, kemény papírtáblás kötésben. Bírja a sok lapozást. Kiknek szól és mitől izgalmas a használatból rendszerint már kikopott tájszavaink nyomtatott gyűjteménye? A nagyközönség számára érdekesebb és fontosabb, mint a szakterület művelője számára: az utóbbi a keze ügyében tartja (vagy legalább ismeri) a releváns forrásmunkák sorát, az előbbinek nemigen állt rendelkezésére a laikusok érdeklődésének megfelelő összeállítás.

A kereken 1000 oldalas új szótár több mint 55 ezer tájszón és ezek több mint 70 ezer jelentésén túl minden egyes tömör jelentésmagyarázat mellett közli az adat forrását. (A **nefelejcs** szócikkében a kisebb betűkkel szedett [Mtsz] mutatja, hogy az adat Szinyei József klasszikus *Magyar tájszótár*ából származik.) Ennek a szokásos gyakorlatnak itt kitüntetett jelentősége van, ugyanis a források elsősorban korábbi tájszótárak, régi szótáraink digitalizálása pedig (a kiadótól független program keretében) örvendetesen halad. Az olvasó egyre több megjelölt forráshoz rögtön hozzáfér a képernyőjén (például az említett *Magyar tájszótár*hoz), sőt akár a bennük szereplő további információforrásokhoz is (a *Magyar tájszótár* rendszeresen hivatkozik a *Magyar Nyelvőr* szintén azonnal megnézhető számaira).

A látszólag meghaladott hagyományos nyomtatott forma rengeteg (és az idő haladtával egyre gyorsabban növekvő mennyiségű) adatot a legkorszerűbb formában tesz hozzáférhetővé. A jövőben elképzelhető az összes eddigi tájszótárunk anyagának szakszerű összefésülése egyetlen digitális adattárba, de már egyedül a NMTSz-ban is a bőség zavarát ízlelgetjük.

¹ Kiss Gábor (főszerk.), *Nagy magyar tájszótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 2019. 1001 l.

Néhány alapfogalom

Tájszónak hagyományosan azt a szót tekintjük, amelyik a köznyelvből hiányzik, mert csak kisebb-nagyobb földrajzi területen használják, használták. A *Magyar tájszótár* előszavában 125 éve Szinnyei József 3 típust különböztetett meg (1893: III–IV. o.), ez a felosztás ma is érvényben van. A NMTSz Szinnyei megnevezéseinek minimális változtatásával valódi, jelentésbeli és alaki tájszókról beszél (7–8. o.): a valódi tájszók a köznyelvben teljesen ismeretlenek; a jelentésbeli tájszók a köznyelvben is élnek, a tájnyelvben azonban más jelentésük (is) van, az alaki tájszók hangalaki változatok.

Kiss Jenő dolgozata (1998) több szempontból osztályozza a tájszavakat (példás logikája okán az osztályozás tárgyától függetlenül is tanulságos olvasmány). Két szigorú követelményt állít a (saját terminológiája szerinti) valódi tájszóval szemben: az adott nyelvjárásban a szó csakis az adott jelentésben használatos, és az adott jelentésben csakis ez a szó használatos. Megjegyzendő, hogy ezt csak a régió összes szavát, tehát a köznyelveket is tartalmazó nyelvjárási teljes szótár alapján lehetne megállapítani. Kiss Jenő 100%-os nyelvjárási többleteknek nevezi azokat a tájszókat, amelyeknek a köznyelv nemcsak a hangalakját nem ismeri, hanem a vele jelölt fogalmat sem (431. o.).

A NMTSz forrásai

A 25 tételes forráslista (21. o.) 20 regionális és helyi tájszótárt sorol fel, amelyek gyakorlatilag az egész magyar nyelvterületet lefedik (térkép, 9. o.). – Legtöbbször két klasszikus általános tájszótárunk szerepel forrásként: az előző századforduló idején megjelent *Magyar tájszótár* és a legutóbbi századfordulón teljessé vált *Új magyar tájszótár*. Szerényebb méreteivel kistestvérük *A magyar nyelvjárások atlaszának szavaiból összeállított Tájszavak* c. kötet (2012). – Ezekhez társul a hétkötetes *A Magyar nyelv értelmező szótára* (1959–1962), valamint a *Magyar értelmező kéziszótár 2.*, átdolgozott kiadása (2003), amely már a határon túli nyelvhasználat adataiból is szemezget(het)ett.

A NMTSz. a szójelentések magyarázatát a forrásként szolgáló szótárakból veszi, szükség szerint szerkesztve, de a magyarázat szavai az eredeti jelentésüket őrzik, tehát nem feltétlenül mai köznyelvi jelentésükben szerepelnek. A NMTSz. nem klasszikus értelmező szótár, tehát nem tartalmazza a jelentésmagyarázatok összes szavának a magyarázatát. Ha egy jelentés mellett több forrás szerepel, azok mind érvényesek. A források tájékoztatnak a szó földrajzi és részben az időbeni elterjedtségéről, ezek az adatok a nyomtatott NMTSz-be nem fértek volna bele.

A (digitalizált, ingyenesen elérhető) Mtsz-ból azonnal tudható, hogy a **nefelejcs** Rozsnyó vidéki szó, de tovább is léphetünk a (szintén ingyenesen elérhető, digitalizált) *Magyar Nyelvőr* XVII. évfolyamának 476. oldalára, ahol a Gömör megyei tájszók, közelebbről a Rozsnyó vidékiek között szerepel. – A NMTSz szavainak kis hányada még él (vagy inkább kihalófélben van), nagy többségük azonban szókincsünk kihalt

eleme. A feltüntetett forrás megjelenése előtti időben a szót bizonyosan használták az adott jelentésben, a **nefelejcs** a *Magyar Nyelvőr*-ben 1888-ban jelent meg.²

A NMTSz szövege tehát nem szól a szavak használatának helyéről és vélhető idejéről, de az egyes szavak és jelentések kapcsolatain elbámuló (vagy bennük éppenséggel kételkedő) olvasó a megadott források nyomán saját felfedezőutakra indulhat.

Szavak és jelentések

A kötet hátoldala a gyűjtemény különös értékeként kiemeli, hogy a szócikkek felmutatják a letűnt paraszti életformát, a gazdálkodást, a táplálkozást és öltözködést, a népi gyógyászatot, a babonák és hiedelmek sokféleségét stb. Ezek az ismeretek valóban sok örömet szereznek, de csak mintegy második lépcsőben gyűlnek össze, amikor már elég gyakran nézelődtünk kifejezett tartalmi célok nélkül, pusztán a szavak érdekességétől vezérelve. Az alábbiakban hozok példákat a játékok, a halászat és az engem elbűvölő népszokások világára, elsősorban mégis a szavainkra való rácsodálkozás élményét szeretném megosztani a NMTSz eddigi és jövőbeni olvasóival.

Az alábbiakban a tájszók hagyományos 3 kategóriájától függetlenül, 3 másféle szempontból beszélek a szótár címszavairól. Előre bocsátott keretes áttekintésük mintegy tartalomjegyzék.

Első szempontom szerint akkor tekintem a szót a köznyelvben ismertnek, ha a magyar köznyelv beszélőiben első hallásra ugyanazt a fogalmat idézi fel. Második szempontom szerint a szónak a tájnyelvi beszélőkben felidézett fogalma vagy közismert a magyar köznyelvet beszélő közösségben, vagy sem. Harmadik szempontom szerint a tájnyelvben felidézett fogalomra vagy van köznyelvi szavunk, vagy nincs.

A csillaggal (*) jelölt sorok nyilvánvalóan üres halmazokat jelölnek. Azért szerepelnek, mert a rendszer velük együtt jobban látszik.

● a köznyelvben <i>ismert</i> szó • <i>közismert</i> fogalmat jelöl · <i>van</i> rá köznyelvi szó · <i>nincs</i> rá köznyelvi szó • <i>nem közismert</i> fogalmat jelöl · <i>van</i> rá köznyelvi szó* · <i>nincs</i> rá köznyelvi szó	● a köznyelvben <i>ismeretlen</i> szó • <i>közismert</i> fogalmat jelöl · <i>van</i> rá köznyelvi szó · <i>nincs</i> rá köznyelvi szó* ● a köznyelvben <i>ismeretlen</i> „beszélő név” • <i>közismert</i> fogalmat jelöl · <i>van</i> rá köznyelvi szó · <i>nincs</i> rá köznyelvi szó ● a köznyelvben <i>ismeretlen</i> szó • <i>nem közismert</i> fogalmat jelöl · <i>van</i> rá köznyelvi szó* · <i>nincs</i> rá közismert szó

² Legyünk egészen pontosak: a szót **ne-felejcs** alakban és némileg váratlan helyen találjuk meg a Mtsz I. kötetében az 1512. hasáb alján, de Szinyei betűrendjében utóbb hamar ki lehet igazodni. A *Nyr*-ből megtudjuk, hogy a Gömör megyei adatokat Glósz Gizella küldte be, egy-egy szó még ma is ismerősen hangzik.

Az osztályozásban nincs szerepe a hangalaki változatoknak, vitathatatlan érdekességük ellenére engem kevésbé fogtak meg.

A köznyelvben ismert szó közismert fogalmat jelöl, amelyre van köznyelvi szó

A NMTSz **takarítás** címszava a szótártól függetlenül ismert köznyelvi szó. Tájnyelvi jelentése 'temetés'. A temetés közismert fogalom, köznyelvi megnevezése pont a *temetés* szó. – A **csodálatos** címszó ugyancsak közismert. Tájnyelvi jelentése 'csúnya, utálatos'; 'gyalázatos, rossz', ellentétben a szó pozitív köznyelvi jelentésével, amelyre számos köznyelvi szavunk van. Gondolkodás nélkül elvárt jelentésével ellentétben a **dacára** nyelvjárási 'javára, hasznára' értelmezése. Csodálatosnak nem mondható csúnya szavunk az **alányal**: 'odamondogat, letorkol'; 'beáruul, befeketít' jelentése ugyancsak nagyjából ellentéte a köznyelvinek.

A NMTSz tele van ilyen meglepetésekkel, a köznyelvből jól ismert szavak egy-egy tájegységben egészen mást jelentenek: **evez** 'hintázik'; 'ötöl-hatol, hímez-hámoz'; **firkál** 'cirkál, jön-megy'; **folyosó** 'csúz, reuma'; 'orbánc'; 'nátha, meghűlés'; **gőz** 'pálinka'; **pacsirta** 'csendőr' (sőt 'kis üveg bor' is); **parizer** 'zsebfésű' (és 'hentesfelvágott'); **pilóta** 'cölöp, támasztóoszlop'; **róka** 'rézgomb'; **vásár** 'fülsír'; **vénasszony** 'rántotta, tojásrántotta'; **voks** 'gyanú' és **voksol** 'súg, suttog'. (Szerepel viszont a **vorsol** 'voksol, szavaz' jelentéssel.)

A szó köznyelvi és tájnyelvi jelentése között sokszor érzünk lazább vagy szorosabb összefüggést: **ájtatos** 'lomha, lassú'; **aprít** 'gyorsan megy, siet', 'gyorsan ejt, hadar'; **apró** 'himlő, bányahimlő'; **buta** 'szelíd, jámbor'; 'álmos, fáradt'; 'életlen, tompa <eszköz, szerszám>', 'tompá hangú, tompa hangot adó <tárgy, dolog>'; **dísz** 'bő termés, bőség'; 'szokás, hagyomány'; **disznólkodik** 'disznót öl' és **disznólkodás** 'disznóölés'; **dolgozik** '<növény> zsendül, fejlődik'; **ház** 'szoba, tisztaszoba'; **melléknév** 'gúnynév, ragadványnév'; **puha** 'langyos, meleg'; 'dologkerülő, naplopó'; **tölcser** 'örvény'; **urizál** 'magyarosít'; **ül** 'időzik, marad, vesztegel', 'lakik, tartózkodik, él <vhol>', 'megszáll <vhol>'; **vendég** 'halott'.

A **diéta** már rég nem az országgyűlést juttatja eszünkbe, így meglepőek a nyelvjárási jelentései: 'beszélgetés, társalgás'; 'pletyka, pletykálás'; 'perlekedés, szóváltás'; 'lárma, zaj'. Aki pedig **diétázik**, az 'pletykál, trécsel'; 'veszekedik, vitatkozik' vagy éppen 'habozik, tétovázik'.

Érdekes a személynévként ismert szavak jelentése. Az **antalka** 'együgyű ember', **bözsike** 'nyenyere, tekerőlant' és **mariska** 'nagy fakanál' egy-egy helyi közösség tagjára emlékeztethet. Ilyen kapcsolatot nehéz elképzelni, amikor **bence** 'nyúl', illetve 'katicabogár'; **luca** 'remete'; **gábor** 'farkas'; **pilátus** 'álmos, másnapos'. Érdemes keresgélni!

A köznyelvben ismert szó közismert fogalmat jelöl, amelyre nincs köznyelvi szó

A **vám** tájnyelvi jelentése 'a tojás héja és hártájja közti üres rész'. Ki nem tanulja meg gyerekkorában, hogy az a kevéske levegő a kiscsirkének kell arra az időre, amíg kiüti a tojás falát és kikel? Köznyelvi szavunk még sincs rá.

Ingoványos terepen járunk, hiszen a közismertség együtt jár a köznyelvi szóval. Egyetlen további példával találkoztam: **gyuszi** 'a hús mellé rakott körítés'. Valójában van rá köznyelvi szavunk, étlapon a *köret*, mindközönségesen a *garníring*. (Ez utóbbit bizony a forrásként megadott Mtsz. közli is a jelentésmagyarázat végén, a NMTSz szerkesztői a fölöslegesnek tartott idegen szót akarhatták törölni.)

A köznyelvben ismert szó nem közismert fogalmat jelöl, amelyre nincs köznyelvi szó

A szótári magyarázatokból a fogalmak rendszerint ismertté válnak. Beszélhetnénk nem közismert fogalmak helyett nem közhasználatú fogalmakról, ha nem állna itt például a **palacsinta**. Mindenesetre az etimológiákat világeletemben gyanakodva nézegető ember menthetetlenül érdeklődni kezd a szavak keletkezése iránt:

árbóc 'olyan ágacska, amelyre a madarászok a madárfogásra használt lépesvesszőket teszik'; **csibe** 'a learatott gabona összegyűjtése után elmaradt egy-egy kalász'; **csülök** 'fáról, bokorról letört kis ágacska a szaporításra szánt hajtással'; **palacsinta** 'lányok előhajválasztéka'; **puszi** 'tollatlan verébfióka'; **targonca** 'horgas, hajlott farúd, amelyre a bográcsot és a korsót akasztják, hogy vállon vihessék'; **unoka** 'harmadik kaszálású széna'; **vasaló** 'a juhász kunyhó mellett levő, nádból körte alakban, tető nélkül készült építmény, amelyet az alföldi pásztorok a tűz védelmére, konyha gyanánt használnak'; **zsiga** 'aprónak maradt vöröshagyma'.

A köznyelvben ismeretlen szó közismert fogalmat jelöl, amelyre van köznyelvi szó

A köznyelvben ismeretlen szavakkal közeledünk a szoros értelemben vett tájszókhoz. Példák különböző szófajokra:

abajgalódik 'veszekedik'; **forkál** 'eröltet valamit, kényszerít valamire'; **iplikel** 'sántikál, biceg'; **kotrecel** 'siet', sőt 'eliszkol'; **saslat** 'jön-megy, sűrög-forog'; **kuszmitál** 'babrál'; **pappáz** 'ragaszt'; **letymetel** 'fecseg', **molimol** 'könyörög, rimánkodik', **opril** 'tilt';

delinke 'tündér, tünemény'; **döflek** 'kalács'; **gürüc** 'almacsutka'; **prígyel** 'fejadag'; **szácsli** 'korsó'; **ere** 'gyeplő'; **hilerc** 'ásó'; **hozsály** 'kémény'; **kuptor** 'kemence'; **metyek** 'sár, latyak'; **gózsnya** 'másnaposság'; **mernyám**, **mernyász** 'bátorság, merészség';

cselló 'ingatag, könnyelmű'; **szoporján** 'fösvény, zsugori'; **zsámba** 'sánta'; **lácsi** 'gyáva, bátortalan'; és ami **csopra** kell, az azonnal kell: tüstént, rögvést.

A korábbiaknál határozottabb kapcsolatot érzünk egyes hangalakok és jelentések között: a **metyek** és **gózsnya** negatív tartalmi jegyet sugall. (Itt lehet az oka a szótár **balálka** 'kísértet' tévedésének: a Mtsz-tól a Nyelvőrig visszavezetve a szó valójában **baláka**, de a hibás alakot érezzük a jelentéshez közel állónak.)

A főnevek között rengeteg növény- és állatnevet találunk:

bicske 'vadrózsa'; **cúcik** 'pipacs'; **csincsalló** 'hóvirág'; **dődike** 'búzavirág'; **nyestike** 'körömvirág'; **tajigavirág** 'nefelejcs'; **barbanók** 'borostyán'; **bozogáncs** 'bojtorján'; **gyöszöny** 'hínár'; **szádok** 'hárs, hársfaerdő';

acsát 'szitakötő'; **baglinc** 'szúnyog'; **cinger** 'darázs'; **badari** 'tetű'; **csiglanc** 'kullancs'; **csömöz** 'poloska'; **cakor** 'patkány'; **drapcsár** denevér; **lapatyí, lapatyíka** 'lepke'; **bárza** 'gólya'; **csokirlán** 'pacsirta'; **ganyesz** 'veréb'; **tarabasa** 'harkály'; **cibók, cibóka** 'mókus'; **opica** 'majom'.

Számos növénynek és állatnak sok-sok különböző megnevezése van. A *búzavirágnak* 11, a *sündisznónak* 24 nevét sorolja fel az Előszó. A szótár digitális adattárából könnyebb remek névsorokat összeállítani, de még nagyobb örömet okoznak saját felfedezéseink.

Emberek nevével nem játszunk. Mégis érdemes megnézni családneveket, lehet jelentésük, amelyet legfeljebb kíváncsi természetű viselőik ismernek.

A köznyelvben ismeretlen szó „beszélő név”, ismert fogalmat jelöl, amelyre rendszerint van köznyelvi szó

A tájnyelvi szavak kifejező ereje, költőisége, nemegyszer humora bámulatba ejt. Akik összeölelkeznek, **átnyalábolkodnak**. A köznyelvben bealkonyodik, beesteledik, milyen pontos úgy mondani: **bebarnul**, az összecsukódó virágszirom pedig **behunyorodik**. Lehet mosoly nélkül megállni, hogy a gyufa neve valahol **fendoda**? Nézzünk példákat ismét más-más szófajokra:

arrabuksz 'pálinka'; **báránymosóhó** 'kései, tavaszi hó, mely a legelőre kihajtott báránnyokat éri a mezőn'; **bajuszkenőcs** 'burgonyafőzelék'; **bekelet(!)** 'ősz'; **bolygóáalom** 'alvajárás'; **édesforgács** 'fahéj'; **fáratekeres** 'kürtőskalács'; **kétegy pár** 'házaspár'; **lebajusz** 'csendes, hallgatag, béketűrő <férfi>'; **mátyásugrása** 'szökőnap'; **térjmegetca** 'zsákutca';

árnyékbólgyúrt 'gyenge, erőtlensé'; **csontfájós** 'reumás, csúzos'; **égettébélű** 'fösvény, zsugori'; **eszefitty** 'feledékeny'; **hollószóke** 'fekete hajú'; **kifutófazék** 'mindent kibeszélő, titkot tartani nem tudó'; **mondékony** 'bőbeszédű, szószátyár'; **tejkorú** 'kicsi, nagyon fiatal <gyermek>'; **vére-vett** 'halovány, sápadt';

amúgyosan 'helytelenül, rendetlenül'; **dobtányira** 'közel, hajításnyira'; **karkulcs** 'karonfogva'; **óráltalan** 'hamar, gyorsan'.

Újabb növény-, illetve virág- és állatnevek következnek, amelyek általában a virágról vagy állatról, de néha az emberről mondanak valamit. Nyugtázzuk mosolyogva a legelsőt:

asszonyhúség 'pitypang, gyermekláncfű', annál is inkább, mert máshol **legényhúség** a neve; **bársonyka** 'árvácska'; **búfa** 'szomorúfűz'; **büdösliza** 'muskátlis'; **csengettyűke** 'harangvirág'; **havasimegy** 'áfonya'; **kéregvirág** 'moha'; **nyúlárnyék** 'spárga';

büdösbence 'mezei poloska'; **esőkukac** 'földigiliszta'; **házibátor** 'kutya'; **feketemarha** 'bolha'; **féregmadár** 'denevér'; **tarlócsikó** 'szöcske'.

A köznyelvbe kívánczik néhány gyönyörű szó a jelölt fogalom pontos felidézésére: **hóharmat** 'dér'; **bánatbeteg** 'búskomor, mélabús'; a **hagyjánember** 'hanyag, nemtörődöm ember'. Kifejezőerő, bölcsesség és humor egyesül az 'álnok, kétszínű' jelentésű **tarkaember** és a 'hirtelen haragú' **záporeMBER** szóban.

A köznyelvben ismeretlen szó közismert fogalmat jelöl, amelyre nincs köznyelvi szó

Akadnak olyan tájnyelvi szavak, amelyek hiánypótlásként kíváncsoznak a köznyelvbe: **zsiborog** 'a vér az elzsibbadt testrészben> bizserég', mintha ezer tű szurkálná. Szinte hihetetlen, hogy nincs rá általánosan érvényes szavunk.

A konyhában jól jönne a **bizssen** 'pl. forráshoz feltett víz> megmozdul'; a **göldör** 'csomó a rántásban' és a **hámzék** 'gyümölcsnek, burgonyának lehámozott héja'.

A mai babakozdókra is illenek a rövid és jól hangzó **tácsi**: 'pólya, kendő v. hosszú, keskeny vászonlepedő, amellyel a falusi asszonyok csecsemőjüket magukhoz erősítik, hogy hosszabb távolságra, pl. a mezőre könnyebben vihessék magukkal'.

A köznyelvben ismeretlen szó nem közismert fogalmat jelöl, amelyre nincs köznyelvi szó

Kiss Jenő fentebb idézett megnevezésével ezek a 100%-os nyelvjárási többletek. A *hattalia* nevű gyerekjátékot hozza példának, ezt ebben a szótárban nem találtam meg.

Éppen a játékok azonban kitűnő példák. Szegényesen egyszerűnek tűnnek, pedig ügyességet igénylő vidám időtöltések, többnyire a szabad levegőn. A **cigere** 'mind a két végén kihegyezett fácska, amelyet a földről, egyik végén bottal megütve fölpattintanak, s azután a levegőben messzire kiütnek'; változatai számos további néven szerepelnek, így a **csöniga** 'fakúpocska, amelynek lapos végébe jobb és bal felől egy-egy toll van beleerősítve, s az egészet a játszó gyermek ostorka segítségével magasra röpíti'. Legények játéka a **kurjázás**: 'az egyik a földön hasal, a többi el akarja venni a kalapját, majd amikor az egyiknek sikerül és elszalad vele, elkezdenek kergetőzni, végül a kalapot megszerzőt a másoknak a hátán vissza kell cipelnie'.

A szépséges tájszavak birodalmában: **álomszíz** 'a gyeplő száráról elágazó szíz, amelyet a kocsirúd köré kötnek, hogy ha a kocsis el talál aludni, a gyeplő ne essen a lovak közé'; **aranyosvíz** 'szilveszter éjjelén, az éjféle harangszó alatt merített, szerencsét hozó víz'; **bengyele** 'érett gyékénykákának megszáradt lisztes töve, amelyből ínség idején kenyeret lehetett sütni'; **gyászipirittyó** 'víz alatt lévő moha, amelyet köszvény gyógyítására használnak'; **tallaha** 'rendetlen, borzas, de másokat bíráló <fehérszín>'; **tüntüllú** 'apró, sima tetejű rézgomb'; **zsánfuter** 'kémkedő, pletykakedvelő vénasszony'.

Személyes kedvenceim a *házasságkötés*hez kapcsolódó szavak: **mellülés** 'lányos háznál kézfogókor tartott lakoma, amikor a vőlegény a menyasszony mellé ül'; **kérőbot** 'vastag gúzsból vágott, lángon pirosra égetett, bográcsban órák hosszat főzött, utána hársfahéjjal kampósra kikötött, majd így kihűtött, embernagyságú násznagybot'; **kalinkó** 'lakodalmi fonott kalács'; **termettág** 'lakodalmak alkalmával teknő v. cseber közepébe erősített fiatal fenyőfa, amely karácsonyfa módjára kaláccsal, pirosított tojáshejakkal, főkötővel, pántlikákkal gazdagon föl van díszítve; **váltókakas**

'színes szalagokkal feldíszítettélő kakas a vőlegény lakodalmas menetének élén, amelyet a menyasszony házában egy ugyancsak felcífrázott tyúkkal cserélnek ki'; **ágytörő** 'látogatás, lakoma <mikor a leányt férjhez viszik az apai háztól, másnap a leányos házhoz tartozó rokonok a vőlegény házához mennek látogatóba, lakomába>'; **tyúkverő** 'az a szokás, hogy a lakodalmat követő reggelen a még együtt maradt vendégek, rendszerint a legények sorra járnak a már hazatérteket, és a tőlük kért, esetleg lopott enni- és innivalóval folytatják a mulatozást'; **bejártás** 'az asszonynak az esküvő utáni napon v. a gyermekágy után a templomba való bevezetése és megáldása, avatás'; **boszvány** 'kalács, amelyet a férjhez ment leány a fonóházhoz visz, ahová leánykorában járt'.

A NMTSz-ban bámulatos ismeretanyag gyűlt össze a régi paraszti élet mindenféle területéről (bár nem az olvasó számára mechanikusan adódó szólisták formájában). Következzenek példák a *halászatból*, a betűrend elején szemelgetve: **akadó** 'földdel töltött fűzfakosarak, amelyeket a halasvíz örvényes helyein, ahol a hal tartózkodni szokott, hosszú gallyaknál fogva május 1-jén elsüllyesztenek, hogy ott ne lehessen hálóval halászni'; **akadótörés** 'az akadók fölszedése'; **bedöntő** '<jég alatti halászatnál> az a nagy lék, amelyen a hálót leeresztik'; **ajtólék** '<jég alatti halászatnál> az a nagy lék, amelyen a hálót kihúzzák'; **buklólék** '<jég alatti halászatnál> az ajtólék előtt levő lék, amely arra való, hogy kihúzáskor a buklóval belescapdossanak, s így a halat a zsákba üzzék'; **bukló** 'furkó alakú szerszám a halak hálóba kergetésére'; **bikaturaj** 'gyékényből kötött nagy úsztató, az öreghaló nehéz részeinek úsztatására'; **bölcsőháló** 'farkasháló kávas, kanálhoz hasonló változata' és így tovább.

A NMTSz rólunk

A szótár lapjain mindenféle kirajzolódik rólunk, magyar beszélőkről. Érdekes lesz összevetni a NMTSz gépi adattára alapján végzett gyakoriságszámlálást az ismert gyakorisági mutatókkal.

Sok olvasgatás és bogarászás után az a (szükségképpen nagyon szubjektív) benyomásom, hogy legtöbbször a *butaság* és a *szellemi károsodás*, valamint az *elhízás* szavaival találkoztam, illetve (az utóbbival összefüggésben is) a *lustaság* szavaival. Még a betegséget is gyakran kíséri a *lustaságba* torkolló gyanakvás. Az Előszó a *lustálkodik* ige 25 tájnyelvi megfelelőjét sorolja fel.

A kételkedő olvasónak igaza van: a leggyakoribb valóban az a tevékenység, amelyik nélkül nem lennénk a világon. A tevékenység kellékei közül a férfiakéra van hihetetlenül sok szó, különösen a kisfiúkéra. *Laza erkölcsű nőre* a várható gazdag szókészlet mutatkozik. Örvedetes, hogy a pletykás, csúf, gonosz stb. *vénasszonyra* a vártnál kevesebb.

Ajánlások

Akit érdekel a magyar nyelv, bele fog szeretni ebbe az anyanyelvi kincsesházba. Minden magyartanárnak kijárna egy példány, a rendszeresen elátkozott iskolai

nyelvtanórákat derűsebbre hangolhatja egy-egy kérdés. Melyik virág neve lehet a **büdösliza**? Milyen ember a **kifutófazék**? Mit jelent vajon **mátyásugrása**? Két nyelvjárási szó: **delinke** és **szoportyán**, melyiknek a jelentése *tündér*? Régi szavainkkal bármilyen szakos, a történelem- és biológiatanár is élénkítheti az óráit.

A szótárnak helye van minden fordító kézikönyvei közt, akár magyarról fordít idegen nyelvre, akár idegen nyelvről magyarra. Az első esetben ritkábban van rá szükség, de akkor mentsvár, hiszen a címszavaira a netből nem ömlik az információ. Magyar szövegbe jó ízeket vegyíthetnek a gondos mérlegeléssel alkalmazott tájszók, ehhez természetesen a szótár gyakori olvasgatása, a nyelvvel való folyamatos ismerkedés szükséges.

Helye van a szerkesztőségekben, akár nyomtatott, akár kizárólag online fórumok számára dolgoznak. Milyen szépen fogalmaztak eleink: **zsodomikus**, 'a kinek a fejéért nem úgy kell, mint illő, hanem elég, ha megtapogatja' (Mtsz 1080. o., NMTSz 998. o.).

Körülbelül a 8. évfolyamtól minden iskolatípusban érdemes hasznosítani. Ennél fiatalabbak természetes reakciója a feladatok szétvihogása, bár nem tudnak rávetődni az „izgalmas” szavakra, hiszen nem ismerik őket, a keresgéeléssel pedig akaratlanul tanulnak. Sokféle gyűjtés lehet feladat: megmozgatja a tanulók fantáziáját, ha nekik kell kitalálniuk, milyen szempontok szerint miért válogatnának. Érdemes 100 alatti oldalszámmal kezdve minden 50. oldalon keresni pozitív vagy negatív, vidám vagy szomorú stb. tulajdonságokat vagy tevékenységeket, munkaeszközök vagy természeti jelenségek nevét, kellemes-dallamosnak vagy éppen kellemetlen hangzásúnak érzett szavakat, végtelen a sor. Szép feladat, de rendkívül időigényes az egész szótárból vagy néhány betű anyagából gyűjteni, például tevékenységi körök szavait. A kutatómunka iránt érdeklődőknek ajánlható egy-egy szó életének felderítése, de előzetesen tájékozzák a pedagógus a siker esélyeiről. Nem javasolnám első helyezett kedvencem, a **nefelejcs** mellett második helyezettet sem: **bagzadík** *fn* 'uborkaszaporító növény' [Mtsz]

I R O D A L O M

- Bárczi Géza – Országh László (főszerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- B. Lőrinczy Éva (főszerk.) – Hosszú Ferenc (szerk.) 1979–2010. *Új magyar tájszótár* 1–5. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Gábor – Bató Margit (szerk.) 2012. *Tájszavak. A magyar nyelvjárások atlaszának szavai, szóalakjai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1998. *Tájszavak és tájszótárak – régi kérdéskör, új problémák*. = Magyar Nyelvőr 122 (1998): 426–437.
- Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. 2. átdolg. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szinnyei József (szerk.) 1893–1901. *Magyar Tájszótár* I–II. Hornyánszky, Budapest.

CUVINTE ȘI SENSURI: BUCURIA UIMIRII ÎN *NAGY MAGYAR TÁJSZÓTÁR*
(MARELE DICȚIONAR AL REGIONALISMELOR MAGHIARE)

(Rezumat)

Autorul își propune o prezentare mai amplă a lucrării de mare anvergură *Nagy magyar tájszótár* (Marele dicționar al regionalismelor maghiare), referindu-se la mai multe posibilități de valorificare a materialului, articolele incluse în dicționar prezentând, într-un mod aparte, modul tradițional de viață țărănesc dispărut prin lexicul referitor la agricultură, nutriție, medicină populară, ori la diversitatea superstițiilor, a credințelor etc. Autorul tratează regionalismele din trei puncte de vedere diferite, ilustrându-și criteriile cu exemple din dicționar, concluzionând că materialul lingvistic prezintă o abordare complexă a vorbitorului de limbă maghiară.

Cuvinte-cheie: Marele dicționar de regionalisme maghiare, regionalisme, clasificare, semnificații, material de cunoștințe.

WORDS AND MEANINGS: THE JOY OF AMAZEMENT IN THE *NAGY MAGYAR TÁJSZÓTÁR*
(GREAT DICTIONARY OF HUNGARIAN REGIONALISMS)

(Abstract)

The author sets up a broader presentation of the large-scale work *Nagy magyar tájszótár* (Great Dictionary of Hungarian Regionalisms), referring to several possibilities for capitalizing on the material, as the articles included in the dictionary present, in a special way, the traditional rural life through the entries dealing with agriculture, nutrition, folk medicine, or the diversity of superstitions, beliefs, etc. The author looks at regionalisms from three different points of view, illustrating their criteria with examples from the dictionary, concluding that the linguistic material presents a complex approach of the Hungarian speaker.

Keywords: Great Dictionary of Hungarian Regionalisms, regionalisms, classification, meanings, knowledge.

szeval@freemail.hu

SZEMLE

KONTRA MIKLÓS, **Felelős nyelvészet**. Gondolat Kiadó. Budapest, 2019. 263 l.

A főként nyelvi jogokat, nyelvoktatást és nyelvi nevelést érintő témákkal foglalkozó nyelvészprofesszor új könyve elsősorban a nyelvészek, másodsorban a nyelvi kérdésekben a törvénykezés szintjén döntést hozó politikusok, a nyelvről alkotott véleményt akarva-akaratlanul formáló oktatók, valamint a nyelv átörökítésében tudva-tudatlanul szerepet játszó emberek felelősségére szeretne ismételt, hangsúlyosabban rámutatni. Ismételt, hiszen a kötet jobbára 2010–2019 között közölt tanulmányokat, előadásokat, recenziókat és glosszákat tartalmaz; hangsúlyosabban viszont, ugyanis a szerző minden írásában a társadalmilag felelős nyelvészet különböző aspektusaira világít rá. Akár tényeket közöl, akár élesen bírál vagy példaképet mutat fel, ezt nemcsak mások, de a saját felelősségének tudatában is teszi: „A társadalmilag felelős nyelvészet nem dezinformál. Dezinformálni persze nemcsak aktívan lehet [...], hanem passzívan is, úgy, hogy egy nyelvtudományi szempontból igazol(hat)atlan nézet terjesztését szó nélkül hagyjuk” – írja a könyv bevezetőjében (20. oldal). Nem is létezhet a jelenleginél aktuálisabb pillanat felelősségünk tudatosítására, hiszen olyankor a legfontosabb a Kontra-féle integritással szembenézni önmagunkkal és a világgal, amikor – mint napjainkban is – „a politikai erőszakkal szembeállított racionális érvelés mit sem ér” (21. oldal).

Írásait a szerző témájuk szerint csoportosítva közli (újra, kiegészítve). Az első blokkot az oktatás terén számonkérhető felelősséggel kapcsolatos írások alkotják; a másodikban a nyelvi diszkrimináció kérdésével foglalkozó szövegek állnak. A harmadik blokkba olyan írások kerültek, amelyek a törvényhozókat, illetve az azokkal szakértőként együttműködő nyelvészeket terhelő felelősségre világítanak rá. A negyedik blokkot a különböző kutatások során összegyűlt nyelvi adatok megőrzésének, illetve felelős interpretációjának kérdésével, az ötödik és egyben utolsó pedig a magyar kétnyelvűséghez kapcsolódó félelmekkel és előítéletekkel foglalkozik.

Az *Oktatás* című blokkot *Az oktatás mint emberiség elleni büntett* című könyvismertető¹ nyitja. Bár témájában látszólag eltér a blokkba szerkesztett többi írástól, legalábbis olyan értelemben, hogy az utóbbiak a magyar nyelvterületeket érintő gondokkal, illetve a magyar (szak)embereket terhelő felelősséggel foglalkozik, arra a 2019-ben írt kiegészítés is rámutat, hogy az ismertett könyvben foglaltak nem idegenek tőlünk, hiszen a nyelvi genocídium „közvetlen közelünkben is dokumentálva van” (28. oldal). Elsőként a Szerző a magyarországi nem magyar anyanyelvű cigányok esetét említi példaként jelezve ezáltal, hogy a magyarság nemcsak áldozatként említhető ilyen vonatkozásban, majd rátér a kárpátaljai magyarok helyzetére, akik „a 2017. évi ukrán oktatási törvény következtében váltak az oktatási nyelvi genocídium egyik legdurvább európai példájává” (28. oldal).

¹ A szerző ebben az írásában Tove Skutnabb-Kangas és Robert Dunbar *Indigenous Children's Education as Linguistic Genocide and a Crime Against Humanity? A Global View* című könyvét ismerteti.

Oktatási genocídiumra a következő, *Nyitragerencsér, Vághosszúfalu és Dunaszerdahely: oktatás és asszimiláció* című írás is szolgáltat példát: „1977-ben bezárták a gerencséri magyar iskolát az alacsony létszámra hivatkozva [...] ami Nyitragerencsérben történt, magyarul így hívják: *nyelvi genocídium az oktatásban*” (33. oldal). Az írás különben nem a külső kényszerre történő nyelvcsere-re fókuszál, hanem három egymástól független és a motiváltságot tekintve különböző nyelvcsere-folyamatot mutat be. A második részben a vághosszúfalusi közösség tannyelv választásának körülményeit mint az önkéntes nyelvcsere kiváltó okait veszi szemügyre, a harmadikban pedig a dunaszerdahelyiek esetén keresztül mutat rá arra, hogy hosszú távon milyen következményei vannak a tannyelv választást illetően tájékoztatlanul hozott döntéseknek, egész pontosan annak, hogy a gyermek későbbi jóléte érdekében inkább az állam hivatalos nyelvén tanítatják őt a szülők. A Szerző azt is hangsúlyozza, hogy az ilyenformán beindított asszimilációs folyamatokért téves kizárólag a többségi propagandát, illetve a különben jószándékú szülőket okolni, hiszen „felelősek azok a magyar értelmiségiek és politikusok is, akik szakszerűen és hatékonyan tájékoztathatnák a szülőket döntésük várható következményeiről, de nem teszik” (43. oldal).

A következő írások az anyanyelvű oktatás keretein belüli felelőségekre hívják fel a figyelmet: arra, hogy a szakmaiságot mellőző tanügyi előírások, a szakmailag hiteltelen és pontatlan tankönyvek elidegeníthetik a beszélőt az anyanyelvtől azáltal, hogy segítik a nyelvi alapú társadalmi diszkrimináció újratermelődését (*Kisebbségi magyar nyelvtanítás*); arra, hogy a kisebbségi helyzetben élő magyarok által kiépített párhuzamos felsőoktatási struktúrák nem kedvezhetnek sem rövid, sem hosszú távon a magyarságnak (*Önfelszámolás és önépítés*); de – a magyarországi angoltanárképzés átalakításának példáján keresztül – arra is, hogy a felsőoktatás végiggondolatlan átstrukturálása tartósan rombolja a képzés minőségét (*Hullámhegyek és -völgyek a magyarországi angoltanárképzésben az utóbbi fél évszázadban*).

A *Nyelvi diszkrimináció* címszó alá szerkesztett két írás közül az első a magyar lingvicizmus problémájának szemügyre vétele során olyan kérdésekre keres választ, hogy tudatosan tartják-e fenn a nyelvőrök a nyelvi diszkriminációt, illetve mit tehetünk, pontosabban mit kell megtennünk annak érdekében, hogy visszafordítsuk a magyar „elme gyarmatosításának” azt a 19. században beindult, a politikum által napjainkban is támogatott folyamatát, melynek következményeként tartható számon többek között az, hogy anyanyelvi nevelés címén gyermekek ezreit traumatizálják életre szólóan, de az is, hogy nyelvhelyességi kérdések mentén tartós harag alakulhat ki egy közösségben. A második, *Újabb nyelvi genocídium* című írás ismételt felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar kormányok cigánypolitikájának része a lingvicizmus és a nyelvi genocídium, ami abban is látszik, hogy 2011-ben, majd 2016-ban is a KSH a nyelvi genocídiumot segítette azáltal, hogy „homogenizálta a magyarországi cigányokat, láthatatlanná tette a romani és a beás anyanyelvűeket” (102. oldal).

A harmadik, *Nyelvpolitika* című blokkba szerkesztett írások közül az első a magyar nyelv halálával kapcsolatos hiedelmek felszámolására fókuszál, amire főként azért van ismételt szükség, mert a magyar politikusok többször, például „2001-ben is jól illusztrálták azt a tételt, hogy nyelvi kérdésekben a tények nem számítanak” (110. oldal). Ugyanennek a tételnek a bizonyításaként is felfogható a következő, *Harc a kisebbség szó ellen* című írás is, amely a *kisebbség* szónak a közbeszédből való kiiktatását célzó „jó szándékú »program« nyelvészeti kritikája, s egyben nemcsak a laikusok ügyefogyottságát mutatja be, hanem azt is, hogy ha a programjuk megvalósulna, az nemzetközi jogi szempontból a kisebbségi magyarokat védtelenné tenné” (126. oldal). Az ezekben az írásokból is levonható

következtetéseket így foglalja össze a Szerző blokkot záró *Megjegyzések a magyar állam nyelvpolitikájáról* című írásban: „*nincs explicit magyar nyelvpolitika*, vagyis nincs a magyar államnak olyan szisztematikus, racionális és elméletileg megalapozott társadalmi szintű erőfeszítése, programja a nyelvi környezet megváltoztatására, amely a jólét növelését célozza” (175. oldal).

Ha a korábbi blokkokban többnyire a magyar politikum, illetve az általa támogatott nyelvvédők felelősségére fókuszált a Szerző, a *Nyelvészet és adatok* című, negyedik blokkba olyan írások kerültek, amely középpontjában a nyelvészek munkájával, konkrétan a különböző kutatások eredményeként létrejött nyelvi adatok tárolásával, feldolgozásával és értelmezésével kapcsolatos kérdések állnak.

Az utolsó blokkként álló, *Magyar kétnyelvűség – áldás vagy átok?* című írás visszatér a nyelvművelők által életben tartott hiedelmek káros voltára. A magyar kétnyelvűséghez kapcsolódó félelmek és előítéletek tudományos érvekkel történő felszámolását célzó írása méltán zárja a kötetet, hiszen ebben fogalmazza meg a Szerző azt a gondolatot, amely köré a jelen kötet írásai szerveződnek: „A magyarul beszélő közösségekben s különösen az anyanyelvi nevelésben a magyarországi standard köznyelv glorifikálását csökkenteni kellene, s a tájnyelvek és más nem-standard változatok, valamint a határontúli magyar nyelvváltozatok szapulását redukálni kellene. [...] A változtatás rajtunk, magyarokon múlik [kiemelés tőlem – K.H.T.]” (214. oldal).

Ahhoz viszont, hogy közösségileg változni és változtatni tudjunk, szükségszerűen fel kell vállalnunk saját felelősségünket: a megfelelő tájékozódás, illetve tájékoztatás felelősségét. Ehhez nyújt segítséget ez a kötet, amelyet minden bizonnyal haszonnal forgathat foglalkozástól függetlenül bármely magyar ember.

KATONA HAJNAL TÜNDE

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola
Kolozsvár/Cluj_Napoca, Horea 31
katonah@gmail.com

BALLA LÓRÁNT, Csete István kéziratosszéki és Gyalogi János-féle kiadásai.

Eredetiség, fordítás, közvetítés a kora újkori jezsuita széki kiadásokban. Egyetemi Műhely Kiadó. Bolyai Társaság – Kolozsvár, 2017. 385 l.

Balla Lóránt könyve a kolozsvári Bolyai Társaság égisze alatt működő Egyetemi Műhely Kiadó *Doktori dolgozatok* sorozatának 20. kötete, magán viseli a sorozatra jellemző külső és belső jegyeket egyaránt. Külsője visszafogott, inkább képviseli a sorozatot, mintsem konkrétan a kötet sajátosságait. A belsőt tekintve kettős elvárásnak felel meg. Minthogy a könyvkiadó sikeresen megvédett és kiváló kutatási eredményeket bemutató doktori dolgozatokat ad közre, a megjelenő kötetnek elsősorban az akadémiai elvárásoknak kellett magas szinten eleget tennie – könyvvé szerkesztett változatának pedig egyszersmind a kiadó könyvsorozatának szoros kritériumait is teljesítenie kellett mind terjedelem és szerkezet, mind szövegszerkesztés tekintetében. A munka különlegességének jele lehet, hogy e kritériumok terjedelmi korlátját a maga tekintélyes, közel 400 oldalával messze túllépi a kötet. A hátsó borítón a szerző rövid biográfiája mellett Bitskey István és Bartók István opponensek összegző, értékelő szakvéleményének részlete támasztja alá feltételezésünket, ajánlja a kiadást.

A szerző 2010 és 2013 között folytatott doktori tanulmányokat a BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Intézetének Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskolájában. A kora újkori lelkiségi irodalom és társadalom-, valamint vallástörténet területén több tanulmány és ismeretterjesztő publikáció szerzője.

A könyv 11 fejezete Csete István (1648–1718) és Gyalogi János (1686–1761) jezsuita szerzők prédikációinak problematikáját boncolgatja munkamódszerek, toposzok, funkcionalitás, szerzőségi összefonódások szempontjai mentén. Az 1. fejezetben *A könyv témái és céljai* cím alatt megismerjük a téma előzményeit, forrásait, a könyv főbb témáit és szervezőelvét, de itt kap helyet a köszönetnyilvánítások sora is. A 2. és 3. fejezet kutatástörténeti perspektívából tekint a kérdéskörre, majd az „álarcos korát”, Csete István, az „erdélyi magyar Cicero” életútját igyekszik rekonstruálni, társítva hozzá a Csete-prédikációk datálás szerinti helyének és idejének lajstromát. A 4. fejezet a kora újkori jezsuita prédikáció(elmélet), spiritualitás és retorika sajátosságait összegzi, elméleti alapot és fogalmi rendszert nyújtva az ezt követő fejtegetésekhez. Az 5. fejezet Csete írott, prédikációs hagyatékát taglalja, a 6. a prédikációk tematikus feldolgozását tömöríti barokk toposzok, identitástudat, hagiográfia, Mária-kultusz és magyar szentek témái köré. A 7. fejezet a Gyalogi által magyarul, nyomtatásban közreadott prédikációkat vizsgálja. A 8. fejezet Csete és Gyalogi prédikációinak összefonódását veszi nagyító alá, konkrét beszédek révén elemzi a kéziratos és a nyomtatott beszédek egymásba épülő rétegeit, témák és motívumok szinopszist. A 9. fejezet Gyalogi és Csete munkamódszereit, gyakorlatát, sajátosságait összegzi, míg a 10. fejezet konklúziókat von le az előbbi fejtegetésekből. Az utolsó, 11. fejezet a könyv visszatekintő, értékelő, összegző része. Gazdag irodalomjegyzék, a függelékben néhány szemléletes felvétel a kéziratos és nyomtatott prédikációs kötetek oldalairól, betűrendes névmutató, legvégül pedig román és angol nyelvű rezümé zárja a kötetet. Tudományos igényű munka, felhasználóbarát kiadás. Ilyenként elsősorban az akadémiai élet és a tudományos diskurzus résztvevőit célozza meg, különösen a kora újkori irodalom- és lelkiségtörténet, egyház- és kultúrtörténet kutatóit. Érdeklődéssel és élvezettel olvashatja azonban más is, legfeljebb kevesebb figyelmet szentel a terjedelmes elemző részeknek, nem olvas el minden lábjegyzetet, vagy nem ellenőriz minden hivatkozást.

19 évig tartó erdélyi működése során a leginkább Kolozsváron tevékenykedő Csete István azon páterek közé tartozott, akik a korabeli jezsuitákat kitiltó törvények miatt álnéven működtek Erdélyben: kortársai jobbra *Vizkeleti Zsigmond*ként ismerték. Csete és társai kétségkívül identitásformáló, koruknak és régiójuknak meghatározó egyéniségek voltak, Csete és Gyalogi beszédei révén tehát nem csupán saját gondolkodásukat ismerhetjük meg, hanem betekintést nyerhetünk a kor gondolkodásába és a helyi katolikusok világába is. A korszakkal foglalkozó kutatóknak forrásanyagul szolgálhat a hatalom és az egyházi, vallásos gondolkodás kapcsolata, a korszak prédikációs irodalma és toposzai tekintetében.

Az izgalmas kutatási kerettörténet Gábor Csilla kutatási eredményeinek bemutatásával kezdődik, aki Csete István 36 elveszettnek hitt kéziratos prédikációs kötetéből megtalált 7 kötetet – hatot a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban, egyet pedig a gyulafehérvári Batthyaneumban. Erről a felfedezésről 2006-ban számolt be először a tudományos nyilvánosság előtt. Ettől kezdve már nem csak Gyalogi János nyomtatásban is megjelent latin és magyar prédikációs kötetének közvetítésével váltak megismerhetővé Csete prédikációi. A Gyalogi-féle latin *Sacri sermones* (1750–1751) és a magyar *Panegyrici sanctorum* (1754) Csete prédikációit rendezi sajtó alá, fordítja magyarra, adja közre. A kérdésre azonban, hogy ez milyen mértékben és milyen formában igaz, Balla Lóránt jelen kötete adja meg a választ a legnagyobb mélységben és mennyiségben végzett és publikált textológiai

vizsgálatokkal, komparatív elemzésekkel. Elemzéseinek kellő és szakszerű alapvetést, kutatástörténeti felvezetést ad, vizsgálódásainak eredményeit jól összegzi, végül pedig általános érvényű következtetéseket fogalmaz meg.

Az elemzések révén a beszédek mélystruktúráját és toposzaik korabeli társadalmi összefüggéseit vizsgálja, a bennük előforduló szentek és személyek kapcsolati hálóját térképezi fel. Külön figyelmet érdemel a beszédek nemzet- és regionális tudat, valamint történelemszemlélet felőli vizsgálata. Ennek eredményeképpen jól látszik, hogy a Csete és Gyalogi közé ékelődő mintegy 50 esztendő a maga nagyfokú társadalmi változásaival milyen széleskörű gondolkodásmódbeli változást volt képes hozni, és ezek mennyire megjelennek ezekben a szövegekben. Látható, hogy a barokk prédikáció szövegtípusa az alkalmazott irodalom szövegének tekintendő. A hagiográfiai megközelítés kimutatja, hogy a szentek példájával egyfajta erénykatalógust nyújt a prédikáció, szentírási érveléssel alátámasztott életvezetési irányelveket ad, az Árpád-házi szentek felmutatott erényei a katolikus identitástudat korabeli toposzai egyben.

Az általános jezsuita prédikációkészítési elv szerint a beszédnek alkalmazkodnia kell a hallgatóságához. Ezzel is magyarázható, hogy az örökérvényű igazságot, amelyet Csete a maga korában megfogalmazott, Gyalogi sajátosan fordította át kortársai számára. A beszédekben gyakran előforduló Nagyboldogasszony és Szent István toposz szorosan összefonódik egymással az ország Szent Istvánnak való felajánlása mint motívum révén. Bár mindkettejük prédikációiban Mária központi alakja szervezi a szentek és a magyar történelem értelmezését, másként kivitelezzi Csete és másként Gyalogi. A Mária-kultusz, Szent István és Szent László tisztelete mindkét esetben sajátos interpretációban jelenik meg. A *Patrona Hungariae*, illetve a *Regnum Marianum* motívumköre a Szent István-i szent királyságot hivatott újra jelenvalóvá tenni, ebben a perspektívában pedig az apostoli szent király szerepét a Habsburg uralkodó személyével azonosítja, és egyszersmind legitimálja a prédikátor. A latin és magyar szövegek vizsgálatával nyilvánvalóan előtűnik a Habsburg-hűség, III. Károly és Mária Terézia egyházpolitikája révén Gyalogi eszményképe az egységes keresztény Magyarország.

Csete és Gyalogi magyar szentekről szóló prédikációi a nemzeti szentséget hivatottak tükrözni, kiemelni és kiterjeszteni Európára, a korabeli katolikus identitástudat megerősítése végett. A vallási/felekezeti identitástudat láthatóan szorosan összefügg a nemzet- és hazafogalom alakulásával. A könyv szerzője külön is vizsgálja, miként rajzolódik ez ki a prédikációkból, hogyan fémjelzi ezt a 17. századi jezsuiták kedvelt jelszava is: „Pro Deo, Rege, Patria!” Az erdélyi, regionális öntudat és nemzetszemlélet vizsgálatául Balla Lóránt nem csak a 19 évet Erdélyben működött Csete prédikációit vizsgálja, hanem korabeli református és katolikus temetési beszédek is.

Csete és Gyalogi történelemszemléletét kutatva a prédikációkban a humanista történetírás két elméleti kategóriájára mutat rá a szerző: egyik a történelmi esemény exemplumként való értelmezése, amikor a múlt a jelen előképeként funkcionál, a másik a történelem újraértelmezése, amely esetben a történelmi események írója és olvasója mintegy történeti exegézist végez, újraértelmezi és magyarázza a múlt eseményeit, tények és adatok helyett az értelmezésre teszi a hangsúlyt.

Kötetünk szerzője az összefonódott Csete- és Gyalogi-féle prédikációk – két szerző, két szövegkorpusz – szétválasztását tartja a munka legfontosabb fejezetének. Felhasználja a korabeli prédikációirodalom eszközeinek (plagizálás, intertextualitás, kompiláció) friss szakirodalmi eredményeit, a kéziratot és nyomtatott beszédek összehasonlító elemzésére összpontosít. Sikeresen körülhatárolja Gyalogi munkamódszerét, rávilágít „összemosási” technikájára, tárgyalja fordítási és átírási eljárásait. Rámutat, hogy míg Csete latin

prédikációi vázlat jellegűek, de sokkal több perikópát felsorakoztatnak és a bibliai párhuzamokat részletesebben elemzik, addig Gyalogi ezekből sokat elhagy, összevon, tömörít, a beszédekot kiegészíti, szerkezetileg átdolgozza, a toposzokat újraértelmezi. Bár általában megtartja Csete beszédeinek gondolatmenetét, Gyalogi hangneme szenvedélyesebb, beszédeinek nemzeti vonásai erőteljesebbek.

A kíváncsi olvasó előtt újabb izgalmas horizontot nyit a szerző, bejelentve, hogy a Csete-kéziratok felhasználás-története nem zárult le a Gyalogi-féle kiadásokkal, hiszen Gyalogi kiadásait a 18. század második felében mások is felhasználták, átírták, értelmezték és új kontextusba helyezték. A végszó mellett megtaláljuk a majdhogynem elvárható, a kötet záró passzusában megfogalmazott szerzői toposzt, amely a további kutatásokat és a munka folytatását vetíti előre.

„A könyv színvonalas, szakszerű, új ismereteket hozó munka” – mondja értékelésében Bitskey István, a hátoldalon. Ehhez hasonlót gyakran hallani doktori dolgozat védésén is, végső soron a jó dolgozat elvárt sajátosságai közé tartoznak. A közreadott kötet azonban már természetesen több kíván lenni, mint maga a dolgozat, mégis, úgy tűnik, helyenként küzd a kettősséggel, egyensúlyoz doktori dolgozat és szakkönyv mivolta között. Maga a szerző a szövegben több alkalommal monográfiaként definiálja munkáját. Ez a Csete-monográfia alapvetően két célt tűz ki maga elé. Első célja Csete István irodalomtörténeti helyének megerősítése, élettörténetének teljesebb rekonstrukciója, kiegészítése és újramondása, értékelése. Második célja a prédikációk részletes elemzése, Csete és Gyalogi szerzői funkcióinak körülírása, elhatárolása, munkamódszerének vizsgálata, mindezek elhelyezése a kora újkori prédikációs irodalom közegében. A monografikus igényű munka komoly szakmai teljesítmény, amely a lehetőségekhez mérten igyekszik kimeríteni a Csete–Gyalogi szövegtörzset irodalomtörténeti problematikáját és tovább gazdagítani erre vonatkozó ismereteinket. Értékét nem csorbítja az sem, hogy stílusából néhol még visszaköszön a doktori disszertáció. Feltételezni lehet csak, hogy a következő kötet információgazdagságát tovább bővíti az erdélyi és Kárpát-medencei levéltárak magasabb fokú megszólaltatása.

VASS CSONGOR

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola
Kolozsvár/Cluj_Napoca, Horea 31
csongor.vass@romkat.ro

IN MEMORIAM

**DR. MÓZESNÉ DR. KABÁN ANNAMÁRIA
(1953–2019)**

A magyar nyelvészeti kutatások köztiszteletben álló alakja, nem mellékesen a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények munkatársa 2019. június 23-án elhunyt. Át kellene tekinteni az eredményes kutatói, tanári pályát, felmutatni főbb irányait, jellegzetességeit; a leltár elkészítését, különösen a az őt személyesen ismerők számára, megnehezíti a tudat, hogy a derűs és mindig tervekkel teli nyelvész munkásságát egy – 2019 februárjában bekövetkezett – baleset zárta le kegyetlen hirtelenséggel.

Kabán Annamária Kolozsváron született 1953. január 16-án. Pedagógus szülei a korabeli lehetőségekhez képest gondos nevelésben részesítették, amelybe az idegennyelvtanulás is beletartozott. Szülővárosa ma Báthory István nevét viselő, magyar tannyelvű iskolájában érettségizett, a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen folytatta tanulmányait és nyert magyar nyelv és irodalom, francia nyelv és irodalom szakos bölcsészdiplomát és tanárképesítést (1977). Tíz évig tanított a mezőségi Magyarorszáton, közben az új tantervnek megfelelő iskolai tankönyv munkálataiban vett részt; a *Magyar nyelv és irodalomolvasás: tankönyv a 6. osztály számára* című, a gimnáziumi tagozat számára készült tankönyv nyelvismereti részét Kalapáti Jolánnal és Péntek Jánossal együtt dolgozta ki. Ezt az 1982-ben megjelent tankönyvet az 1990-es évek közepéig használták a romániai közoktatásban. A bátrak közé tartozott, aki a nyelvtudomány új irányzatával közelített régi magyar szövegekhez. A totalitarizmus tudománypolitikai és kisebbségi kontextusában mindössze két számot megért *Irodalomtudományi és Stilisztikai Tanulmányok* című, sorozatnak indult tanulmánygyűjteményben is közölt tanulmányt: *Bekezdéstípusok szövegszerkezeti sajátosságai Apáczai, Melius és Pápai Páriz műveiben* címmel (1984, 266–281). Ez a munka már bölcsészeti doktori tanulmányait idején is keletkezett. Kolozsváron, 1988-ban védte meg disszertációját. Ez öt évvel később az MTA Nyelvtudományi Intézete Studia et Dissertationes sorozatában jelent meg *A magyar tudományos stílus a kezdetektől a felvilágosodás koráig: szemiotikai, szövegnyelvészeti megközelítés* címmel.

Kolozsvári egyetemi tanárai közül Szabó Zoltán professzor szemlélete lehetett rá a leginkább hatással. Az irodalmi nyelv története, nyelvméleti alapú stilisztika, a szövegnyelvészet és a stílushasználat összefüggése foglalkoztatta, ez különösen abban a döntésében nyilvánult meg, hogy a legújabb nyelvtudományi irányok ismeretében sem zárta ki a szépirodalmat érdeklődési köréből. *Szövegek színeváltozása: szórend és értékszerkezet* című kötetében adta közre klasszikus magyar költők verseit, illetőleg egy francia és egy román poéma műfordításait értelmező tanulmányait (Bíbor Kiadó, Miskolc, 2005). Az irodalmi stílus kutatásában a kolozsvári nyelvészek köréből továbbá J. Nagy Mária illetőleg P. Dombi Erzsébet munkásságával is összefüggésbe hozható szakmai indulása.

Konferencia-előadásai és publikációi bizonyítják tudományos önállóságát, amely a Román Akadémia kolozsvári Nyelv- és irodalomtudományi Intézetében való munkájában

nyert kifejezést (1987–1990), később pedig, ösztöndíjas periódusoknak is köszönhetően a Helsinki Egyetem Finnugor Tanszékén (1990), a MTA Nyelvtudományi Intézetében, Budapesten (1991, 1992) rendszeres tudományos publikációk formájában. Magyarországi életrésztében sem szakadt meg kapcsolata Kolozsvárral, ezt kolozsvári témájú előadásai és publikációi is bizonyítják (például a *Hirschler József és a kolozsvári Marianum* c. közlemény az Új ember hasábjain (2012. január). Szakmai rendezvényekre rendszeresen visszatért, az egyetem szakmai kiadványaiban, továbbá a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben, az Erdélyi Múzeumban publikált. A kolozsvári egyetemen elkezdett, az Egyetem és az Erdélyi Múzeum-Egyesület közös munkájaként folytatott történeti jellegű szótár, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár műhelyében (főként a IX. kötet munkálataiban, főszerk. Vámszer Márta, 1997) szerzett szerkesztői tapasztalatokat is gyümölcsöztette, amikor az ELTE Szathmári István vezette stíluskutató csoportja tagjaként az *Alakzatlexikon* létrejöttében szerepet vállalt (ez utóbbi a Tinta Könyvkiadó gondozásában jelent meg 2008-ban). Többnyelvű (magyar–román–francia) szótárt is szerkesztett az Európai Unió kommunikációs céljaira.

A nyelvi megnyilatkozások „felszíne” és a jelentés szerkezete összefüggésének, az intencionalitás és szövegértés dinamikájának vizsgálataihoz a kommunikációtudományban a szemiotikai alapú szövegtanban talált leginkább érzékenységeinek megfelelő elméleti kiindulópontokat. A prágai nyelvész kör struktúráját a funkcióval összekapcsoló szemléletével valahogyan mindig is összefüggő vizsgálódásainak újabb lendületet adtak külföldi kutatóútjai és részvétele nemzetközi konferenciákon. Folyamatosan képezte magát. Idegen nyelven az Udine, Nápoly, Bécs, Helsinki, Uppsala, Krakkó egyetemeken tartott tudományos előadásokat. A Budapesti Károlyi Gáspár Református Egyetemen (1994–1997), az egri Eszterházy Károly Főiskolán (1995) végül a Miskolci Egyetemen (1993–2018) tanári képességeit bizonyította. A Debreceni Egyetemen habilitált 2006-ban.

Az aktuális tagolás szövegszervező szerepe címmel egyéni OTKA-pályázatot nyert 1998-ban. Bekapcsolódva a szemiotikai szövegtani csoport munkálataiba, amelynek egyik meghatározó személyisége Petőfi S. János, a maceratai egyetem tanára volt, elsősorban az intertextualitás mint az irodalmi szövegekben érvényesülő poétikai virtualitás, kohéziós erő tanulmányozása vonzotta. E kutatások jegyében konferenciaszervezést is vállalt, ilyen irányú munkája eredménye a *Funkcionális mondatperspektíva és szövegszerkesztési stratégia* címmel általa szerkesztett konferencia-kötet (a Miskolci Egyetemi Kiadó gondozásában jelent meg 2001-ben).

Dsida Jenő szövegeinek programszerű vizsgálatával foglalkozott *Komplex alakzat és intertextualitás: (Dsida Jenő: Arany és kék szavakkal)* egyénileg (2006) és dr. Mózes Huba szakmai társaságában, tanúsítja a tematikus sorozat: a *Vers és lélek (Dsida Jenő és költészete)* 2007-ből, a *Textus és intertextus (Szövegvilágok a Dsida Jenő-i szövegvilágban)* 2009-ből; az *Ó, múzsa, tedd, mi istened parancsa (Dsida-versek és -fordítások szövegépítése)* 2011-ből; a *Reflexió és önreflexió Dsida Jenő költészetében (Esszék, szövegtani megközelítések)* 2014-ből és a *Tárt kapukhoz fényösvény viszen (Dsida Jenő költészete és műfordításai)* 2017-ből. Szerzőtársával együtt jelentősen hozzájárult egyrészt az irodalmi szövegek nyelvészeti–irodalomtörténeti interdiszciplináris értelmezése elmélyítéséhez, másrészt a korábban szinte kizárólag erdélyi szerzőként számontartott Dsida Jenő irodalmi munkásságának szélesebb körű megismertetéséhez. Hasonlóan eredményes volt az általa és Mózes Huba által 2001-ben kezdeményezett, 2013-tól az MTA miskolci területi bizottsága keretében évente megszervezett konferenciasorozat, amelynek eredményei 2015-től kezdve kötetben is megjelentek, és amelyhez a Dsida-életmű népszerűsítésében jelentőset alkotó szerzők díjazása új intézményének megalapítása is hozzátartozott.

1980 és 2010 között több tanulmányt és recenziót publikált a NyIrK-ben: *A szöveg szemiotikai megközelítéséhez*. 33. 1989: 69–75; *A funkcionális stílusok szemiotikájáról*. 33. 1989: 177–80. *Mozzanatok a stilisztika és a szövegtan kapcsolattörténetéből* címmel közölt itt legutóbb (2010). Lapunkban megjelent recenziói is jelzik tudományos érdeklődése alakulását, hogy ezek közül csak néhányat említsünk: Kiefer Ferenc *Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983; Balázs János: *A szöveg*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985; Bánréti Zoltán: *A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. A lap kerek évfordulói alkalmával tudománytörténeti jellegű összefoglalókban értékelte és népszerűsítette a magyar nyelvű tudományosság e fórumát. A kiadvány megjelenésének negyvenedik évfordulóján a Magyar Nyelv című folyóiratban értékelte a kolozsvári kiadványt, a kolozsvári nyelvészeti kutatásokra is kitekintéssel (MNy 93. 1. 1997. 101–105); az írás később kötetben is megjelent: *Az erdélyi magyar nyelvtudomány fóruma, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények első negyven éve*. In: Uő, *Lét és nyelv*. Tanulmányok a nyelvtudomány és nyelvhasználat történetéből. Bíbor Kiadó. Miskolc, 2006. 11–20. Lapunk félévszázadát is szakszerű összefoglalóval köszöntötte: *Ötven éve indult a kolozsvári Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* (Magyar Nyelv 2007.103 /4, 471–477).

A megszólalás aktualitása jelentés- és stílusértéket hordoz – olvashatjuk ki ebből a négy évtizednyi, a nyelv gazdagsága és használati változatossága közelében létrejött életműből. Főhajtással az elhunyt munkássága és emberi szenvedései előtt hadd jelentsük végül ki: el kell búcsúznunk az embertől, de az általa is képviselt hitelesség a tudományos vizsgálatokban fönmarad, nem veszít erejéből, aktualitásából.

EGYED EMESE

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31
egyedemesek@yahoo.com

